

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNY VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 1 2008

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
V. Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор

Олексій ОНИЩЕНКО, академік НАН України

Editor-in-Chief

Oleksij Onyshchenko, academician of NAS of Ukraine

Редакційна колегія

Л. Дубровіна (заступник головного редактора)
В. Попроцька (заступник головного редактора)
Н. Маслакова (відповідальний секретар)

Г. Боряк

А. Бровкін

Л. Костенко

В. Омельчук

М. Романюк

П. Тронько

А. Чекарцьов

О. Додонов

О. Литвиненко

В. Широков

В. Рубан

Б. Ігнатенко

Х. Ласкажевська (Польща)

С. Філіп-Мартутинович (Сербія)

І. Славінські (Австрія)

К. Брюс (Німеччина)

Б. Зафіровські (Республіка Македонія)

Л. Біглоу (Велика Британія)

Заснований у 1993 році.

Свідоцтво про державну реєстрацію

КВ № 189 від 09.11.1993 р.

Виходить 6 разів на рік.

Адреса редакції:

НБУВ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039,
Україна

Тел. (044) 524-43-50

E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua

bibvesti@bigmir.net

Передплатний індекс 74049

Редакційна колегія журналу
не завжди поділяє думку авторів.

Editorial board

L. Dubrovina (Deputy of Editor-in-Chief)

V. Poprotska (Deputy of Editor-in-Chief)

N. Maslakova (Responsible for publication)

H. Boriak

A. Brovkin

L. Kostenko

V. Omel'chuk

M. Romanyuk

P. Tron'ko

A. Chekmaryov

O. Dodonov

O. Lytvynenko

V. Shyrovok

V. Ruban

B. Ihnatenko

H. Laskarzevska (Poland)

S. Filipy-Martutynovych (Serbia)

I. Slawinski (Austria)

C. Bruce (Germany)

B. Zafirovski (Republic of Macedonia)

L. Biglow (Great Britane)

Founded in 1993.

The State Registration Certificate:

KB No. 189 of 09.11.1993

Frequency of publication is bi-monthly

Editorial office address:

VNLU, 3, Prospekt 40-richja Zhovtnja, Kyiv, 03039,
Ukraine

Tel.: (044)524-43-50

E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua

bibvesti@bigmir.net

Subscription Index 74049

The opinions expressed herein are solely the views of the authors
and do not necessarily reflect those of the editorial board.

Зміст

- Сербін О.** Конгломерат інформаційно-пошукових мов як консолідаційна модель загального механізму впорядкування та пошуку бібліографічної інформації. 3
- Бенз С.** Веб-послуги та електронні зібрання Бруклінської публічної бібліотеки 11
- Мищук С.** Бібліотека Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині та її рукописна колекція (друга пол. XIX – 10-ті роки XX ст.) 14
- Шустова Ю.** Істочники о продаже книг типографии Львовского Успенского братства во второй половине 60-х – первой половине 70-х годов XVII в. 19
- Рудий Г.** Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело 29

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ

- Кушнарєнко Н.** Вагомий внесок у розвиток документознавства 36

ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ

- Восьма загальноросійська науково-практична конференція «Сучасні користувачі автоматизованих інформаційно-бібліотечних систем: проблеми обслуговування, вивчення та навчання» 38
- Стан та перспективи розвитку системи науково-інформаційного забезпечення освітянської галузі України 39

ВІТАЄМО

- Вітаємо ювіляра – бібліотекознавця і книгознавця Таїсію Іванівну Ківшар 44
- Ювілей Павли Рогової 46

Contents

- Serbin O.** Konglomeration of Informational and Searching Languages as a Consolidated Model of a General Mechanism for Systematizing and Searching of Bibliographic Information 3
- Benz S.** Brooklyn Public Library Web Services and Digital Collections 11
- Mischuk S.** The Library of Historic and Philological Institute of Prince Bezborod'ko in Nizhyn and its Manuscript Collection (second part XIX – 10 years of XX c. c.) 14
- Shustova Yu.** Sources of Book Sales in the Second Half of 1760th and First Half of 1770th Kept in the Lviv Stauropegion Fraternity Archives. 19
- Rudy H.** Periodicals of Ukraine in 1917–1940 as a Historical Source 29

REVIEWS

- Kushnarenko N.** Valuable Inputs in Documentary Science Development 36

CRONICLE OF SCIENTIFIC EVENTS

- The 8th all-Russian Scientific and Practical Conference «Modern Users of Automated Information and Library Systems: Problems, Service, Analysis and Education» 38
- Condition and Perspectives of Development of the System of Scientific-Informational Maintenance of Educational Branch in Ukraine. 39

CONGRATULATIONS

- Jubilee Greetings Taisija Ivanivna Kivshar – the Library and Book Scientist 44
- Pavla Rohova Jubilee Celebration 46

О. СЕРБІН,

молодший науковий співробітник НБУВ

Конгломерат інформаційно-пошукових мов як консолідаційна модель загального механізму впорядкування та пошуку бібліографічної інформації

У статті висвітлено та проаналізовано нові та традиційні систематизаційні форми. Представлено основні засади забезпечення пертинентності класифікаційних систем шляхом формування концептуальної моделі Індексної консолідації інформаційно-пошукових мов (ІПМ). Розкрито значення процесу формування електронного каталогу засобами колективного розуму та подано його визначення.

Ключові слова: класифікація, індексація, інформаційно-пошукова мова, популіндексація, систематизація, конгломерат.

Інформаційний простір в Україні на сьогодні представлено різноаспектною гамою інформаційних кумуляторів – видань, різних за формою та змістом. Цілком природно, що з плином часу, враховуючи масштаби інформаційного трафіку, з його кількісними та якісними характеристиками, робота над проведенням систематизації різногалузевих інформаційних масивів та каталогізації, таким чином – усього глобального загальнодержавного інформаційного зібрання, не тільки триває, але й набуває нових аспектів. Історично склалося так, що в основному процеси каталогізації в Україні проводяться відповідно до двох класифікаційних систем, точніше сказати – двох класифікаційних принципів систематизації, що обрамлені в Універсальну десяткову класифікацію (УДК) та Бібліотечно-бібліографічну класифікацію (ББК). УДК українською мовою (видає на Книжковою палатою України) користуються всі бібліотеки технічного та природничого профілю, науково-дослідні інститути. ББК використовується в мережі бібліотек системи Міністерства культури і мистецтв України, академічних, бібліотеках вищих навчальних закладів, шкільних, бібліотеках середніх спеціальних навчальних закладів, профспілкових бібліотеках, медичних та сільськогосподарських бібліотеках (розділи суспільних наук) [2]. Сьогочасним представленням структурної ідеології ББК в Україні є Рубрикатор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Рубрикатор НБУВ) – побудований на робочих табли-

цях класифікації НБУВ, які, своєю чергою, основані на повному варіанті таблиць ББК для наукових бібліотек.

Враховуючи вищезазначену тенденцію збільшення різноаспектності і кількості інформаційних одиниць в інфопросторі України, на нашу думку, слід говорити вже не про створення чи не створення нової класифікаційної системи традиційного виконання (щодо форми і принципів використання в роботі), а й про інші розгалуження систематизаційних форм, що покликані впорядковувати бібліотечні масиви, полегшувати функції пошуку в каталозі та користування ним. Тому тема визначення основних напрямів розвитку процесів каталогізації та систематизації інформації є не тільки *актуальною*, але й перспективною – щодо використання теоретичних даних на практиці. *Об'єктом* розгляду у даній публікації є систематизаційні форми, що нині використовуються, поки що зовсім не використовуються або використовуються частково в бібліотечній практиці в Україні. *Предметом* публікації є висвітлення основних структурних та архітектурних аспектів і принципів використання нових систематизаційних форм. *Метою* ж даної публікації є окреслення основних тенденцій та напрямів розвитку систематизаційних процесів у бібліотеці шляхом висвітлення та порівняльного аналізу нових та традиційних систематизаційних форм.

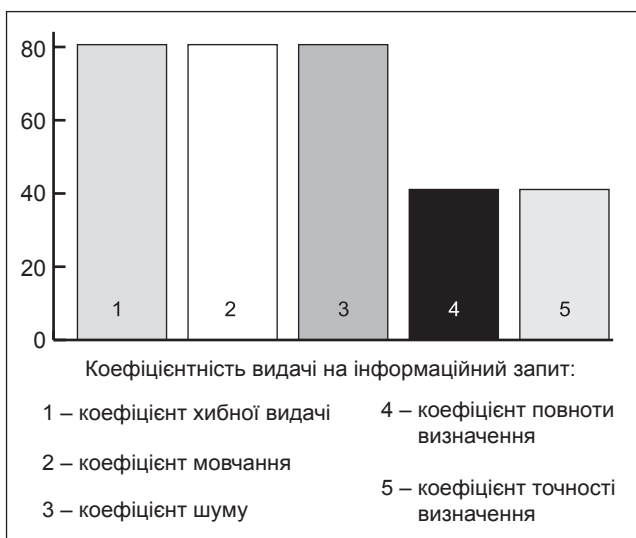
Як відомо, в основі УДК та ББК лежать різні основні принципи: принцип десятковості в УДК

та принцип побудови основного ряду відповідно до класифікації наук – в ББК. Цим пояснюється різниця систем у принципі та різниця інформаційних кодів – індексів – зокрема. Тобто те саме поняття, термін, що закласифіковане відповідно до цих класифікаційних систем, матиме різні цифрові або й літерно-цифрові нотаційні виконання. Так, приміром:

Направлення металів $\left\{ \begin{array}{l} 621.791.92 \text{ (за УДК укр. мов. 2000 року)} \\ 34.664 \text{ (за ББК (робочі таблиці 1997 року))} \\ К 644 \text{ (за Рубрикаторм НБУВ)} \end{array} \right.$

Таким чином, видно певну різницю в індексному виконанні одного терміна у різних класифікаційних системах. Індекс – це кінцевий результат процесу систематизації, і виконує він функцію ідентифікації поняття для оптимізації пошуку інформаційної одиниці.

Потреба в оптимізації процесу пошуку в каталозі продиктована саме цим різноаспектним «баченням» інформаційного масиву щодо запиту користувача. Здійснюючи пошук за індексом, ми стикаємося з проблемою полісемічної видачі результату. Як наслідок, можна спостерігати високостепеневі коефіцієнт хибної видачі, коефіцієнт мовчання та коефіцієнт «шуму». При цьому рівень коефіцієнта повноти визначення та коефіцієнта точності визначення обернено пропорційний рівню вищезазначених коефіцієнтів.

Щоб забезпечити релевантність та пертинентність інформації, для виконання функції систематизації та пошуку в інформаційних масивах свого часу було розпочато створення та використання так званих словників пошукової мови, тобто тезаурусів. Було вирішено не прив'язуватись до

індексу як точки опори та шифрового виконання понять та рубрик, а системно формувати інформаційні масиви під одним узагальнювальним словом, що виражає зміст цілої рубрики. Взагалі, інформаційно-пошуковий тезаурус – це нормативний словник дескрипторної інформаційно-пошукової мови¹ із зафіксованими в ній парадигматичними відношеннями лексичних одиниць [3] або ж – контрольований словник термінів із зафіксованими семантичними відношеннями, який охоплює одну чи більше спеціальних галузей знань [7].

Принцип використання тут простий – річ у тому, що пошук відбувається не щодо якоїсь морфологічної ознаки, не структурно-узгоджено, а безпосередньо за дескрипторами та аскрипторами. *Дескриптори* в цій системі не що інше, як лексичні одиниці, що іменують певну рубрику, клас, до якого входять близькі за змістом або синонімічні терміни. *Аскриптори* – це теж лексичні одиниці, але вони підлягають заміні на відповідні дескриптори для здійснення інформаційно-пошукової роботи. На відміну від дескрипторів аскриптори (нондескриптори) не можуть бути використані для *координатного індексування*, що полягає у всебічному вираженні документа або запиту шляхом включення в пошуковий образ усіх необхідних для цього термінів індексування. Таким чином, можна говорити про принцип дескриптності – однозначності термінів, що виражає головний прийом побудови тезауруса.

Пошук за конкретним поняттям, у певних випадках, може бути більш змістовно релевантний, аніж за окремою рубрикою. І хоча сьогоdnішній стан деталізації та конкретизації рубрик та розділів бібліотечних класифікацій заслуговує на найвищі оцінки, однак все ж дуже часто можна зустріти ситуацію полісемічності видачі під час інформаційного пошуку. Під однією рубрикою можуть

¹ Інформаційно-пошукові мови (ІПМ) можна розглядати і як штучні мови, що створюються для здійснення процесів індексації, і як мови, що створені для здійснення процесів пошуку, і як мови, що покликані використовуватись для впорядкування, систематизування усього загалу бібліотечних каталогів, основного фонду будь-якої бібліотеки. Але головне те, що ІПМ можна цілком справедливо та виробничо виправдано позиціонувати як штучні мови, що є результатом концептуального симбіозу усіх вище перелічених функціональних можливостей. Серед розмаїття ІПМ, в процесі якісної типологізації, можна виділити такі види: класифікаційні, предметизаційні, дескрипторні мови та популіндексаційні (фолксономічні). (Прим. авт.)

бути зібрані десятки різних щодо предметності книг. Що ж до тезаурусів, то пошук у них здійснюється за конкретним визначеним терміном, що набагато вужче і конкретніше, ніж змістовність цілої рубрики. А у разі використання на першому етапі пошуку аскриптора взагалі релевантність пошуку (враховуючи змістовність кінцевого результату) завжди майже стовідсоткова. З іншого боку, можлива і омонімічність результату пошуку, коли терміни мають однакоє синтаксичне вираження, а семантично вони різні. Так:

Коса – волосся, що сплетене в довжину певним чином;

Коса – сільськогосподарський ручний інструмент для зрізання трави, пшениці тощо;

Коса – довгий мис у водоймі (напр. Коса Тузла);

Коса – народ та мова в ПАР;

Коса – річка в Росії, притока Ками.

Таким чином, і через багатозначність одного терміна і класифікаційна ППМ, і дескрипторна ППМ не можуть повною мірою забезпечити змістовну релевантність пошуку.

Закономірно, що охопити весь універсум знань класифікатор, або колектив класифікаторів, не зможуть ніколи – з огляду на прогресивність динаміки знань. Тут можна говорити про унікальність самих систем впорядкування даних, можна говорити про унікальність основних принципів означення інформації, але в результаті спільнота однаково постає перед фактом неповномірності представлення інформаційних масивів у будь-яких каталогах. Ось саме тоді постає потреба формування переліку термінологічних координат за участі колективного автора. І хоч би якими були традиційні погляди, з огляду на історію становлення та розвитку, на принципи, способи та інструментарій каталогізаційних процесів, на сьогодні ми перебуваємо у полоні прогресу – як програмного, так і апаратного. Сьогодні ми повинні користуватись набутими знаннями, що відтворені практично, і адаптувати традиційні принципи організації процесу до новітніх стандартів та форматів.

Говорячи про залучення колективного розуму до створення певної термінологічно-понятійної бази, слід говорити про інформатизаційні можливості, що їх надає нам «всесвітнє павутиння»² зокрема та інтернет³ в цілому. Можливість доступу мільйонів

користувачів до одного ресурсу зумовлює реалістичність можливостей щодо колективізації авторства інформаційного продукту. А якщо мова іде про створення класифікаційної системи, як у даному разі, то такий процес часто називають фолксономією, тобто народною класифікацією [11]. Фолксономія – процес формування бази координатних одиниць (тегів) в інтерактивному просторі [10]. Етимологічно термін «фолксономія» розкривається як поєднання слів «таксономія»⁴ та «folk» (з англ. «народ»).

Наявність складової, що виражає належність даного процесу як до продукту народно-колективного розуму, цілком виправдана. Адже дійсно, до цієї технології індексування інформації вдаються для того, щоб залучити якомога більше людей, різних за професійним та освітнім рівнем.

З іншого боку, відомо, що «фолксономічне» формування індексаційної бази не є, за принципом формування, ієрархічною системою [9]. Так звана «фолксономія» – це чисто вербальна інформаційно-пошукова мова, і в системі, яку вона утворює, зв'язки виражено суто лексично з суб'єктивним семантичним значенням для кожного користувача.

З огляду на це вважаємо недоцільним використання термінологічної частини «таксономія» у формуванні терміна «фолксономія», враховуючи неповномірну відповідність його семантичному навантаженню терміна, що покликаний виражати процес індексування інформації колективним розумом. Безперечно, певний порядок у процесі формування «фолксономічної» системи є, але він зовсім не характеризується ієрархічними принципами створення. Тому тут мова іде про процес індексування інформації в чистому вигляді, тобто присвоєння *індексів* формування певного списку.

На нашу думку, для створення терміна на позначення процесу індексування інтерактивних документів за допомогою колективного розуму доцільним було б використання поєднання латиномовних складників: *populus* (народ) та *index* (список, реєстр, покажчик). І, таким чином, матимемо – *популіндекс*, тобто процес *популіндексації*, що здійснюється для формування *популіндексаційної системи* координатних одиниць.

комп'ютерних мереж, яка слугує фізичною основою для «всесвітнього павутиння» (<http://en.wikipedia.org/wiki/Internet>)

⁴ Таксономія (з гр. *taxis* – розміщення по порядку + *nomos* – закон) – теорія класифікації і систематизації складно створених областей дійсності, що мають зазвичай ієрархічну структуру [5, с. 484].

² Глобальний інформаційний простір, оснований на фізичній інфраструктурі інтернету (http://en.wikipedia.org/wiki/World_Wide_Web)

³ Всесвітня система добровільно об'єднаних

Таким чином, популіндексація – це процес надання індексаційних координат інформаційним одиницям засобами колективного розуму. Тут слід зазначити багатогамну одноаспектність даного терміна щодо тлумачення його змісту як способу систематизації об'єктів на основі зв'язків останніх з одним або декількома ключовими словами – *тегами*. Суть цього принципу дуже проста і доступна кожному. Відповідно до свого бачення функцій, значення, можливостей і т.п. рис об'єкта останньому користувач-співавтор присвоює певне ключове слово, за яким його характеризує, і здійснює процес пошуку даного об'єкта. Кількісною характеристикою звернень до певної інформаційної одиниці за одним і тим же тегом є не що інше, як хмара тегів. *Хмара тегів* – це візуальне вираження множинності звернень за допомогою різних ключових слів до об'єктів.

На нашу думку, з огляду на бібліотечнознавчий аспект розгляду даної тематики, слід говорити про обов'язковість *концептуального хребта* популіндексаційної системи. Цим, звичайно, зумовлена певна керованість формування термінологічної бази (бази тегів), але з огляду на сьогоdnішній стан процесів каталогізації – цей крок не тільки вимушений, але й обов'язковий.

Як зазначалося вище, основні принципи побудови ББК та УДК і сьогодні в Україні є актуальними щодо їх застосування у роботі з формування каталогів бібліотек. Відомо також, що ці класифікаційні системи принципово різняться між собою. Але їх об'єднує основне – вони обидві ієрархічні класифікаційні системи. Тобто в основі кожної лежить певний принцип побудови системи, де від «більшого до меншого» відбувається деталізація понять.

На відміну від них популіндексація не регулює ієрархічні зв'язки між поняттями. Зв'язок побудовано чисто термінологічно, відповідно до асоціативних бачень користувача.

Основна ж ідея полягає в тому, що популіндексаційний розвиток системи має базуватись на логічній структурі класифікації. Основний кістяк таксономічної системи обростає, таким чином, асоціативними зв'язками, що виражають теги. Вже кожний раніше визначений розділ у популіндексаційній системі розглядається як *поняття*, або клас – це абстрактні групи, колекції або набори об'єктів; та *екземпляри* – це основні нижчерівневі компоненти популіндексації. Що ж до характеристики об'єктів, то цей процес відбувається за допомогою певних атрибутів, що мають

певні змістовні значення. Таким чином, видно ще одну рису популіндексаційної унікальності. А саме те, що висвітлення основних рис об'єктів відбувається внутріоб'єктно за допомогою атрибутів, дає нам право говорити про певну фасетність структури популіндексаційної класифікації.

Враховуючи вищесказане, можливе виникнення закономірного запитання стосовно однаковості тезауруса і популіндексації. І дійсно, в принципі за формою представлення термінологічних одиниць тезаурус і популіндексаційна система подібні. Справді можна говорити про певний перелік термінів, що виражають та характеризують певні об'єкти. Так, вони є штучно створеними ППМ, що покликані здійснювати процеси пошуку інформаційних об'єктів. І там, і там мають місце ключові слова – координати, якими здійснюється інформаційний запит. Але тут не слід забувати про базисні принципи побудови даних пошукових систем та внутрішньосистемну побудову структури, про які йшлося вище. Також як характерну відмінність, можна розглядати контрольованість і неконтрольованість процесу формування термінологічнозв'язкової бази даних систем. Так, якщо тезаурус – це від початку до кінця контрольований словник штучно створеної ППМ, то популіндексації властива часткова керованість або повна відсутність керованості щодо формування змістозкривного масиву.

Слід також зазначити ще одну принципову різницю між тезаурусом і популіндексаційною системою. Йдеться про наявність тлумачного складника термінів у тезаурусі і відсутність такого у популіндексаційній системі. Річ у тім, що упорядники тезаурусів зазвичай викладають певну тлумачну частину до відповідних термінів-дескрипторів. Тобто можна не тільки здійснити пошук певного інформаційного об'єкта, але й дізнатися про значення терміна, що символізує розшукувану інформаційну одиницю. У випадку ж з використанням популіндексаційної системи здійснюється тільки процес пошуку.

Що ж до питання дискусійності стосовно предметності чи класифікаційності пошуку, що здійснюється за допомогою подібних систем, то, на нашу думку, термінологічно цілком можливо говорити не тільки про предметний, але й про класифікаційний пошук в інформаційно-пошукових системах. Пояснимо чому.

По-перше, говорячи про тезаурус, слід розуміти не тільки скарб, скарбничку (з гр. *thesaurys*) та

множину змістовисловлюючих одиниць деякої мови з заданою на ній системою семантичних відношень, але й нормативний словник ключових слів та дескрипторів (словарних одиниць у вигляді слів, словосполучень або кодів, що виражають клас умовної еквівалентності, до якого включено еквівалентні та близькі за змістом слова). Призначений тезаурус для того, щоб виконати інформаційні запити та координатне індексування, тобто індексувати за одиничними висвітленнями ключових слів або дескрипторів.

По-друге, дескриптор є також лексичною одиницею, що виражена інформативним словом або кодом(!) і є ім'ям (назвою) класу синонімічних або близьких за змістом ключових слів [6]. Багатозначному слову природної мови відповідає декілька дескрипторів, а декільком синонімічним словам і висловлюванням – один дескриптор. Дескриптори використовуються для координатного індексування документів та інформаційних запитів з метою подальшого пошуку. Координатне індексування документа, своєю чергою, – процес вираження основного змісту тексту переліком повнозначних слів, що вибираються з тезауруса, тобто ніби висвітлення його координат. Іншими словами, дескриптор виражає певний клас, певну рубрику, в котрій висвітлюється змістовне тлумачення значення даного ключового слова. Таким чином, під дескриптором розуміється не тільки семантичне вираження поняття, але й змістовне його вираження, в рамках даного класу – інформація про дійсність та метайнформація.

По-третє, загальновідомо, що класифікації бібліотечно-бібліографічні – це система впорядкованого розташування творів друку (та деяких документних матеріалів) за класами, підкласами та більш дрібними підрозділами в логічній послідовності та підпорядкуванні на основі ознак змісту, форми видання, читацького призначення і т.п [1]. Тобто наявність класу і зумовлює процес класифікування тієї чи іншої змістоутворювальної інформації, що міститься в документі. Слід зазначити, що не наявність, чи навпаки, наявність індексу, визначає класифікаційність будь-якої інформаційно-пошукової системи. Адже бібліотечно-бібліографічна класифікаційна система, так само як тезаурус, не що інше, як інформаційно-пошукова система, інформація в якій підрозділяється на окремі точки індексації та пошуку. Нагадаємо, що індекс, індексація (від лат. *index* – покажчик, перелік) – покажчик, реєстр імен, назв і т. п.; система умовних позначень

(літерних, цифрових або комбінованих). Таким чином, під індексом можна розуміти будь-який дескриптор, адже назва дескриптора і є умовне літерне позначення будь-якого поняття. Те саме стосується і тега – координатного, ключового слова, що прийнято використовувати в популіндексаційних системах.

Тобто, як бачимо, термінологічно всі ключові моменти різних систем подібні за суттю і щодо цілей застосування. Отже постає закономірна потреба у формуванні єдиної системи, в якій повною мірою було б можливим представлення всіх ППМ, яка б була з'єднувальним ядром усіх існуючих ППМ та форм їхнього представлення. З огляду на те, що єдина індексаційна система покликана кумулювати в собі властивості усіх вищеперелічених системних принципів, слід говорити про особливість здійснення процесу формування змістовно-предметної бази пошукової системи – насамперед.

Відштовхуючись від реалій сьогодення, на нашу думку, теоретично можливо орієнтуватись на Рубрикатор НБУВ як на базисний масив інформації, що є сучасним та динамічним щодо процесів формування та наповнення. Говорячи про Рубрикатор НБУВ, слід наголосити на можливості широкоаспектного використання змістовного інформаційного масиву даного документа – з огляду на принципи та основи його створення і формування. Як зазначалося вище, Рубрикатор НБУВ – це сьогочасне представлення структурної ідеології ББК в Україні. Тобто йдеться про базисність і кореневість інформаційного масиву Рубрикатора НБУВ щодо його можливостей в інформаційному просторі нашої держави. Розуміючи це, можна говорити про можливість у майбутньому формувати тезаурус відповідно до Рубрикатора НБУВ. Формування такого тезауруса дасть змогу повноцінно використовувати механізми дескрипторного пошуку інформації. Використання доцільно-додаткових переваг дескрипторного пошуку надасть можливість здійснювати пошук акцентовано, вузькоаспектно, що, своєю чергою, збільшить пертинентність та зменшить пошуковий шум. З іншого боку, створення тезауруса зумовить і охарактеризує один з перших кроків у процесі формування єдиної індексаційної системи і надасть можливість, таким чином, доповнити бібліографічний опис інформаційної одиниці ще однією координатою – точкою доступу – дескриптором.

Відповідно до створеного таким чином тезаурусного списку цілком справедливо можливо

здійснювати дескрипторний пошук інформації в усьому каталожному масиві бібліотеки. Здійснюючи пошук, користувач, таким чином, використовує дескриптор чи аскриптор для пошуку. Він формалізує інформаційний запит конкретним координатним терміном. У результаті користувач отримує бібліографічний запис(и) з дескриптором у відповідному полі. Поруч, в інших полях, можна буде спостерігати індексні вираження даного поняття різних ППМ, що характеризує документ – об'єкт пошуку.

Надання пошукувачеві інформації, можливості акцентування змістовного наповнення документа, відповідно до власного, суб'єктивного бачення і розуміння характеристики документа, і є процес формування популіндексаційної системи – однієї зі складових *Конгломерату ППМ (КППМ)* – збирання, до складу якого входять різні ППМ, зі збереженням усіх своїх індексаційних принципів, для консолідаційного представлення індексаційних нотацій.

Формування популіндексаційної системи – процес необхідний і важливий, з огляду на мету, що полягає у створенні якомога широкоаспектнішого та повномірнішого КППМ. Річ у тім, що для забезпечення повноти представлення інформації у каталозі змістовне наповнення останнього потрібно постійно оновлювати – відповідно до динаміки знань, розвитку науки та техніки. Та навіть з розумінням цього аспекту існування адекватного класифікаційного механізму фізично неможливо силами одного конкретного колективу забезпечити оновлення та наповнення новими координатними одиницями, поняттями усього масиву інформаційного каталогу. Щоб вирішити це завдання, і слід звернутися саме до *колективного тегування* (колтегу). Використовуючи сили колтегу, цілком можливо формувати різнобічні бачення тих чи інших понять в один інформаційно-пошуковий масив або імпортувати ці поняття у вже існуючий масив, таким чином доповнюючи та розвиваючи його семантичну силу.

Кожна координатна одиниця у популіндексаційній системі – це певний тег – інформативне слово, що використовується так само, як і дескриптор, і ключове слово для координатного індексування. Але на відміну від дескриптора тег використовується як пошукова інформаційна одиниця у чистому вигляді і не використовується як узагальнювальне поняття щодо того чи іншого збирання інформаційних блоків. Своєю чергою, різниця між тегом та ключовим словом полягає у

принциповому моменті вираження даних координатних одиниць: так, для тегу не є обов'язковим стандартне лексикографічне вираження, а для ключового слова це обов'язкова визначальна вимога. Таким чином, можна зробити висновок, що *тег* – це інформаційна одиниця, що виражена у довільній лексикографічній формі і використовується для координатного індексування.

Отже, можна говорити, що для забезпечення здійснення релевантного пошуку слід симбіювати окремі ППМ в одну конгломератну модель – КППМ, таким чином дифузювати основні завдання кожної ППМ для забезпечення компетентного щодо інформативності кінцевого результату.

З наведеної схеми 1 видно, як може формуватися *Індексаційний конгломерат* НБУВ (ІК НБУВ) – формне відображення КППМ. Слід зауважити, що формування Популіндексаційної системи НБУВ може здійснюватись засобами колтегу на першому етапі, відповідно до авторитетних таксономій, і вже потім відбуватиметься виокремлення і виділення паралельної бази тегів – збирання суб'єктивних бачень змісту документів користувачами – даної популіндексації. Таким чином, відбуватиметься процес наближення користувача до систематизатора і навпаки, коли систематизатор, відповідно, не тільки «слухає», але й «чує» мову користувача. Запропонування користувачеві вже напрацьованих спеціалістами даних дає можливість спостерігати: а) ставлення користувача до запропонованих даних; б) порівняння авторитетних даних і популіндексаційних; в) визначення «золотої середини» у вигляді переліку координатних одиниць.

Таким чином, ми маємо представлення документів сукупністю різних ППМ, у формі як наукових таксономій, так і популіндексацій (див. схему 2).

Слід наголосити, що фактографічна ППМ у даній схемі нами виражається засобами Списку предметних рубрик НБУВ, із врахуванням при цьому наявності об'єктно-ознакової ППМ як різновиду фактографічної. Своєю чергою, Список предметних рубрик НБУВ, на даний момент, нами розглядається теоретично щодо створення такого переліку у майбутньому. Взагалі, варто наголосити, що і Список предметних рубрик НБУВ, і Тезаурус НБУВ, і Популіндексаційна система НБУВ, і Словник ключових слів НБУВ – це проекти, що розглядаються нами з огляду на їх перспективну реалізацію у майбутньому, як основні компоненти концептуальної моделі Індексаційного конгломе-

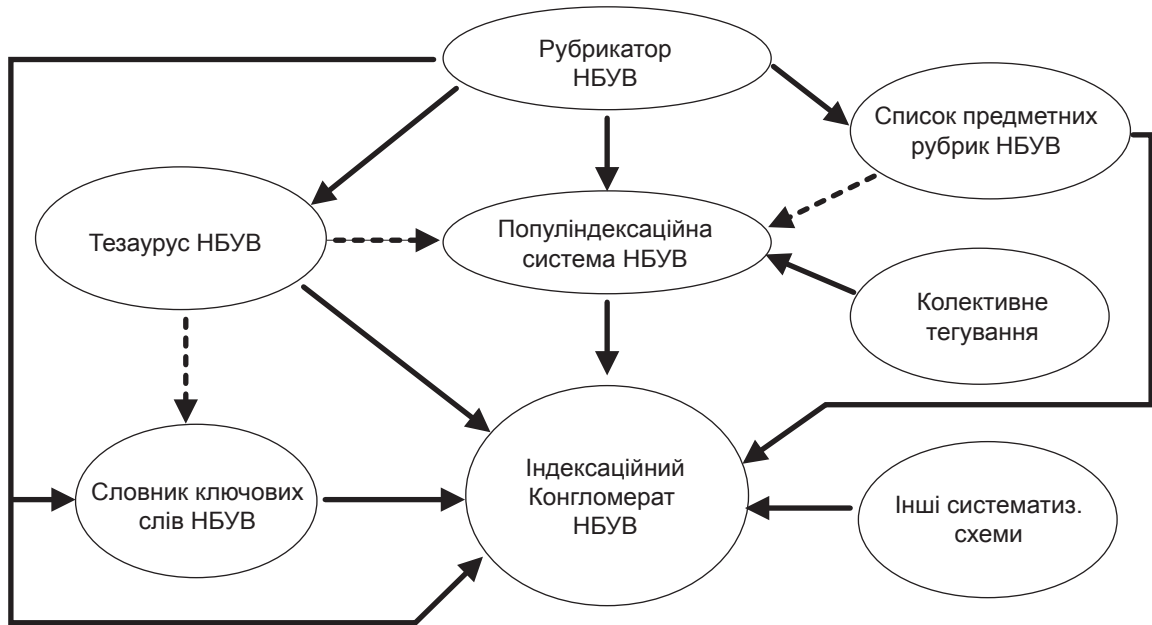

Схема 1. Формування Індесаційного конгломерату НБУВ

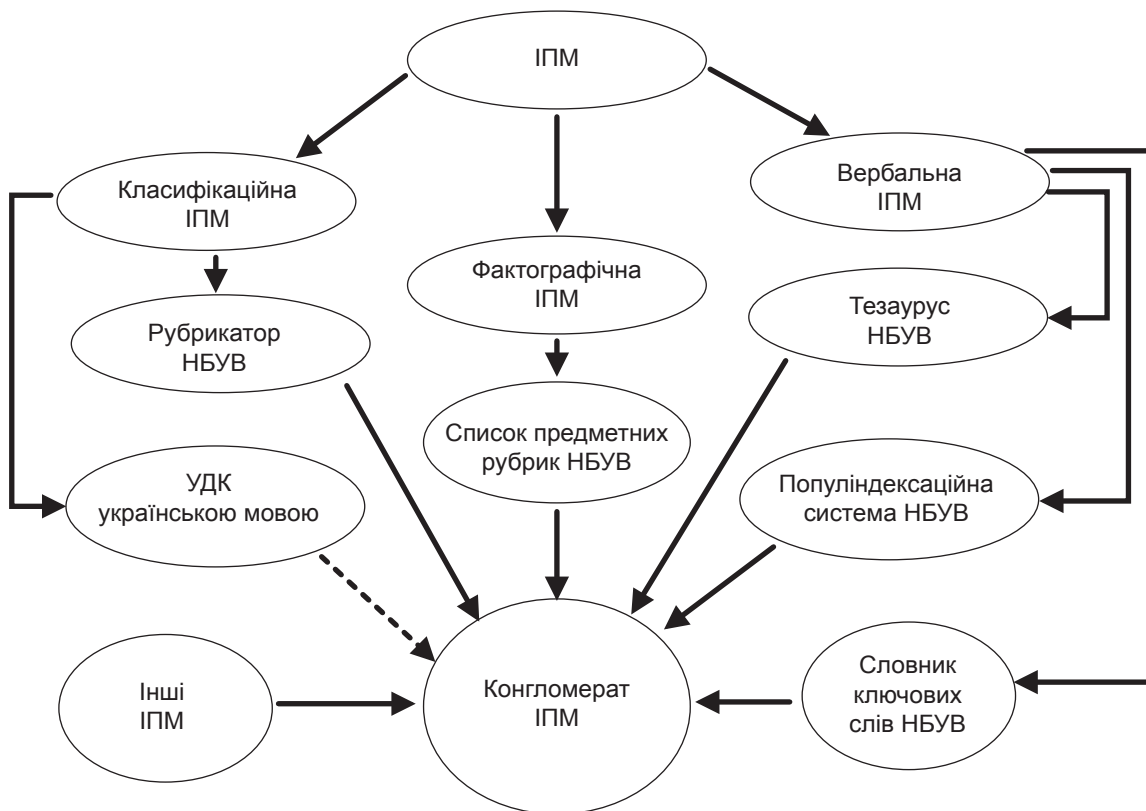

Схема 2. Представлення ІПМ в процесі формування Конгломерату ІПМ

рату НБУВ, для створення якого насамперед потрібно невпинно продовжувати роботу з підготовки Рубрикатора НБУВ. І вже відповідно до фізичного вираження класифікаційної ІПМ, а саме Рубрикатора, варто говорити про тезаурусну базу та базу предметних рубрик бібліотеки.

Говорячи про залучення класифікаційних ІПМ, а саме їх матеріальне вираження, слід пам'ятати і про УДК українською мовою, про роботу щодо системності видання доповнень до даної класифікаційної системи, що здійснюється колективом Книжкової палати України. Враховуючи масштабність та важливість використання даної УДК у своїй роботі різними інформаційними установами та багаторічний компетентний досвід здійснення каталогізаційних процесів на державному рівні, на нашу думку, слід предметно говорити про проведення спільної роботи у даному напрямі. Слід активізувати ініціативи 1994 року щодо даного питання, коли на розширеному засіданні Інформаційно-бібліотечної ради АН України було серед іншого постановлено «...спільно з Книжковою палатою України, провідними науковими бібліотеками створити Міжвідомчу каталогізаційну комісію» [8, с. 1].

Таким чином, окреслюючи тенденційні перспективи використання бібліотечно-бібліографічних класифікацій в Україні, слід розуміти масштабність і планомірність щодо виконання етапів доопрацювання та створення нових системних елементів – фізичних втілень різних ІПМ для подальшого їх консолідування в єдиний Індексний конгломерат – кумулятивне представлення координатних одиниць розміщення та пошуку інформаційних компонентів зокрема, в інфопросторі – в цілому.

Можна констатувати факт свідомого розуміння того, що обмеження у баченні майбутнього щодо розміщення та пошуку інфопродуктів засобами тільки однієї ІПМ на сьогодні непертинентно та неефективно. Слід говорити про залучення не тільки наукових таксономій, але й обов'язкове використання популіндексацій, та, головне, – конгломерату мов, які є інструментальним компонентом тієї чи іншої пошукової системи. Потрібно компе-

тентно розуміти значення колегу у здійсненні систематизаційних процесів та його роль у різноманітності представлення координатних одиниць.

Розвиток інформаційних в цілому та інтернет-технологій зокрема не залишає вибору щодо здійснення процесів детрадиційності основних підходів та автоматизації в систематизаційному напрямі розвитку бібліотекознавства, бо і проведення конгломерації ІПМ – це лише один із кроків у розвитку та оптимізації каталогізації у бібліотеці зокрема та принципів впорядкування і пошуку інформації взагалі.

Список використаних джерел

1. Библиотечно-библиографическая классификация – Internet resources – Access Path: URL: <http://www.oval.ru/enc/8407.html>
2. Бібліотечно-бібліографічна класифікація: не лише актуальна, а й перспективна / Олег Сербін // Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 4. – С. 23.
3. ГОСТ 7.74-96 СИБИД. Информационно-поисковые языки. Термины и определения. – М., 1997.
4. Громько И. Н. Русско-латинский словарь / И. Н. Громько. – 2-е изд., доп. – Мн.: Новое знание, 2004. – 456 с.
5. Дворецкий И. Х. Латино-русский словарь. – 3-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1986. – 840 с.
6. Дескриптор. – Internet resources – Access Path: URL: <http://www.glossary.ru>
7. ДСТУ 2398-94 «Інформація та документація. Інформаційні мови. Терміни та визначення». – К., 1994.
8. Питання перегляду класифікації наук, удосконалення ББК, організації централізованої каталогізації друкованої продукції України: Матеріали розширеного засідання інформаційно-бібліотечної ради НАН України. Київ, 10 лютого 1994 р. – К., 1994. – 28 с.
9. Folksonomies – Cooperative Classification and Communication Through Shared Metadata. – Internet resources – Access Path: URL: <http://www.adammathes.com/academic/computer-mediated-communication/folksonomies.html>
10. Folksonomy. – Internet resources – Access Path: URL: <http://en.wikipedia.org/wiki>
11. Folksonomy – народ у руля класифікації. – Internet resources – Access Path: URL: <http://pixel-apes.com/in/read-only/by/mendokusee/9719>

Сюзан БЕНЗ,

стипендіат Програми наукових обмінів ім. Фулбрайта

Веб-послуги та електронні зібрання Бруклінської публічної бібліотеки

У статті висвітлено досвід створення електронних зібрань та надання веб-послуг на прикладі останніх проектів, виконаних у Бруклінській публічній бібліотеці Нью-Йорка, США.

К л ю ч о в і с л о в а: Бруклінська публічна бібліотека, веб-послуги, електронні зібрання, веб-сайт, поцифрування.

Вступ

Бруклінська публічна бібліотека (БПБ) – це окрема, незалежна від Нью-Йоркської публічної бібліотеки, система бібліотек, хоча, звичайно, обидві системи співпрацюють, так само як і з Публічною бібліотекою Квінса. Всі три бібліотеки разом з їх філіями складають бібліотечну систему Нью-Йорка. БПБ є потужною установою, що складається з 60 бібліотек (з них – 58 філій, а також Бізнесова бібліотека та Головна центральна бібліотека). Головна бібліотека включає дитяче крило, Молодіжне «горище» (з великою кількістю комп'ютерів для підлітків), видання багатьма мовами світу, книги з природничих та точних наук, з історії, літератури, релігії. До її складу входить також Інформаційний центр з освіти та розвитку кар'єри. Щоб уявити розміри бібліотеки, достатньо відзначити, що в ній працює близько 1000 співробітників, покликаних обслуговувати приблизно 2,5 мільйони мешканців Брукліна.

Веб-послуги

Як менеджеру і бібліотекарю мені довелося працювати в групі веб-послуг, що міститься в центральному корпусі. Оскільки команда наша була невеликою, нам час від часу допомагали студенти-стажери, яким така допомога зараховувалася як навчальний кредит. Група налічувала шість штатних працівників, відповідальних за проект та його розвиток. На перший погляд важко зрозуміти, яким чином у такій потужній установі, як Бруклінська публічна бібліотека, вся робота з відбору документів для поцифрування, створення та підтримання електронної бібліотеки може ефективно провадитися такою незначною групою людей. Але для того, щоб веб-сайт відображав всю бібліотеку, наша група тісно співпрацювала з мережевими адміністраторами Відділу інформаційних технологій, адміністрацією бібліотеки, а

також з бібліотекарями всіх відділів та філій. Веб-група також підтримує внутрішню інформаційну мережу – інтранет.

У минулому траплялися непорозуміння щодо того, який відділ має відповідати за наповнення веб-сайту. Часто порушувалося питання: чи вважати веб-сайт публікацією, а це відносило його до сфери відповідальності відділу маркетингу та масової роботи, чи веб-сайт є функцією технології, і тоді ним має керувати відділ інформаційних технологій.

Першим необхідним кроком стала зміна філософських підходів, а саме: проведення диференціації між аспектами створення і управління веб-сайтом. Було вирішено, що інформаційне наповнення сайту (вміст), його представлення й інфраструктура – всі необхідні аспекти – мають бути сферою відповідальності різних відділів. При цьому визначено, що відповідальність за вміст веб-сайту несуть бібліотекарі та фахівці з окремих галузей знань, а представлення цього вмісту – сфера відповідальності веб-відділу та/або постачальників веб-ресурсів. Під представленням мається на увазі проектування, створення та технічне підтримання веб-сторінок. Було також вирішено, що інфраструктура (мережа і обслуговування серверу) є сферою відповідальності відділу інформаційних технологій (ІТ) або постачальників.

Важливо відзначити, що деякі веб-сторінки контролюються системою управління інформаційним вмістом. Бібліотекарі можуть додати своє власне інформаційне наповнення, а веб-команда схвалює цей вміст, і він негайно починає жити на сайті. Інші сторінки проектуються і розробляються веб-командою, але базуються на матеріалі, наданому бібліотекарями. Впровадження системи управління інформаційним вмістом справило позитивний вплив на розподіл праці. Бібліотекарі та фахівці з окремих галузей бібліотеки раптом одержали змогу оприлюднювати свою

інформацію без жодних проблем на веб-сайті БПБ. Щоб гарантувати послідовність і якість, провадилося багато занять зі штатом бібліотеки. Для того, щоб допомогти бібліотекарям, які готують матеріал для веб-сайту, автором також було підготовлено керівництво з розробки інформаційного наповнення і відбору веб-сайтів у мережі інтернет для включення до списку гіперпосилань.

Іншим важливим кроком стало створення робочих груп. Такі групи, куди входили бібліотекарі, збиралися разом для створення інформаційного ресурсу з певної теми або для спеціальної цільової аудиторії, надавали консультації та забезпечували експертизу. Працювали, наприклад, група, що готувала сторінки для дитячої та підліткової аудиторії, для літніх людей, група з імміграційної інформації. Показовий приклад – нещодавно створені послуги для користувачів старшого віку. Матеріал готувався групою бібліотекарів, безпосередньо пов'язаних з обслуговуванням літніх читачів, якою також були подані пропозиції до веб-команди про функціональність сайту і щодо розміру шрифтів у текстах. Після отримання матеріалів та порад веб-команда підготувала частину сайту, що пов'язана з обслуговуванням літніх людей.

Електронні зібрання

Дуже корисною і цікавою роботою стало поцифрування архівних зібрань БПБ. Вони зберігаються в історичному краєзнавчому відділі, який широко надає довідкові послуги, провадить освітню роботу, здійснює окремі програми та виставкову діяльність. За допомогою співробітників цього відділу ми працювали над перетворенням друкованих архівних зібрань в електронну форму таким чином, щоб вони могли бути розшукані і переглянуті на сайті. Ці документи включали: історичні газети, фотографії, карти, написані від руки листи та рукописи, рідкісні книги і образотворчі листівки. Проекти виконувалися в різний спосіб залежно від формату і цілей проекту. Наприклад, у деяких випадках сканування та/або перетворення тексту провадилося поза межами бібліотеки компанією-постачальником, а у деяких випадках – власним штатом.

Досвід підказує, що перед тим, як розпочинати проект з поцифрування, необхідно його ретельно продумати. Першим кроком у процесі мають стати відповіді на запитання: Чого ви хочете досягти? Чи є в цьому потреба? Хто фінансує? Поцифрування здійснюється для пропаганди і розкриття фонду чи для його збереження, а чи й те, й друге? Які співробітники і які відділи мають бути залучені? і Чи маєте ви підтримку вашої установи?

Необхідно також застерегти від того, щоб розглядати перетворення на електронну форму лише як засіб збереження документів, хоча в багатьох випадках це зменшує використання оригінального примірника. Головна користь від поцифрування – вдосконалення доступу.

Проекти поцифрування

Втілення в життя проекту поцифрування залежить від багатьох чинників. Щоб проілюструвати те, наскільки різноманітним може бути їх виконання, опишу лише два з них, виконанням яких автором довелося керувати у БПБ, фонди якої включають документи різних типів та видів. Один проект стосувався Фултонського зібрання торговельних листівок, що складалося з невеликої колекції ілюстрованих листівок, а інший – обширної історичної колекції щоденної газети «Brooklyn Daily Eagle». Обидва зібрання нині розміщені на сайті Бруклінської публічної бібліотеки.

Фултонське зібрання торговельних листівок складається з 245 листівок кінця XIX – початку XX століття і рекламок, виділених зі справ Бруклінського історичного бізнесового центру. Ці унікальні документи, об'єднані разом, ілюструють рекламну діяльність одного регіону протягом періоду, що охоплює 1880–1910 роки. Завдяки фінансуванню, що його надала Нью-Йоркська міська бібліотечна рада, колекція була поцифрована і представлена в мережі. Користувачі можуть виконувати пошук за допомогою ключового слова або переглядати за видом бізнесової діяльності, адресою чи ім'ям автора. Хоча це був невеликий проект, але він допоміг БПБ закласти основу і створити власну модель для майбутніх проектів поцифрування подібних невеликих, дискретних спеціальних колекцій. Подібний план і технологічний процес пізніше був використаний нами для того, щоб поцифрувати зібрання ілюстрованих обкладинок музичних творів.

Для опису метаданих використовувався стандарт Дублінське ядро (Dublin Core). Для підтримання цих метаданих було створено базу даних, використовуючи при цьому Microsoft Access через простоту його встановлення. Створення записів у стандарті Дублінського ядра було простим. Для контрольованого словника застосовувався тезаурус графічних матеріалів Бібліотеки Конгресу та Предметні рубрики Бібліотеки Конгресу. Кожному примірнику був присвоєний унікальний ідентифікаційний код. Синтаксис у межах цього ідентифікаційного коду дав нам змогу включати інформацію про зібрання, серію і примірник. Кожен створений електронний документ також одержав свій унікальний номер файлу. Ця інформація

також була додана до бази даних Access. Ми створили метадані для колекції перед зображенням таким чином, що записи елементу могли включати інструкції для співробітника проекту.

Поцифрування Фултонського зібрання торговельних листівок було зроблено повністю власним штатом. Листівки спочатку сканувалися з високою роздільною здатністю і створювалися tiff-файли. З них робилися зображення з нижчою роздільною здатністю, маленького розміру у форматі jpeg для відображення на екрані. Сканування виконувалися за допомогою планшетного сканера. Для регулювання (підгонки, вирівнювання) зображень і виготовлення похідних копій використовувалося програмне забезпечення Photoshop Adobe. Після сканування кожного примірника до бази даних вводилася адміністративна інформація. Таким чином, ми мали інформацію про всі документи, які переводилися в електронну форму, і якщо виникали проблеми, то можна було перевірити, хто сканував зображення і коли.

Після того, як описові і адміністративні метадані були готові, копія описових метаданих експортувалася до бази даних SQL, щоб використати для показу на сайті. Дані копіювалися до бази даних SQL, при цьому для запитів до бази даних про метадані використовувалася мова Java Server Pages scripting. Іншими словами, ми не використовували систему управління вмістом для підготовки веб-зображення; ми розробили свою власну просту систему, використовуючи базу даних SQL і JSP-програмування. Звісно, спроможність зробити подібне залежить від кваліфікації штату. Інші установи, які отримали подібне фінансування, поклалися на систему управління контентом.

Наші найбільші витрати стосувалися укомплектування штату і придбання обладнання. На щастя, одержаний грант покривав ці витрати. Вдалося придбати сканер Epson Expression 10000XL, якість зображення якого є вищою, аніж старих сканерів п'ятилітньої давності, які використовувалися перед тим. Проект успішно був виконаний також завдяки пакету програм Adobe Photoshop CS, Hometown та Dreamweaver.

«Brooklyn Daily Eagle» – зовсім інший за фінансуванням проект, адже він був великим і тому доволі дорогим. На щастя, бібліотека отримала щедре фінансування від федерального уряду на поцифрування та забезпечення доступу до 147 тис. сторінок газети. Газета була мікрофільмована у 1970-х роках, тому в електронну форму переводилися мікрофільмовані зображення, що є ефективнішим, ніж одержувати зображення з самої газети. При цьому конвертувалися не лише зобра-

ження, але й текст. Текстові файли створювалися із зображень за допомогою Оптичного розпізнавання символів (OCR). Одержані тексти надають змогу повнотекстового пошуку за ключовими словами. Доступ здійснюється через дату випуску газети, ключове слово або шляхом перегляду тематичних рубрик. Цифрові зображення та текст виготовлялися поза межами бібліотеки, оскільки бібліотекарі не мали ні досвіду, ні відповідного устаткування, щоб зробити все самотужки. Для підтримання системи було використано програмне забезпечення ActivePaper Archive виробництва Olive Software, Inc. Коли користувач обирає який-небудь номер газети, він бачить або повну сторінку, або просто викликає певну статтю чи ілюстрацію, щоб розглянути її у збільшеному вигляді у новому вікні. Знайдена стаття може бути надіслана електронною поштою або роздрукована. Користувач також може переглядати весь номер у форматі PDF.

Значення цього проекту було великим. Доказом цього є не лише високий ступінь використання, про що свідчила статистика сайту, але й те, що багато читачів контактували з бібліотекою, щоб висловити особисту подяку.

Дбаючи про тривале збереження цифрових зібрань, основні архівні tiff-файли, виготовлені при поцифруванні, були скопійовані на електронні носії (стрічки або архівний компакт-диск) та жорсткі диски. Окрім того, на регулярній основі за спеціальним графіком були зроблені резервні страхові копії всієї БПБ.

Ця коротенька стаття має на меті обмін досвідом у галузі мережевих послуг і цифрових зібрань. Наші рекомендації, можливо, не відповідають специфіці певної конкретної установи, але обмін інформацією на міжнародному рівні завжди корисний сторонам, що бажають співпрацювати.

Література

1. Benz S. Fulton Street Trade Card Collection Now Online // Metropolitan Archivist. – 2005. – Vol. 11. – No. 1.
2. Holland J., Benz S. Unanticipated Outcomes, a Large-scale digitization project offers surprising benefits // Library Journal. – 2004. – Vol. 129. – No. 13. – P. 30–31.
<http://www.libraryjournal.com/article/CA443919.html>

Інтернет-ресурси

1. Brooklyn Public Library's Digital Collections entry point: <http://www.brooklynpubliclibrary.org/digital/>
2. Brooklyn Public Library's Services to the Aging website: <http://www.brooklynpubliclibrary.org/seniors/>
3. Dublin Core Metadata Initiative: <http://dublincore.org/>
4. Dublin Core Schema: <http://dublincore.org/documents/dcmi-terms/>

(Переклад з англійської Н. Стрішенець)

С. МЩУК,

доцент Житомирського державного університету,
канд. іст. наук

Бібліотека Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині та її рукописна колекція (друга пол. ХІХ – 10-ті роки ХХ ст.)

У статті висвітлено історію наукової бібліотеки Історико-філологічного інституту князя Безбородька у Ніжині, яка містила цінні видання та колекцію рукописів і стародруків, що зумовило формування міцного осередку наукового дослідження та бібліографічного опису рукописних пам'яток слов'янського та грецького походження. Розкрито внесок професорів цього Інституту та його вихованців у розвиток методів наукового опису рукописних книг.

Ключові слова: Історико-філологічний інститут князя Безбородька у Ніжині, бібліотека, рукописи, стародруки, камеральна археографія.

Одним із відомих центрів гуманітарної освіти в Україні другої пол. ХІХ – початку ХХ ст. був Історико-філологічний інститут князя Безбородька в Ніжині, покликаний проводити усебічну підготовку вчителів для середніх навчальних закладів. Заснований коштом князя О. Безбородька у 1820 р. як Гімназія вищих наук, пізніше – Ніжинський ліцей, цей Інститут був одним із найстаріших вищих навчальних закладів в Україні, який за статусом дорівнювався університетській освіті.

Його розквіт припадає на останню чверть ХІХ ст. – поч. ХХ ст., коли внаслідок науково-освітнянського руху у 1875 р. Ніжинський ліцей було реорганізовано у Історико-філологічний інститут кн. Безбородька (далі ІФІБ). Тут створився потужний науковий колектив викладачів, чому немало сприяв директор Інституту, доктор слов'янської філології, професор, таємний радник, автор багатьох наукових праць, у майбутньому – академік Петербурзької Академії наук (з 1890 р.) Микола Олексійович Лавровський (1825–1899)¹. За визнанням істориків, М. О. Лавровському належить видатна роль в організації навчання університетського рівня в Інституті та його бібліотеки, яка набула великого значення як підґрунтя для навчального процесу та як документальна база наукових досліджень рукописів, документів та книжкових пам'яток, що їх проводили викладачі та студенти.

М. О. Лавровський, засновуючи наукову бібліотеку Інституту, добре розумів важливу роль такої книгозбірні – як студентської, так і фундаментальної.

Історія та книжкові фонди бібліотеки ІФІБ станом на 1895 р. були висвітлені у спеціальній статті професора грецької словесності А. В. Добіаша, опублікованій в періодичному друкованому органі Інституту «Известия Историко-Филологического Института князя Безбородко в Нежине» (ИИФИБ)².

Викладачами Інституту були відомі славісти, які залишили свій слід в історії вітчизняної наукової славістики, зокрема А. С. Будилович, І. Г. Турцевич, М. Н. Сперанський, В. Є. Петухов, В. В. Качановський, М. І. Лілеєв та інші. Деякі випускники Інституту працювали після закінчення його викладачами: І. Г. Турцевич, П. Заболотський, О. Ф. Музиченко та інші³.

Вихованцями Інституту були українські вчені, письменники, громадські та культурні діячі, які представляли інтелектуальну, наукову еліту українського суспільства у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. З Інститутом пов'язані відомі постаті таких українських учених, археографів, збирачів та хранителів української писемної та культурної спадщини, які увійшли в усі сучасні довідники славетних імен, як В. В. Тарновський, О. М. Лазаревський, М. І. Лілеєв та інші⁴.

В останню чверть ХІХ – поч. ХХ ст. Інститут набув значення одного із знаних осередків розвитку археографічного, мовознавчого та літературознавчого, палеографічного та історико-книгознавчого дослідження рукописної та книжкової спадщини України. Ця діяльність потребує окремого висвітлення, з огляду на велику цікавість сучасних

археографів та книгознавців до історії розвитку історико-літературознавчих та кодикологічних і археографічних студій.

Викладачі Інституту проводили значну науково-дослідну та науково-освітню діяльність з різноманітних галузей гуманітарного знання. До цих досліджень залучалися й найкращі студенти. Наукові студії професорів та студентів Інституту публікувалися на сторінках видання «Известия Историко-Филологического Института князя Безбородко в Нежине», що виходило впродовж 1876–1921 рр., спочатку друкувалося у Києві, надалі – у Ніжині. «Известия» структурно склалися з двох розділів: перший – офіційний, де публікувалися матеріали про навчальний процес, програми викладу навчальних курсів за окремими предметами, відомості про діяльність студентів і перелік наукових праць педагогів Інституту, у другому розділі публікувалися наукові праці викладачів і студентів з класичної філології, мовознавства, етнографії, української і всесвітньої історії, філософії, у тому числі і праці з дослідження рукописних і книжкових джерел.

Пріоритетне ставлення до комплектування бібліотеки ІФІБ науковими виданнями та рукописними колекціями і зібраннями було зумовлено тим, що без ґрунтовної книжкової та наукової бази неможливо підтримувати той рівень, що був заявлений при створенні Інституту, який був сформований на зразок Санкт-Петербурзького Історико-філологічного інституту з ідентичними метою, навчальною програмою та внутрішньою структурою. Оскільки Ніжинський Інститут, далекий від столичних центрів науки, потребував не менш добірного книгосховища, ніж Інститут у Санкт-Петербурзі, де студенти та викладачі мали доступ ще до інших бібліотек столиці, зростала роль бібліотеки Інституту як науково-культурного та освітнього осередку.

Тому саме М. О. Лавровський енергійно взявся за формування та поповнення бібліотечних фондів, оскільки чимало залежало від штатного фінансування та розподілу коштів на придбання книжок. М. О. Лавровський, у перші два роки свого директорства, приділяв багато уваги придбанню цінних за складом і змістом зібрань. Після смерті професора М. Максимовича інститутським коштом було придбано 24 листи М. В. Гоголя, які вдало доповнили рукописну спадщину з автографів Гоголя, пожертвовану колишньому Ліцею його попечителем Г. О. Кушелевим-Безбородько. Так було закладено збирацьку традицію Інституту, що продовжувалася систематичним поповненням бібліотеки цінними

книгами, архівами, колекціями. За часів керівництва М. О. Лавровського бібліотека збільшилася з 4034 до 12 152 одиниць зберігання⁵.

За даними професора А. В. Добіаша, рукописний відділ включав понад 100 окремих рукописів різного змісту церковнослов'янською, російською, грецькою, латинською, німецькою та східними мовами. Зібрання складалося з різноманітних пожертвувань до бібліотеки, які надійшли в різні періоди існування навчальної установи. Від колишнього Ліцею князя Безбородька Інститут успадкував 38 636 назв (14 580 томів) книг. Серед найбільш цінних надходжень була бібліотека директора Санкт-Петербурзького Історико-філологічного інституту І. Б. Штейнмана, що надійшла до Інституту після його смерті і складалася з 457 назв (960 томів) (збірка класичної літератури, творів з історії старожитностей та міфології). Варшавський університет подарував на відкриття Інституту у 1875 р. власні дублети з розділу «Polonica» – 564 назви у 639 томах.

Цінним внеском була невелика збірка рукописів, придбана у 1876–1877 рр. у складі усієї бібліотеки академіка і професора Московського університету С. П. Шевирьова (3815 назв у 7359 томах), а також бібліотека професора Лейпцизького університету, класичного філолога Фрідріха Річля (3815 назв у 7359 томах). Крім того, в 1875 р. в Інститут надійшла бібліотека Ніжинського грецького училища (254 назви у 647 томах), яка містила цінні видання XVII–XVIII ст. з теології, всесвітньої історії, класичної літератури тощо.

Обов'язки бібліотекаря в інститутській книгозбірні, як правило, виконував один з викладачів. При бібліотеці працювала бібліотечна комісія у складі викладачів, які займалися систематизацією книг за розділами та підготовкою систематичного каталогу для майбутньої його публікації.

Найбільше значення для розвитку української археографії рукописної книги та стародруків мала діяльність на посаді бібліотекаря фундаментальної бібліотеки Інституту Михайла Івановича Лілеєва (1849–1911), який перейшов із Чернігівської духовної семінарії та викладав російську історію та географію. М. І. Лілеєв мав великий бібліотечний досвід: впродовж 1874–1878 рр. він не лише викладав у Чернігівській духовній семінарії, а й завідував її бібліотекою. Ця бібліотека збирала багато цінних рукописів та стародруків.

Кілька років М. І. Лілеєв описував рукописи цієї бібліотеки і в 1880 р. видав у Санкт-Петербурзі «Описание рукописей, хранящихся в библиотеке

Черниговской духовной семинарии», що містив опис 201 пам'ятки переважно чернігівського походження.

М. І. Лілеєв зробив багато для поповнення бібліотеки Інституту рукописними фондами, оскільки дбав про збереженість збірок з губернських установ Чернігова. Зокрема, йому належить ініціатива передання архіву Ніжинського грецького магістрату. Після того, як цей архів перейшов на зберігання в Інститут, М. І. Лілеєв спільно з М. Н. Бережковим підготував «Обзор архива Нежинского греческого магистрата 18 апреля 1890 г.», а також склав список книг бібліотеки Олександрівського грецького училища⁶.

М. І. Лілеєв працював у бібліотеці Інституту впродовж 1883-1897 рр., власноруч розпочав редагування та створення карткового каталогу на усі бібліотечні фонди. М. І. Лілеєв сприяв науковому дослідженню рукописних пам'яток бібліотеки. Він першим складає попередній опис рукописних книг, які надалі описуються студентами Інституту під керівництвом М. Н. Сперанського, а також проводить дослідження рукописних творів Юр'євського архімандрита Фотія, повідомляє про принципи опису рукописів Чернігівської духовної семінарії⁷. Будучи одним із фундаторів Ніжинського історико-філологічного товариства, членом Історичного товариства Нестора-літописця у Києві, Чернігівської вченої архівної комісії, учасником XI Археологічного з'їзду в Києві (1899), він багато зробив для поширення досліджень та здобутків наукового осередку Інституту в галузі вивчення Чернігівської старовини, а коли був обраний гласним Ніжинської міської думи та міським головою м. Ніжин (1904) – для збереження пам'яток цього міста⁸.

У 1893 р., у зв'язку з новими реорганізаційними завданнями у формуванні фундаментальної (наукової) бібліотеки, діяльність бібліотечної комісії було поновлено – до її складу крім М. І. Лілеєва увійшли професори М. Н. Бережков, Є. В. Петухов, І. Г. Турцевич, надалі – О. І. Покровський, О. П. Кадлубовський та А. В. Добіаш, які здійснювали реорганізацію бібліотеки, створення систематичного та алфавітного каталогу, організували комплектування тощо⁹.

Науковою лабораторією стала рукописна частина зібрання бібліотеки. Розвиток камерального опису рукописних та книжкових джерел на той час відбувався переважно в межах історико-літературознавчих досліджень, що було характерним і для Інституту, де ці методи розвивалися у працях

Є. В. Петухова, В. В. Качановського, М. Н. Сперанського, М. Н. Бережкова.

У цей час з рукописними фондами бібліотеки та складанням каталогів на фундаментальну частину працював відомий історик літератури й викладач Інституту Євген В'ячеславович Петухов (1863–1948) – філолог, історик літератури, архівіст. Він закінчив історико-філологічний факультет Санкт-Петербурзького університету, був слухачем курсів професорів О. Ф. Міллера, М. І. Сухомлінова та О. І. Незеленова і брав участь у підготовці академічного словника російської мови. У 1888 р. одержав ступінь магістра. В 1888–1889 рр. як приват-доцент викладав історію російської мови на Вищих жіночих курсах у Санкт-Петербурзі та в Санкт-Петербурзькому університеті. З 1889 по 1895 рр. був професором російської словесності в Історико-філологічному інституті князя Безбородька в Ніжині. З 1895 р. – доктор російської словесності. У 1895–1918 рр. – професор університету в Юр'євському (Дерптському) університеті. З 1916 р. – член-кореспондент Імператорської Академії наук¹⁰.

У 1889–1895 рр. Є. В. Петухов публікує «Материалы и заметки по истории древней русской письменности»; «К истории древне-русского пролога», «Заметки о некоторых рукописях, хранящихся в библиотеке Историко-филологического Института кн. Безбородко» тощо¹¹.

«Заметки» Є. В. Петухова містили перелік та опис рукописних пам'яток, які з його точки зору були історико-літературною цінністю та слугували джерельною базою для розвитку галузей історичної науки, літературознавства, мовознавства та історії української рукописної книги. Є. В. Петухов виділяв рукописні пам'ятки XVI–XIX ст.: богослужбову літературу (прологи, житія, збірники XVIII ст.), популярні класичні твори (ода, сатири Антіоха Кантеміра, драми, комедія Джованні Жиро у перекладі з італійської мови М. В. Гоголя), а також прозові твори М. В. Гоголя – автографи рукописів та його листи до колишнього ніжинського однокласника і приятеля М. Я. Прокоповича. У Додатках було вміщено кілька позицій, що становлять цікавість для дослідників: віршовані твори у стилі класицизму, листи М. В. Гоголя до М. Я. Прокоповича (1832–1850) та два фототипічні знімки листів.

Високий рівень характеризував розвиток славістики в ІФІБ, зокрема, вона була представлена відомими у слов'янському світі працями професора слов'янської філології та слов'янської історії Володимира Васильовича Качановського, який працював в Інституті з 1888 р.¹² Після закінчення

Санкт-Петербурзького університету та захисту магістерської дисертації «Неизданный дубровницкий поэт А. М. Глегович» (СПб., 1882) він працював у Казанському університеті, де започаткував збірник «Вестник славянства» (1886–1898) (перші номери вийшли у 1888–1890 рр. у Казані) та продовжив його випуск, викладаючи у Ніжині (у 1891–1896 рр. збірник друкувався у Києві). Його археографічний доробок порівняно з мовознавчим та літературознавчим відносно незначний і пов'язаний з описом та збиранням пам'яток південнослов'янських народів, що було результатом археографічних експедицій на Балканах, а також у Греції, Італії та південній Франції.

Як історик літератури він відомий працями «История Сербии с половины XIV до конца XV в., т. 1 (критическое исследование источников)» (XVII т.), «Из истории сербской литературы» (XVIII т.), «Пам'ятки болгарської народної творчості» (СПб, 1882). Його праці висвітлювали процес становлення й розвитку сербської релігійної полемічної літератури у руслі візантійського впливу та загалом репрезентували досконале володіння вченим методикою наукового опису та історико-критичного аналізу рукописних джерел. В. В. Качановський – автор відомих праць з палеографії та історії рукописних пам'яток слов'ян, зокрема: «Зографське євангеліє, видане В. Ягичем» (1879), «Хорватські літописи XV–XVI ст.» (1881). У своїх працях він виступає як досвідчений археограф слов'янських рукописних книг, колекціонер рукописної спадщини балканських народів, яка була передана його братом О. В. Качановським після смерті В. В. Качановського у рукописний відділ бібліотеки.

Колекція В. В. Качановського складалася з 61 од. зб., збиралася ним протягом усього життя, починаючи з його батьківщини (він був родом з Гродненської губ.) та матеріалів, зібраних у 1879–1881 та 1883 рр. під час наукових експедицій і стажування у слов'янських країнах та Греції. Отже, його рукописна збірка сформувалася із балканських і російських джерел та складалася з 20 рукописних книг літературного та загальноісторичного змісту, а також документального комплексу з історії південних слов'ян XV–XIX ст. сербською, болгарською, італійською, латиною, грецькою мовами. Це документи з історії Дубровника, Котора, Чорногорії та, зокрема, їхніх історико-правових та дипломатичних відносин з Венеціанською республікою XV–XIX ст. Серед рукописів були рідкісні і надзвичайно цінні кодекси для дослідників старовини і рукописно-книжкового мистецтва, зокрема: унікальне грецьке

євангеліє – апракос XI ст. та рукописний Збірник слів та житій 40–50-х років XIV ст. без'юсової редакції македонського походження¹³.

Документи «балканського» розділу В. В. Качановський не встиг описати, спеціалістів такого рівня у Ніжині не було, й тому вони були лише зафіксовані за змістом у каталозі М. Н. Сперанського¹⁴. Колекційні документи рукописного відділу бібліотеки Ніжинського Історико-філологічного інституту сьогодні зберігаються в інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (фонд 314). Значна кількість з них описана лише в окремих каталогах, що їх почала видавати НБУВ.

Однак, найбільші здобутки у галузі камеральної археографії рукописних книг належать М. Н. Сперанському, який керував науковим археографо-палеографічним описом рукописних книг та стародруків колекції ІФІБ, та його учням, які реалізовували археографічне дослідження рукописів та їхній науковий опис.

У чотирьох випусках каталогу М. Н. Сперанського за 1890, 1901–1903 та 1905 рр. були опубліковані наукові описи 181 рукописної книги та рукописів. Каталог містить ґрунтовну наукову бібліографію межі XIX–XX ст. як науково-довідковий апарат¹⁵.

Професор російської словесності Ніжинського Історико-філологічного інституту Михайло Несторович Сперанський (1963–1938) був знаним вченим вже на той час як бібліограф та археограф рукописної колекції Тверського музею та дослідник історії слов'янських рукописів у літературному процесі, російсько-українських літературних зв'язків¹⁶. Він народився в 1863 р. у Москві, закінчив словесне відділення Московського університету (1885), захистив магістерську дисертацію «Апокрифічні євангелія». З 1895 р. був призначений професором Ніжинського Історико-філологічного інституту. У 1899 р. здобув ступінь доктора за дисертацію «Из истории отреченных книг». Автор багатьох праць зі слов'янської філології, академік АН СРСР (з 1921 р.)¹⁷.

Наукові описи понад половини усіх рукописів було укладено під керівництвом професора М. Н. Сперанського із залученням викладачів та студентів старших курсів. У виданні брали участь П. О. Заболотський, О. Ф. Музиченко та Н. С. Державін, про що йдеться у передмові до першої публікації каталогу. Опис рукописів іноземними мовами, які надійшли до ніжинської збірки, переважно у складі бібліотеки Ф. Річля з Лейпцига, були укладені професором класичної філології Інституту Б. Ф. Бурзі.

Видання наукового опису 1901, 1903 та 1905 р. було підготовлено вже самим М. Н. Сперанським. Каталог був побудований за хронологічним, тематичним та мовним принципами. Усе рукописне зібрання у каталозі поділяється на старожитні (богослужбові, світські та спеціальні, актові документи, історико-правові), нового часу (твори класицизму, історико-правові, статистичні та історико-краєзнавчі праці, автографи видатних діячів та письменників, матеріали до історії навчальних закладів на Правобережній Україні) та іноземні (грецькі, курси лекцій, переважно німецьких вчених). Опис супроводжується предметно-іменним покажчиком, науково-бібліографічним апаратом, який спирається на усі досягнення у галузі камерального опису рукописів другої половини XIX ст. Зафіксовано й походження рукописів та їх дарувальників.

Описи рукописів нового періоду (літературні твори, вірші, драми, твори та листи М. В. Гоголя; історико-статистичні та картографічні праці; навчальні курси тощо) також містять вказівки на осіб, які описували рукописи. Каталог М. Н. Сперанського 1901 року містив закінчення опису рукописів як доповнення до попереднього видання, а також порівняльну таблицю сигнатур даного опису та попередніх шифрів, які відображали їхню міграцію у різних колекціях бібліофілів та установ у різні періоди, що мало інформаційно-довідкове значення для дослідників історичних пам'яток.

Грунтовність наукових каталогів (описів) колекції Інституту спонукала приїхати сюди з Києва у лютому 1914 р. професора В. М. Перетца з його студентами та аспірантами (О. С. Грузинський, С. Ф. Шевченко, В. П. Адріанова, Л. Т. Білецький) для вивчення змісту давньоруських рукописних книг¹⁸.

Насамкінець, необхідно наголосити на тому, що в Історико-філологічному інституті князя Безбородька в Ніжині в останній третині XIX – 10-х роках XX ст. склалася потужна наукова бібліотека, окрасою якої була колекція рукописів та стародруків. Там сформувався міцний осередок бібліографічного дослідження рукописних пам'яток слов'янського та грецького походження, опису рукописних книг. Основний внесок належить професорам цього Інституту та його вихованцям, серед котрих такі вчені-філологи та історики, які виконували й функції бібліотекарів – професори М. І. Лілеєв, Є. В. Петухов, В. В. Качановський, М. Н. Сперанський, П. О. Заболотський, О. Ф. Музиченко, Н. С. Державін, Б. Ф. Бурзі. Окремо необхідно відзначити М. І. Лілеєва, М. Н. Сперанського, Є. В. Петухова, які зробили значний внесок у розвиток ка-

мерально-археографічних методів наукового опису рукописних книг та брали безпосередню участь у складанні каталогів бібліотеки.

Примітки

¹ *Добиаш А. В.* Н. А. Лавровский // Известия Историко-Филологического Института князя Безбородко в Нежине. – Нежин, 1898. – Вып. XVIII. – С. 24–25. (Далі – ИИФИБ в Нежине.)

² *Добиаш А. В.* Заметка об основной библиотеке Историко-филологического Института кн. Безбородко, составленная по случаю реорганизации библиотеки // ИИФИБ в Нежине. – Нежин, 1895. – Вып. XV. – С. 3–18.

³ Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине. 1875–1900. Преподаватели и воспитанники. – Нежин, 1900; Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине. 1891–1912. Преподаватели и воспитанники. – Нежин, 1913.

⁴ Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 515; *Коваленко О. Б.* Археографічна діяльність В. В. Тарновського // Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської Археографічної Комісії. – К., 1997. – С. 195–205; *Він же.* Тарновський Василь Васильович // Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. – Вып. 1. XIX ст. – 1930-ті рр. – К., 1999. – С. 314–316; *Він же.* Лілеєв Михайло Іванович // Там само. – С. 194–195; *Павловська Н., Шандра В.* Лазаревський Олександр Матвійович // Там само. – С. 183–186.

⁵ *Добиаш А. В.* Н. А. Лавровский. – С. 24–25.

⁶ ІР НБУВ, ф. 127, спр. 257, 10 арк.

⁷ Отчет о состоянии и деятельности историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине за 1879/1880 годы, читанный на акте 30 августа 1880 года ученым секретарем Н. Я. Гротом // ИИФИБ в Нежине. – Т. 6. – К., 1881. – С. 21.

⁸ *Коваленко О. Б.* Лілеєв Михайло Іванович. – С. 195.

⁹ *Добиаш А. В.* Заметка об основной библиотеке... – С. 13–18.

¹⁰ Українські архівісти: Біобібліографічний довідник. Вып. перший (XIX ст. – 1930-ті рр.). – К., 1999. – С. 265–266.

¹¹ *Петухов Е. В.* К истории древне-русского пролога // ИИФИБ в Нежине. – К., 1893. – Вып. XII; *Он же.* Заметки о некоторых рукописях, хранящихся в библиотеке Историко-филологического Института кн. Безбородко // ИИФИБ в Нежине. – Т. XV. – Нежин, 1895. – С. 1–50.

¹² Качановский В. В. // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Т. 28. – СПб., 1900. – С. 807; Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – К., 1990. – С. 434.

¹³ Грецькі рукописи у зібраннях Києва / Упорядник Євген Чернухін. – Київ; Вашингтон, 2000; *Дубровіна Л., Гнатенко Л.* Кодикологічні дослідження Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Давня македонська рукописна книга // Українсько-македонський науковий збірник. Вып. 1. – К., 2005. – С. 288–303.

¹⁴ Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. Приобретения 1901–1905 гг. / Описание составлено М. Сперанским. – Нежин, 1905. – С. 28.

¹⁵ Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине // Составлено под ред. М. Сперанского. – М., 1890; Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине (Окончание) // Составлено М. Сперанским. – М., 1901; Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. Приобретения 1901–1903 гг. / Описание составлено М. Сперанским. – Нежин, 1903; Описание рукописей библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. Приобретения 1901–1905 гг. /

Описание составлено М. Сперанским. – Нежин, 1905.

¹⁶ *Сперанский М. Н.* Описание рукописей Тверского музея: Вып. 1 // ЧОИДР. – М., 1890. – Кн. 4. – С. I–VII, 1–314. Отд. отд. – 1891. – VII. – 330 с.; *Сперанский М. Н.* Описание рукописей Тверского музея: Вып. 2. – Тверь, 1903. – IV нум., С. 1–107. Описано 308 рукоп.

¹⁷ Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Т. 31. – СПб., 1900. – С. 192; Український радянський енциклопедичний словник. – Т. 3. – К., б. д. – С. 363.

¹⁸ *Перетц В. Н.* Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Нежин 18–20 февраля 1914 г. – К., 1914. – С. 12–20, 28–79; *Мишук С. М.* Дослідження рукописних книг та стародруків Чернігова та Ніжина в другій пол. XIX – поч. XX ст. // Сіверянський літопис. – 2007. – № 5.

Ю. Шустова,

доцент Историко-архивного института

Российского государственного гуманитарного университета, канд. ист. наук

Источники о продаже книг типографии Львовского Успенского братства во второй половине 60-х – первой половине 70-х годов XVII в.

В данной работе предпринята попытка изучения сохранившихся в архиве Львовского братства документов о продажах книг во второй половине 60-х – первой половине 70-х годов XVII в. Подробно проанализирован первый известный торговый каталог книг Львовского братства 1671 г., реестры выдачи книг для продажи со склада книг и получения книг для продажи. Рассматриваются механизмы ценообразования, книготорговли. Определяется ареал распространения книг, круг покупателей и читателей книг типографии Львовского братства.

К л ю ч е в ы е с л о в а: Львовское Успенское братство, типография Ставропигийского братства, продажа книг, цены на книги, источники по истории книготорговли.

Документы архива Львовского Успенского Ставропигийского братства являются важными источниками по истории книжности. При изучении истории кириллического книгопечатания исследователи чаще всего сталкиваются с проблемой отсутствия источников по истории типографий. Только архивы двух типографий, издававших кириллические книги, сохранились до наших дней: архив Московского печатного двора и архив Львовского братства. Архивные источники позволяют изучать историю издания книги от ее замысла и механизмов издательского процесса до способов распространения и культуры чтения. В последнее время большое внимание уделяется изучению истории торговли и распространению

книг, разрабатываются источниковедческие аспекты информативности источников разных видов, отложившихся в архиве Московского печатного двора, документы которого хранятся в Российском государственном архиве древних актов¹.

Весьма важным представляется изучение архивных материалов по истории книготорговли и распространения книг типографии Львовского братства, которые хранятся в Центральном государственном историческом архиве Украины во Львове в фонде «Ставропигийский институт». В архиве Львовского братства отложились делопроизводственные и другие документы, позволяющие проследить историю братской типографии, которую организация львовских православных горо-

жан выкупила у ростовщика после смерти первопечатника Ивана Федорова и с 1591 г. издавала книги. Однако комплекс документов, отражающих деятельность типографии, сохранился только с 40-х годов XVII вв. Это – контракты братства с типографами на издание книг, с купцами на поставку бумаги и других необходимых материалов и оборудования, реестры расходов на содержание типографии, реестры выдачи книг для продажи со складов, реестры продажи книг, каталоги цен и другие виды источников.

Книготорговля была основным и постоянным источником дохода Львовского братства. Выручка от продажи книг, напечатанных в братской типографии, была существенная, так как книги издавались большими тиражами и быстро расходились. С середины XVII в. книгоиздание для братства приобрело явно выраженный коммерческий характер. Этим, возможно, обусловлен факт появления приходно-расходных документов, связанных с деятельностью типографии. Приходно-расходные книги составляют особую тематическую группу источников, содержащих информацию о продаже, распространении книг, изданных в типографии братства. Эти источники позволяют изучать спрос на книги, механизмы их распространения, динамику цен на книги, специфику книжного рынка XVII–XVIII вв., степень доступности книг, круг читательских интересов и многие другие вопросы, связанные с историей книги и книжности.

Часть реестров середины – второй половины XVII в. была опубликована А. С. Крыловским². Однако даже издатель этих документов не смог по достоинству оценить информационное богатство источников, значительно сокращая их содержание, отмечая при этом, что на целых страницах следуют подробные записи «сколько и за сколько продавались «Трефолои», что, по мнению Крыловского, не имеет исторического значения, поэтому он тексты документов сокращал, сообщая только итоговые записи («сокращаем и неважные вещи выпускаем»)³. Именно поэтому изучать источники целесообразно не по публикациям, а по архивным материалам.

Большое значение этих источников отметил Я. Д. Исаевич. Он впервые предпринял попытку определить видовую структуру «книг продажи книг»: реестры выдачи книг со склада в книжные лавки под отчет продавцам книг, реестры продажи книг и реестры расходов с вырученных от продажи книг денег⁴.

В данной работе предпринята попытка изучения

сохранившегося комплекса источников второй половины 60-х – первой половины 70-х годов XVII в. Документы этого десятилетия имеют свою специфику и позволяют детально изучить механизмы книготорговли и распространения книг в данный период.

Видовую структуру «реестров продажи книг» второй половины 60-х – первой половины 70-х годов XVII в. можно определить следующим образом:

- 1) ревизии книжных складов;
- 2) каталог цен на книги;
- 3) реестры выдачи книг для продажи;
- 4) реестры получения книг для продажи.

Тираж новоизданной книги поступал на складские помещения, откуда выдавались партии книг нескольким продавцам, которых выбирали на собрания братства, и они должны были через год (чаще несколько лет) отчитаться перед братством за количество взятых для продажи книг, сумму, вырученную с продаж, количество подаренных книг и иногда – о потраченных деньгах.

Самым ранним сохранившимся источником, в котором имеются сведения о проверке наличия книг на складе, является фрагмент книги продажи книг за 1663–1666 гг.⁵ Это документ «*Rewizyia ksiąg iako wiele ich*» (Ревизия количества книг). Ревизия проходила 25 июня 1666 г. в двух складских помещениях. Первый склад не обозначен, по-видимому, это было основное складское помещение, книги которого описаны «*in primus*». Второй склад назван «верхним домом» («*W gurnim gmachu*»). Книги хранились «*w stusach*», т.е. стопками или штабелями. Если тираж книги хранился компактно в одном месте (стопке/штабеле), его месторасположение не указывалось. Если же тираж хранился в нескольких местах, указывалось, где именно. Так, Октоих хранился в трех местах: возле стены – 200 книг, возле окна – 288 книг и в малой стопке («*w stusiku malym*») – 78 книг. В «*gurnim gmachu*» месторасположение Трефологиона, хранящегося в шести местах, обозначено следующим образом: возле печи (160 книг), в углу за Псалтырями (90), возле стены колокольной (19), в углу (44), за «той же стопкой» (44 и 48 книг). Триодь цветная хранилась в двух местах: 400 экземпляров в одном месте и «возле дверей» – 180 книг.

Всего в этих складах хранилось 10 наименований книг общим числом 7048 экземпляров.

Результаты ревизии книг 25 июня 1666 г. в двух складских помещениях можно представить следующим образом:

Таблица 1. Ревизия книг 25 июня 1666 г.

Склад	Наименование книги	Количество книг, шт.	Год издания	Тираж книги (кол-во экземпляров)
«Первый»	Триодь постная	747 *	1664	914
	Евангелие	219 *	1644	1065
	Октоих	566	1644	– **
	Часослов	161	1665	1275
	Всего – 1693			
«Верхний дом»	Трефологион	461	1651	–
	Триодь цветная	580	1663	860
	Псалтырь	966	1665	1417
	Грамматика	1500	–	–
	Месяцеслов [с часословом полууставным]	320	1642	1105
	Месяцеслов	288	1642	307
	Апостол	1240	1666	1240
Всего – 5355				

* В том числе 5 дефектных экземпляров.

** Тираж книги не известен.

В реестрах о продаже книг не указывался год издания книги, поэтому не всегда можно корректно атрибутировать упоминаемую в источнике книгу. Для атрибуции были взяты последние на момент ревизии книги издания богослужебных книг. Богослужебные книги, как правило, не вызывают проблем при атрибуции, а учебные книги, которые издавались большими тиражами и быстро расходились, атрибутировать довольно сложно. Связано это с тем, что многие такие издания не сохранились до наших дней и известны только из косвенных источников, содержащих упоминания о них. В этом реестре называются три книги, не сохранившиеся до наших дней. Месяцеслов 1642 г. был издан как вторая часть Часослова полууставного тиражом 1105 экземпляров, а также как отдельное издание, тиражом 307 экземпляров⁶. Месяцеслов как отдельное издание не известно современной библиографии⁷. Не известно сегодня и местонахождение Часослова. Эту книгу можно атрибутировать как Часослов малый⁸ (в документе книга названа «Часовник»). Эта книга относилась к учебным, маленького формата (в 8°), ее тираж был довольно большим⁹ и быстро расходился. Однако это может быть и Часословец малый, изданный в 1662 г., в 8°, тиражом 650 экземпляров¹⁰. Упоминание о 1500 книгах Грамматике не позволяет считать это издание идентичным описанному в каталоге Я. Д. Исаевича и А. П. Запаско Букварю или Грамматичке, изданной в 1662 г. тиражом 650 экземпляров¹¹. Видимо, здесь речь идет еще об одном издании учебной книги. Тираж этой Грамматики,

видимо, только поступил на склад, поэтому можно предположить, что она была издана в 1666 г. или не ранее 1665 г. В реестре говорится, что 100 книг взял для продажи пан Лясковский¹². Также на складе хранился весь тираж новоизданного Апостола, вышедшего из печати в феврале 1666 г. тиражом 1240 экземпляров¹³ и еще не поступавшего в продажу.

Книги со склада выдавались продавцам, которые должны были продавать их по ценам, установленным на собраниях братства. Продавец с разрешения старших братчиков (руководителей организации) мог подарить книги кому-либо или продать по льготной цене.

В архиве братства сохранился уникальный документ: «**Таґа на проданя книг, какою ценою поданная в року аґхоа (1671) дня а апреля**», в котором указаны цены на 14 изданий братской типографии¹⁴. Это первый известный торговый каталог книг Львовского братства. О важности книготорговых каталогов Львовской Ставропигии как источников, имеющих особое значение для истории книги, говорится в исследовании Н. Рыбчинской¹⁵, которая считает, что книготорговая библиография как особый вид источников начала складываться в середине XVIII в., когда впервые были опубликованы «Таксы книг» Львовского братства¹⁶, Почаевской Лавры¹⁷ и «Табель цены книг» Киево-Печерской Лавры¹⁸. Однако о формировании торговых каталогов книг можно говорить с середины XVII в. на примере «Таксы... на проданя книг» 1671 г. и других указателей цен на книги братства, которые

чаще всего содержатся в реестрах продажи книг.

Первый книготорговый каталог представляет особый интерес, поэтому необходимо подробно проанализировать его содержание как исторического источника. «**Такса проданая на проданя книг**»¹⁹ – документ, написанный на украинском языке, в котором указаны цены на 14 изданий братской типографии, скрепленный печатью братства и содержащий собственноручные подписи пяти братчиков. Интересно, что трое: Василий Корендович, Иван Мазараки и Семен Лавришович – подписались по-украински, правда, с использованием некоторых латинских букв: «**Василий Корендовичъ, Јван Мазараки, Семевн Лавришовичъ**»; Зот Аффендик – по-польски: «**Ziow Affendyk**», а Николай Альвизий – по-гречески. Это говорит о наиболее привычном для тех или иных членов братства языке повседневного общения. Притом что братство объединяло украинцев и греков православного вероисповедания, для которых национальная идентичность не имела столь важного значения, как «вера греческая».

Весьма любопытна запись на корешке документа (in dorso). Это – заголовок (резюме) документа. Заголовки писались для удобства нахождения документов в архиве, которые хранились в сложенном виде. Запись сделана по-украински: «**Такса на проданя книг такою ценою подани в року 1671 дня 1 априля в неделю четворътцю по пасхѣ**». Датировка вызывает явное недоумение, так как в 1671 году пасха приходилась на 23 апреля по юлианскому календарю, и указание на четвертую неделю после пасхи не только не соответствует действительности, но и невозможно в принципе. Эта запись была составлена позже, возможно спустя несколько лет после написания документа, когда на ежегодных собраниях братства, которые проводились в первый месяц после пасхи, принимались наиболее важные для братства решения. Видимо поэтому появилась на корешке и запись: «**З книг ж з вратскихъ выписаний**», то есть о том, что это выписка из протоколов заседаний братства. Однако в сохранившихся протокольных книгах записей подобного содержания нет, и документ с печатью и собственноручными подписями говорит о том, что это оригинал и документ, имеющий особо важное значение. В архиве сохранилась копия документа, составленная в конце XVII – начале XVIII в. на польском языке, причем с переведенными архивными пометами in dorso²⁰.

Важно отметить некоторые палеографические особенности документа. Он написан четкой укра-

инской скорописью середины XVII в. В качестве буквы «я» во всех случаях пишется «йотированная а», в начале слова используется буква «от». Часто вместо кириллической буквы «веди» используется латинская «v». Все цифры указаны кириллическими буквами.

«**Такса...**» содержит указание цен на книги, поступающие в продажу в двух видах: в переплете («**оправные**», «**үвязанные**») и «**в секстернах**» (в тетрадах, то есть не переплетенные). Конечно же, цена за книгу в переплете была больше. Так, Евангелие «**үвязованое**» продавалось за 25 злотых, а в секстернах – за 20 злотых, Служебник в переплете стоил 8 злотых, а в секстернах – 7, Псалтырь, соответственно, – 3 злотых 15 грошей и 2 злотых 21 грош. Важно отметить, что богослужебные книги продавались переплетенными и в секстернах, а учебные книги (часословы и буквари) в переплете никогда не продавались. Так, в этом документе читаем: «**Часовничок школьный для науки**» продавался за 1 злотый 6 грошей и «**Грамматичка**» – за 12 грошей. Самой дорогой книгой в рассматриваемой «**Таксе...**» был Трефологион, который продавался за 44 злотых в переплете и 41 злотый в секстернах, а самой дешевой – указанная «**Грамматичка**» (Букварь).

К сожалению, «**Такса...**» не содержит указание на год издания этих книг. Впрочем, это относится ко всем книготорговым документам из архива братства, в которых год издания книги никогда не фиксировался, равно как и указание на число переиздания той или иной книги. Это в некоторой степени затрудняет атрибуцию указанных книг. Но если исходить из того, что решение о переиздании книги принималось только тогда, когда тираж предыдущего издания был практически распродан, можно с достаточной долей уверенности атрибутировать указанные в документе книги. Но нужно иметь в виду, что по указанным ценам могли продавать не только книги нового тиража, но и некоторые оставшиеся на складе книги предыдущего издания. Можно говорить, что в представленном документе указаны книги, издававшиеся в типографии за последние двадцать семь лет. Самая ранняя из них – Октоих 1644 г. Самыми поздними являются Часослов школьный 1669 г. и «**Грамматичка**», которую можно атрибутировать как изданный в 1671 г. «**Бүкварь языка словенска**» или «**Грамматичка**» 1662 г. Здесь также указаны цены на Анфологион 1651 г., Евангелие 1670 г., Триодь цветную 1663 г., Триодь постную 1664 г., Апостол и Служебник 1666 г., Требник, Полуустав боль-

шой, Полуустав, Псалтырь и Шестодник 1668 г. Рассматриваемый документ содержит основные богослужебные книги, которые представлены были вторыми или третьими переизданиями в типографии к 1671 г.

przedania cerkewnych, tak oprawnych, iak y w sexternach w roku 1669 (z miesiaca ianuary 22 dnia do m. iula 7 dnia)»²¹. Реестр состоит из трех частей: собственно реестра выдачи книг для продажи, реестра цен за переплеты книг и записей о подарен-

Таблица 2. Цены на книги по каталогу 1671 г.

Наименование книги	Год издания	Цена книги в переплете (злотый, грош)	Цена книг в секстернах (злотый, грош)	Тираж книги (кол-во экземпляров)
Октоих	1644	22 зл.	20 зл.	–*
Анфологион	1651	44 зл.	41 зл.	–
Триодь цветная	1663	20 зл.	17 зл. 20 гр.	860
Триодь постная	1664	16 зл.	13 зл. 20 гр.	914
Апостол	1666	16 зл.	14 зл. 10 гр.	–
Служебник	1666	8 зл.	7 зл.	1289
Полуустав большой	1668	10 зл.	8 зл. 20 гр.	400
Требник	1668	11 зл.	9 зл. 20 гр.	1200
Полуустав	1668	8 зл.	6 зл. 20 гр.	400
Псалтырь	1668	3 зл. 15 гр.	2 зл. 21 гр.	–
Шестодник	1668	8 зл.	7 зл.	400
Часослов школьный	1669	–	1 зл. 6 гр.	1540
Евангелие	1670	25 зл.	20 зл.	1503
Букварь	1671	–	12 гр.	–

* Тираж книги не известен.

«Такса проданая на проданя книг, над котору продавец не мает витягати ани теж жадному през яки завод ниже продавач не повинен которая установленная ест року 1671 дня 1 апреля», устанавливавшая минимальную цену за книгу (по более высокой цене книгу продавать разрешалось), показывает цены на основные богослужебные и учебные книги во второй половине XVII в. и является важным источником по истории кириллического книгопечатания и истории книги.

Книги для продажи выдавались со склада в определенные дни, как правило, большой партией, что фиксировалось в двух реестрах. Один реестр вел тот, кто выдавал книги со склада, а другой – тот, кто получал их для продажи. За рассматриваемый период сохранилось два реестра, один – выдачи книг для продажи, который вел с 22 января по 7 июля 1669 г. Стефан Лавришевич, и реестр Яна Мазараки, в котором зафиксированы полученные книги с 3 июля 1674 г. по 14 апреля 1676 г.

Реестр выдачи книг для продажи Стефана Лавришевича представляет собой чистовую тетрадь в картонном переплете, в 4°, на польском языке, имеющую заголовок: «Regestr wydania xiąg do

новых книгах, которые выдавались Стефаном Лавришевичем.

Стефан Лавришевич, купец, член братства, был выбран продавцом книг на элекционном собрании 5 июля 1659 г.²² Продажей книг он занимался пять лет. Сохранились его реестры продажи книг за 1659–1664 гг.²³ После этого он отвечал за общие расходы братской казны, что отражено в приходно-расходной книге 1664–1671 гг.²⁴ В том числе выдавал книги для продажи и принимал финансовые отчеты продавцов книг. В архиве братства отложились и личные документы Стефана Лавришевича. Это его приходно-расходные книги, в которых он вел записи, связанные со своей профессиональной деятельностью, за 1642–1644 и 1663–1666 гг.²⁵, а также декрет 1681 г. польского короля Яна III об освобождении Стефана Лавришевича от всех налогов в связи с его семилетним пребыванием в тюрьме как заложника турков от города Львова²⁶.

По реестру Стефана Лавришевича, им выдавалось для продажи в январе – июле 1669 г. в переплетах и секстернах 13 наименований книг. Всего было выдано 53 Евангелия (1644), 90 Октоихов

(1644), 68 Трефологионов (1651), 52 Триоди цветной (1663), 17 Триодей постных (1664), 49 Апостолов (1666), 128 Службников (1666), 67 Требников (1668), 94 Полуустава (1668), 180 Псалтырей (1668), 386 Часовников (вероятно, 1662 г.), 571 Грамматичку (вероятно, 1669 г.) и 2 книги «Казань» (проповедей) Лазаря Барановича «Меч духовный» (Киев: Типография Лавры, 1666). Следует отметить, что в 50–60-е годы XVII в. братство продавало некоторые издания киевской печати, в том числе Требник 1646 г.

книг в секстернах, согласно записи в реестре, было выдано на сумму 8278 злотых 9 грошей²⁷, что на 574 злотых больше, чем получается по записям в книге. Возможно, при переписывании черновых записей в эту тетрадь некоторые факты выдачи книг были пропущены или была допущена ошибка при подсчете, что маловероятно, так как все промежуточные итоговые суммы, которыми заканчивается каждая страница тетради, подсчитаны безошибочно.

Согласно реестру, довольно большая часть книг

Таблица 3. Роспись выдаваемых для продажи книг по реестру 1669 г.

Наименование книги, год издания	Кол-во книг в переплете, штук	Цена книг в переплете (злотый, грош)	Сумма (злотый, грош)	Кол-во книг в секстернах, штук	Цена книги в секстернах (злотый, грош)	Сумма (злотый, грош)
Евангелие (1644)	13	22	286	30* 10**	20 18	600 180
Апостол (1666)	19	16	304	30	14 зл. 10 гр.	430
Трефологион (1651)	8	40	320	60	37	2220
Октоих (1644)	11	20	220	79	18	1422
Триодь цветная (1663)	42	20	840	10	17 зл. 20 гр.	176 зл. 20 гр.
Триодь постная (1664)	17	16	272			
Требник (1668)	37	11	407	30	9 зл. 20 гр.	290
Службник (1666)	20	8	160	108	7	756
Полуустав (1668)	27	7	189	67	5 зл. 20 гр.	379 зл. 20 гр.
Псалтырь (1668)	80	4	320	100*** 196****	3 зл. 6 гр. 2 зл. 21 гр.	320 529 зл. 6 гр.
Часовник (1662)	94	1 зл. 6 гр.	112 зл. 24 гр.	292	29 гр.	282 зл. 8 гр.
Грамматичка (1669)	174	12 гр.	69 зл. 18 гр.	397	9 гр.	119 зл. 3 гр.
Меч духовный (1666)	2	24	48			
Всего книг	544		3548 зл. 12 гр.	1409		7704 зл. 27 гр.

* «Реаловых» книг.

** «Малых» книг.

*** С молитвами.

**** Без молитв.

Всего, по реестру, было выдано для продажи 1953 книги на сумму 11 253 злотых 9 грошей. Однако в самом реестре итоговые цифры не согласуются с записями. Переплетенных книг, по реестру, было выдано на сумму 3548 злотых 12 грошей, что соответствует всем статьям записей в книге. А

продавалась в переплете. Своей переплетной мастерской у братства не было. Переплеты для книг заказывались разным переpletчикам (интролигаторам). Цена переплета зависела от его качества, но, как правило, для рядового покупателя заказывались обычные, не очень дорогие переплеты.

Иногда интролигаторы могли пользоваться инструментами братства, в частности штампами («фигурами мосяжными») ²⁸. В рассматриваемом источнике имеются сведения о цене переплетов на книги: «Zaplata introligatorom od kozdey xiegi postanowiona» ²⁹. Видимо, оплата услуг переплетчиков согласовывалась между братством и интролигатором, и рассчитывалось братство с ним согласно установленным заранее расценкам. В некоторых реестрах продажи книг 40–50-х годов XVII в. фиксировались цены за переплетные работы. В таблице 4 приводятся данные из этих реестров, что позволяет увидеть динамику изменения цен.

Таблица 4. Стоимость переплетных работ в 1645–1669 гг.

Наименование книги	Цена переплета (злотый, грош)			
	по реестру 1669 г.	по реестру 1645 г. ³⁰	по реестру 1654 г. ³¹	по реестру 1656–1657 гг. ³²
Евангелие	4 зл.		3 зл.	3 зл. 15 гр.
Апостол	1 зл. 20 гр.	1 зл. 8 гр.		
Трефологион	3 зл.	2 зл.	2 зл.	
Октоих	2 зл.		1 зл. 15 гр.	1 зл. 10 гр.
Триодь	2 зл. 10 гр.		2 зл. 4 гр.	
Полуустав	1 зл. 10 гр.			1 зл. 6 гр.
Служебник	1 зл.	18 гр.		
Псалтырь	24 гр.	18 гр.		
Часовник	7 гр.			
Грамматичка	3 гр.			

В реестрах продажи книг часто фиксировались сведения о подаренных книгах. Многим гостям братство преподносило подарок в виде книги или нескольких книг, что свидетельствовало о почтении к тому или иному высокопоставленному лицу, например церковным иерархам, или имело благотворительный характер (подарки бедным монастырям, церковным приходам, отдельным лицам, в том числе и нищим или странникам). Решение о подарке принималось или на общем собрании братства или по решению старших братчиков. Продавцы книг, которые должны были отчитаться перед членами братства за каждую полученную для продажи книгу, отмечали, какие книги и на какую сумму они не продали, а подарили. Часто в реестрах такие записи имеют формальный характер, но особенно ценными являются записи, в которых подробно оговаривается, какие книги и кому были подарены.

Стефан Лавришевич вел специальный реестр, в котором содержатся подробные записи о «Подаренных книгах панов братий в разные места и разным персонам, оправные и в секстернах, которые для продажи были выданы в 1669 г. от 22 января, из книжной лавки, а не из сокровищницы выдава-

ли» ³³. Согласно его записям, всего в этом году было подарено 79 книг на сумму 468 злотых 24 гроша ³⁴ из числа книг, поступавших для продажи в книжную лавку. В этот реестр не включены подаренные книги, которые братчики могли брать в других лавках и складах.

Среди записей о подаренных книгах следует отметить самую большую партию книг, которая была подарена в Иерусалим – 50 книг на сумму 362 злотых, все они были в переплетах ³⁵. Поскольку стоимость этих книг больше, чем цены на эти же книги в переплетах, обозначенные в реестре выдачи книг, можно сделать вывод, что переплеты для

этих книг были заказаны специально и отличались высоким качеством. Книги братством были подарены «по личной просьбе» Иерусалимского патриарха Нектария ³⁶.

Любопытным фактом является то, что 60 % отправленных книг составляют учебные (Псалтырь и Часовник). Следует отметить, что в архиве братства сохранилось постановление, принятое на собрании 1 января 1664 г. о пожертвовании Иерусалимскому патриарху 270 книг ³⁷. Правда, точно не известно, какие книги были тогда отправлены в Иерусалим.

Псалтырь с молитвами в переплете за 4 злотых была подарена «отцу греческому» ³⁸, видимо, священнику из числа сопровождавших Иерусалимского патриарха.

Православным монастырям, особенно отдаленным, братство часто дарило разные богослужебные книги. Такие пожертвования зафиксированы и в рассматриваемом реестре: 9 мая 1669 г. «реаловое» Евангелие в секстернах было подарено венгерскому скиту, а 12 октября Псалтырь с молитвами в переплете и 2 Часовничка в переплете – монастырю под Яворовом ³⁹.

Таблица 5. Список книг, подаренных Иерусалимскому патриарху Нектарию 15 сентября 1669 г.

Наименование книги	Кол-во книг, штук	Цена книги (злотый, грош)	Сумма (злотый)
Евангелие	2	22 24 («реаловое»)	46
Апостол	2	16	32
Служебник	4	16	64
Требник	4	11	44
Октоих	2	20	40
Триодь постная	2	16	32
Триодь цветная	2	20	40
Псалтырь с молитвами	10	4	40
Часовничок школьный малый	20	1 зл. 6 гр.	24
Всего	50		362

Экземпляр новоизданной книги обязательно поступал в Онуфриевский монастырь, который находился под патронатом братства. В реестре отмечено, что отцу Гедону в Онуфриевский монастырь подарен был Служебник за 8 злотых.

Братство часто выражало признательность и оказывало материальную поддержку людям, сотрудничавшим с ним. 21 марта 1669 г. братчики подарили Триодь постную в переплете (за 16 злотых) своему печатнику Семену Ставницкому. Полуустав в переплете стоимостью 7 злотых был подарен монаху-иконописцу, который писал иконы для Успенской церкви.

Один Часовник в переплете был передан в типографию «на экземпляр». Каждая новоизданная книга передавалась в типографию в качестве образца для использования ее при подготовке следующего переиздания книги.

Благотворительность была одной из основных сфер деятельности братства. Часто оно оказывало помощь не непосредственно деньгами, а дарило книги, которые при необходимости можно было продать или же сделать вклад монастырю или церкви. 14 мая 1669 г. Псалтырь с молитвами в переплете братство подарило нищему Федору, а 23 июня такая же книга за 4 злотых была подарена отцу умершего священника братской Успенской церкви отца Васиана.

Реестр выдачи книг для продажи 1669 г. Стефана Лавришевича является важным источником по истории книжности. Он содержит богатую информацию о ценах на книги и переплетные работы, географии распространения книги и круге читателей.

Реестр получения для продажи книг Яна Мазараки является частью реестра, который он вел с 3 июля 1674 г. по 12 февраля 1677 г. В архиве имеется фрагмент тетради в 2°, в которой записывались разные статьи расходов, что видно из заголовка:

«Regestr expensow a die 3-tia iuly 1674 cerkiewnych przez mnie Jana Mazarakiiego czynionych, iako tez orde xiag powzioiem z gmachow czynionia ad diem 12 february 1677 tu sie znayduia... które expensa y z pieniedzy z legaciej pwzietych, do Grodna przyslananych». Сохранились только реестр получения книг, которые «взял на свой счет из сокровищницы церковной книг каких для продажи» Ян Мазараки с 3 июля 1674 по 14 апреля 1676 г.⁴⁰, и реестр расходов за 1674 г.⁴¹

Ян (Иван) Мазараки – представитель греческого купеческого рода, осевшего во Львове, самый богатый среди греков в городе во второй половине XVII в.⁴² Он воспользовался возможностью получить (купить) дворянство. В 1659 г. Сейм нобилировал Яна Мазараки⁴³. Нобилизация давала право мещанам не подчиняться Магистрату и не платить пошлин и налогов, предусмотренных для простых горожан. Мазараки был активным членом Львовского братства. В 1648 г. он был избран на должность ключника братской казны, а в 1657 г. – сеньором (старшим) братчиком.

В реестре 1674–1676 гг. фиксировались книги в переплетах и в секстернах. Всего для продажи было получено 14 наименований книг в количестве 1654 экземпляра на сумму 12 411 злотых. Полуустав был издан на бумаге разного качества – тонкой и толстой, что влияло на цену книги (на тонкой бумаге книга стоила на 3 злотых дороже).

В конце своего реестра получения книг для продажи Ян Мазараки приводит список всех книг с указанием их количества⁴⁴, что полностью соответствует всем записям. Однако итоговая сумма отличается от той, которая соответствует указанным в реестре ценам на книги. В реестре записано, что итоговая сумма составляет 12 947 злотых, которые Ян Мазараки отдал 20 декабря 1676 г. Семену Лавришовичу. Возможно, записи о полученных кни-

Таблица 6. Роспись получаемых для продажи книг по реестру 1674–1676 гг. Яна Мазараки

Наименование книги, год издания	Кол-во книг в переплете, штук	Цена книги в переплете (злотый, грош)	Сумма (злотый, грош)	Кол-во книг в секстернах, штук	Цена книги в секстернах (злотый, грош)	Сумма (злотый, грош)
Евангелие (1670)				105	20	2100
Службник (1666)	76	8	608	85	7	595
Требник (1668)				150	9 зл. 20 гр.	1450
Трефологион (1651)	10	50	500	38	47	1786
Октоих (1644)				66	22	1452
Полуустав (1668) на толстой бумаге на тонкой бумаге	7	8	56	35 10	7 10	245 100
Полуустав («большой») (1668)	16	10	160	20	8 зл. 20 гр.	173 зл. 10 гр.
Грамматика (1671)	90	12 гр.	36			
Триодь постная (1664)	25	16	400			
Триодь цветная (1663)	9	20	180	25	17 зл. 20 гр.	441 зл. 20 гр.
Апостол (1666)	10	16	160			
Шестодник (1671)	41	8	328	89	7	623
Псалтырь (1668)	23	3 зл. 15 гр.	80 зл. 15 гр.	125	2 зл. 21 гр.	337 зл. 15 гр.
Часословец [1669]				599	1	599
<i>Всего книг</i>	307		2508 зл. 15 гр.	1347		9902 зл. 15 гр.

гах не попали в этот реестр, который является беловым текстом, а в черновиках, которыми пользовался автор реестра, все книги и суммы были учтены. В самом реестре зафиксирован итоговый финансовый отчет Мазараки перед братством, который был одобрен 26 декабря 1682 г.⁴⁵

* * *

Реестры продажи книг являются уникальными источниками, которые позволяют проследить путь каждой книги, издаваемой в братской типографии, от печатного станка до читателя. По реестрам мы можем изучать спрос на книги, начиная с середины XVII в. Эти источники позволяют даже определить книги-«бестселлеры» того времени. Так, бесспорным лидером продажи книг в 1669 г. были Буквари (Грамматики) и школьные Часословы. Не случайно эти книги издавались крупнейшими тиражами для того времени и часто переиздавались.

Весьма показателен рост тиражей букваря в конце XVII – начале XVIII вв. Букварь 1662 г. имел тираж 600 экземпляров, 1692 г. – 1987, а буквари 1698–1722 гг. издавались тиражами 5900–6000 экземпляров. За период 1698–1722 гг. было отпечатано 24 900 экземпляров букварей⁴⁶, которые пользовались большим спросом и очень быстро продавались.

Интересно, что во время отсутствия в городе

продавца книг, который выезжал из Львова по делам братства или по своим личным, продажа книг не прекращалась. Книги продавали жены братчиков, о чем свидетельствуют записи в реестрах Стефана Лавришевича: «**В року 1662 в небытности мою малжонка моя з росказаня панув старшых отдала чернцям до Гветой Горы Евангелие увязованое злотыстое**»⁴⁷. Особый интерес представляет «**Реестр книг одобрания пани Якова Ласковска**» – это единственный реестр, который вела в течение длительного времени (1677–1679 гг.) женщина, жена братчика Якова Ляковского, Анастасия Ляковская, причем интересно то, что записи в реестре велись на польском языке, а подписывалась Анастасия по-украински: «**Настасија Ляшкүвскага**»⁴⁸.

Реестры доходов и расходов являются уникальными многоплановыми источниками, которые позволяют историку реконструировать картину мира горожан XVI–XVII вв. во всей своей полноте, не разрозненно, а во всем своем единстве, в гармонии. Именно в этих источниках получили отражение все сферы человеческой жизни, в которой жизненно важными являются вещи и материальные, и духовные, именно эти источники позволяют в полной мере ощутить повседневные заботы людей отдаленной от нас эпохи, которые дума-

ли и о хлебе насущном, и об обустройстве своего быта, и о помощи ближним, и о душе, и о преумножении культурных ценностей. Реестры доходов и расходов являются такими источниками, которые позволяют решать самые актуальные в современной гуманитарной науке проблемы изучения человека, не разделяя различные аспекты деятельности личности, общества, а познавая их в единстве, во взаимодействии всех сторон жизнедеятельности человека, в их соотношении и взаимовлиянии. Именно таким предстает человек в приходно-расходных книгах конца XVI–XVIII вв. Львовского братства.

Примечания

¹ См.: *Поздеева И. В., Пушков В. П., Дадькин А. В.* Московский печатный двор – факт и фактор русской культуры. 1618–1652 гг.: От восстановления после гибели в Смутное время до патриарха Никона: Исследования и публикации. – М., 2001.

² Архив Юго-Западной России. – Киев, 1904. – Ч. 1. Т. 11. – С. 59–561, 564–581, 604–607. (Далее – АЮЗР.)

³ АЮЗР. – Ч. 1. Т. 11. – С. 539, 544, 546.

⁴ *Исаевич Я. Д.* Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст. – Київ, 1972. – С. 32–33.

⁵ ЦГИА Украины во Львове. Ф. 129, оп. 1, д. 1093, л. 1–2 об.

⁶ АЮЗР. – Ч. 1. Т. 11. – С. 541.

⁷ *Исаевич Я. Д., Запаско Я. П.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. 1. – С. 63. – № 298.

⁸ Там само. – С. 77. – № 425.

⁹ АЮЗР. – Ч. 1. Т. 11. – С. 225, 484.

¹⁰ *Исаевич Я. Д., Запаско Я. П.* Пам'ятки книжкового мистецтва... – С. 74. – № 409.

¹¹ Там же. – № 408.

¹² ЦГИА Украины во Львове. Ф. 129, оп. 1, д. 1093, л. 2.

¹³ АЮЗР. – Ч. 1. Т. 11. – С. 485.

¹⁴ ЦГИА Украины во Львове. Ф. 129, оп. 1, д. 1100.

¹⁵ *Рибчинська Н.* Книготорговельні каталоги Львівської Ставропігії XVIII – початку XX ст. в контексті західноукраїнської торговельної бібліографії // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні. – Львів, 1996. – С. 81–84.

¹⁶ *Taksa ksiąg w seksternach jako i oprawnych w drukarni uprzywilejow. Konfraternii Stauropigianej Lwowskiej bedacej, d[nia] 24 m[iesaca] Lipca r[oku] 1761 sessionaliter uczyniona.* – Lwow, 1761.

¹⁷ Такса книг в Типографії свята обители Почаевския обретающихся. – Почаев, 1760. (Сохранился в единственном экземпляре в РНБ – шифр VI.9.106.)

¹⁸ Табель цены книгам печатным в Типографии Киево-печерския Лавры. – Киев, 1774.

¹⁹ ЦГИА Украины во Львове. Ф. 129, оп. 1, д. 1100.

²⁰ Там же. Л. 3–4.

²¹ Там же. Д. 1097. Опубл.: АЮЗР. – Ч. 1. Т. 11. – С. 595–600.

²² АЮЗР. – Ч. 1. Т. 11. – С. 565.

²³ ЦГИА Украины во Львове. Ф. 129, оп. 1, д. 975, 1076.

²⁴ Там же. Д. 1088.

²⁵ Там же. Д. 1205, 1208.

²⁶ Там же. Д. 717.

²⁷ Там же. Ф. 129, оп. 1, д. 1097, л. 8.

²⁸ *Исаевич Я. Д.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 208.

²⁹ ЦГИА Украины во Львове. Ф. 129, оп. 1, д. 1097, л. 9. Опубл.: АЮЗР. – Ч. 1. Т. 11. – С. 599.

³⁰ АЮЗР. – Ч. 1. Т. 11. – С. 546.

³¹ Там же. – С. 560.

³² Там же. – С. 563.

³³ ЦГИА Украины во Львове. Ф. 129, оп. 1, д. 1097, л. 24.

³⁴ Там же. Л. 24–25 об. Опубл.: АЮЗР. – Ч. 1. Т. 11. – С. 599–600.

³⁵ ЦГИА Украины во Львове. Ф. 129, оп. 1, д. 1097, л. 24 об. Опубл.: АЮЗР. – Ч. 1. Т. 11. – С. 599–600.

³⁶ АЮЗР. – Ч. 1. Т. 11. – С. 602.

³⁷ ЦГИА Украины во Львове. Ф. 129, оп. 1, д. 634.

³⁸ Там же. Д. 1097, л. 25.

³⁹ Там же. Л. 24, об. 25.

⁴⁰ Там же. Д. 1102, л. 1–3. Опубл.: АЮЗР. – Ч. 1. Т. 11. – С. 604–607.

⁴¹ ЦГИА Украины во Львове. Ф. 129, оп. 1, д. 1102, л. 4–4 об.

⁴² О роде Мазараки см.: *Томазов В.* Из генеалогии рода Мазараки // Україна – Греція: історія та сучасність: Тези II міжнародної конференції 22–24 лютого 1995 р. – Київ, 1995. – С. 128–131; Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти. – Київ, 2000. – С. 142–144; *Лильо І. М.* Нариси з історії грецької громади Львова XVI–XVII століть. – Львів, 2002. – С. 122–123.

⁴³ *Исаевич Я. Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – Київ, 1966. – С. 54.

⁴⁴ ЦГИА Украины во Львове. Ф. 129, оп. 1, д. 1102, л. 3.

⁴⁵ Там же. – Л. 2 об.

⁴⁶ *Исаевич Я. Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – С. 150.

⁴⁷ ЦГИА Украины во Львове. Ф. 129, оп. 1, д. 1076, л. 4 об.

⁴⁸ Там же. Д. 1104, л. 1–8.

Г. РУДИЙ,

учений секретар науково-організаційного відділу Президії НАН України,
д-р іст. наук

Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело

У статті розглядається періодика України 1917–1940 рр. як масове історичне джерело. Характеризуються методологічні та методичні аспекти дослідження періодичної преси, здійснено систематизацію і класифікацію видань.

К л ю ч о в і с л о в а: історичне джерело, газетне джерелознавство, пресознавство, періодична преса, газетна періодика.

Стан розвитку історичної науки на сучасному етапі свідчить про значне розширення її проблематики, поглиблення наукового і теоретичного рівня досліджуваних проблем. Це й зумовило розширення спектру досліджень у галузі джерелознавства та історіографії. У дослідницький процес залучаються нові групи історичних джерел, які раніше аналізувалися істориками фрагментарно або не розглядалися як історичні джерела.

Періодична преса завдяки своїм соціальним функціям відіграє важливу роль у житті суспільства як засіб масової інформації, агітації та пропаганди. Водночас вона через свою специфіку може бути предметом самостійного вивчення джерелознавства.

Ми поділяємо думку тих дослідників, які вважають, що українська преса є маловивченим наративним джерелом, а наукою, яка має його досліджувати, є спеціальна історична дисципліна – пресознавство. Вона має свій об'єкт, предмет, територіальні та хронологічні межі, наукові принципи і методи дослідження¹.

Предметом пресознавства є тенденції та закономірності зародження та особливості розвитку періодики як історичного джерела, наукові принципи роботи з матеріалами преси, експертиза їхньої цінності, класифікація і систематизація. Теоретичне осмислення цих проблем, вироблення методик їх розв'язання є головним завданням пресознавства. Об'єкт пресознавства – періодичні видання, процес їх створення та функціонування, місце преси в житті суспільства, стан, збереження і можливості використання її як історичного джерела.

Об'єктом українського пресознавства є також українська періодика – спадщина українського народу, що відклалась у вітчизняних і зарубіжних архівах, музеях та бібліотеках.

З ключових об'єктів пресознавства впливає його головна функція – розробляти теорію і методи

комплектування, реєстру, зберігання періодичних видань та інформування про них.

Українське пресознавство як спеціальна історична дисципліна тісно пов'язана з іншими науковими дисциплінами, насамперед з історією України, історичним джерелознавством, архівознавством, бібліотекознавством, бібліографознавством, документознавством, текстологією, інформатикою.

Важливими є зв'язки пресознавства з філологічними науками, які досліджують письмові тексти, і на основі їх змістового, мовного і стилістичного аналізу виникає можливість здобувати знання з історії духовного життя суспільства. Особливістю інформаційного потенціалу преси України є те, що значна її частина видавалася російською, польською, єврейською, німецькою та іншими мовами.

Продовжуючи думку про пресознавство як спеціальну історичну дисципліну, зазначимо, що досвід роботи з газетною періодикою минулого переконує нас у тому, що газети слід розглядати як самостійний вид історичного джерела, окремим об'єктом пресознавчих досліджень у контексті розвитку комунікаційних функцій суспільства.

Досліджуючи значення періодики як історичного джерела, провідні вітчизняні та зарубіжні фахівці – М. Я. Варшавчик, М. Ф. Дмитрієнко, З. В. Ждановська, І. Д. Ковальченко, О. М. Медушевська, М. М. Романюк, А. В. Санцевич, В. Ф. Солдатенко, М. Н. Чорноморський – по-різному трактували своєрідність і відмінність її від інших видів джерел.

Так, одні дослідники вважають, що періодика як історичне джерело вирізняють переважні в ній публіцистичні жанри², другі стверджують, що її своєрідність і відмінність від інших видів джерел полягає в типологічних особливостях періодичних видань³, а треті – що пресу як особливий вид джерела визначають хронологічні або проблемні огляди газетних матеріалів⁴. Водночас чимало пресознавців вважають, що матеріали періодики – це

комплексне джерело та сховище інших видів джерел⁵. Погоджуючись з цією точкою зору, з огляду на характер, функції і склад газетних матеріалів, на нашу думку, періодика слід кваліфікувати як комплекс історичних джерел та документальних матеріалів. Газетна періодика як різновид історичного джерела містить багато соціальних функцій, серед яких інформаційна, агітаційно-пропагандистська, виховна, просвітницька, навчально-педагогічна, етична, естетична тощо. Виступаючи в структурі суспільства як його інформаційний інститут, свою діяльність преса фокусує на певного типу функціях, які ми й розцінюємо як видоутворювальні, що мають безпосередній стосунок до вивчення її як історичного джерела. Слід відзначити, що друковані органи у ході бурхливого процесу розвитку постійно трансформуються, тобто комунікація із зовнішнім світом стає метою, а її зміст – формою сутності⁶.

Як історичне джерело газети склалися в результаті розвитку самого джерелознавчого процесу з власною внутрішньою формою і структурою. Форма джерела зумовлена його цільовим призначенням, зв'язок форми і змісту призначення тут очевидний⁷.

Неунікність звертання до газетних джерел, необхідність їх пошуку, систематизації, вивчення, інтерпретації у межах певної культури легітимізує питання про статус газетного джерелознавства в історичному пізнанні. Загалом постає питання: чи конституційоване газетне джерелознавство як соціальна історична дисципліна, яка усвідомлює свій об'єкт, предмет і завдання, дисципліна, у межах якої систематично розробляють увесь спектр теоретичних і методологічних проблем щодо атрибуції і опрацювання газетних джерел? Практика вивчення історичного джерелознавства засвідчує зовсім інше. Історична наука так і не виховала у себе справжнього смаку до самих газетних джерел, до розв'язання всього комплексу завдань щодо історіографії та власної бази газетного джерелознавства – починаючи з пошуку джерел і закінчуючи їх уведенням у науковий і культурний обіг, залишаючи «копирсання у фактах», атрибуцію і реконструкцію газетних джерел на відкуп філологам. Взяти це завдання на себе має нова спеціальна історична дисципліна – газетознавство, причому запорукою успішності його виконання є усвідомлення пріоритетності саме джерелознавчого аспекту історико-газетознавчих студій, що передбачає подолання не на словах, а на ділі зневажливого ставлення до газетних джерел, перехід до систематичної праці, метою якої є підтримування у належному стані газетного джерелознавчого фонду.

Треба відзначити, що преса дає змогу вивчати події та явища, пов'язані з суспільно-політичними і культурологічними процесами в суспільстві, такі аспекти громадсько-політичного життя, які не знайшли достатнього висвітлення в інших джерелах.

Газети (щоденні, щотижневі, щомісячні) є найпоширенішим, популярним і водночас дуже цінним джерелом, що містить велику кількість достовірної історичної інформації. Тому вони закономірно привертають увагу широкого кола дослідників.

Загалом, функція періодичної преси полягає в інформуванні читачів про події, що відбуваються. Газети постійно відбирають соціально значущу для сучасників інформацію, щодня оприлюднюють відомості про найважливіші події, явища, політичні процеси сучасної історії. Повідомлення газет є безпосереднім синхронним відображенням дійсності. Водночас періодичність виходу зумовлює систематичний характер усіх даних, що трапляються в пресі, а поширення у багатьох примірниках забезпечує збереження інформації. Формуючи у читачів стереотип сприйняття подій, про які йдеться, газети містять водночас з конкретністю аналітичну інформацію, що пояснює суть і значення подій з погляду сучасників. Очевидно, функція, яку газетна періодика виконує в історичній діяльності, визначає її можливість як історичного джерела: через відображення окремих рис і властивостей об'єктів дійсності давати уявлення про них у цілому.

Газетна періодика належить до тих історичних джерел, які набувають особливого розвитку в часи великих суспільних зрушень. Зокрема, так було і в буремні роки Української революції 1917–1920 рр.

Слід відзначити, що до революції в Україні виходило тільки 172 газети, з них українською мовою видавалося лише шість⁸.

Підрахувати кількість газет, які виходили в 1917–1920 рр., дуже непросто. Ускладнює справу велика кількість газет, їх розпорошеність по сховищах бібліотек України та за кордоном. Крім того, у багатьох з них відбувалися великі зміни, окремі газети з різних причин існували нетривалий час (від одного номера до кількох) і припиняли свою діяльність, засновувались інші, об'єднувались, реорганізувались, змінювали назву, хоч склад видавців і редакторів залишався тим самим, деякі видання взагалі не збереглися, в окремих випадках не відомі дати початку видання газет та їх припинення тощо.

Відзначимо також, що за радянської доби всі без винятку газети, котрі не перебували на більшовицьких позиціях, дослідники відносили до преси

ворожого табору, і через те ці видання не потрапляли навіть до обліку державної реєстрації друкованої продукції та зберігалися у спецфондах.

У революційний період 1917–1920 років в Україні, особливо в період утворення і становлення Української Народної Республіки й Української держави, відбувається процес справжнього видавничого буму. Українська періодика цього часу дуже різноманітна – як за змістом, так і напрямками. Це й державні, партійні, військові, профспілкові, кооперативні, просвітницькі, релігійні та інші видання.

За підрахунками автора, з березня 1917 р. по грудень 1920 р. виходило понад 1100 газет⁹. Серед них – найбільше тих друкованих органів, які не перебували на більшовицьких позиціях (за нашими підрахунками таких видань – 768)¹⁰.

Періодичні видання виходили практично в усіх регіонах України. Газети розповсюджувалися у Волинській, Катеринославській, Київській, Подільській, Полтавській, Таврійській, Харківській, Херсонській, Чернігівській губерніях, у Поліському окрузі, на Холмщині та Підляшші, в Галичині. Найбільше видань виходило у Київській, Харківській, Подільській та Херсонській губерніях (відповідно, 209, 104, 91, 89). Серед міст найбільше розповсюджувалися газети в Києві і Харкові: 167 і 82¹¹. За періодичністю переважав тип щоденних газет – 262. 96 видань виходили двічі або тричі на тиждень. Найменше було тижневиків – 82¹². Як свідчить аналіз, українська преса мала достатньо можливостей регулярно висвітлювати загальнонаціональні і місцеві події, зокрема і в галузі збереження пам'яток історії і культури.

Важливо також з'ясувати динаміку розповсюдження газет протягом 1917–1920 рр. За нашими підрахунками, найбільше газет видавалося в 1918 р. – 306. Широко представлені видання у 1917 і 1919 рр.: 183 і 243. Найменше їх виходило у 1920 р. – 70¹³.

Мовний аналіз періодики свідчить, що більшість газет видавалася російською мовою – 438. Проте досить широко представлені й україномовні видання – 286 назв. 27 газет друкували матеріали одночасно українською та російською мовами¹⁴. Отже, можна з певністю твердити, що у 1917–1920 рр. існувала велика й різногалузєва мережа українських періодичних видань.

Упродовж досліджуваного періоду кількість видань українською мовою постійно зростає. Українська преса в цей час стає різноманітною щодо напрямів і змісту (партійні і безпартійні, військові, громадські, земські й кооперативні, релігійні і на-

укові видання). Помітно зросла фахова, просвітянська і науково-популярна періодична преса. Серед провідних українських публіцистів того часу – Христина Алчевська, Сергій Єфремов, Володимир Винниченко, Михайло Грушевський, Микола Василенко, Володимир Науменко, Андрій Ніковський, Симон Петлюра, Іван Огієнко, Михайло Туган-Барановський, Євген Чикаленко та інші відомі українські діячі.

Велику групу в зазначений період становила більшовицько-радянська преса, яка нараховувала 400 назв газет¹⁵. Це – видання із місцевостей, які входили до УСРР за сучасним адміністративно-територіальним поділом, а також ті, що входили до неї у 1917–1920 рр.

Більшість газет видавалася російською мовою – 292. Україномовних видань було 53. Одночасно українською і російською мовами друкували матеріали 55 видань¹⁶.

Аналіз розвитку більшовицької преси, а також органів друку за доби Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії, денікінської окупації дає змогу дійти висновку, що дана газетна періодика є систематизовано-хронологічним джерелом, котре містить сукупну різноманітну інформацію, охоплюючи всі сфери життя і прошарки українського суспільства того часу.

Слід сказати, що українська преса розвивалася в нерозривному зв'язку із завданнями політичного, соціального, культурного розвитку тогочасного суспільства. Характерно, що багато газет у зазначений період припинили свій вихід. Причини того найрізноманітніші. Проте основні – брак коштів, банкрутство, політична цензура, адміністративний тиск тощо.

Так, за доби Центральної Ради на підставі постанови одеського комісара Коморного про заборону антиурядової агітації у квітні 1918 р. були заборонені органи соціал-демократів «Южный рабочий», соціалістів-революціонерів «Красное знамя», більшовицький «Голос революції»¹⁷. Також було призупинено діяльність газети «Южный край» (через обмеження свободи слова)¹⁸.

За правління уряду гетьмана Павла Скоропадського для контролю за діяльністю друкованих органів було створено Бюро преси при Міністерстві внутрішніх справ України на чолі з відомим українським публіцистом і громадським діячем Дмитром Донцовим. Воно розробило і розіслало для цензорів перелік питань, обговорення яких у пресі не допускалося¹⁹.

Крім того, командуванню гетьманського війська

було надано право розробляти правила перегляду періодичних видань, що значно обмежували свободу друкованого слова в Україні²⁰. Запровадження таких правил надало владним структурам можливість вживати суворі санкції щодо редакцій газет та їхніх співробітників. На цій підставі було закрито газети «Боротьба», «Народня воля» (Київ), «Земля і воля» (Харків), «Мисль» і «Наш луч» (Катеринослав), «Наш степ» (Мелітополь), «Свободная мысль» (Київ)²¹. За постановою харківського губернського старости була заборонена газета «Наш Юг» за вміщений у № 85 від 15 червня 1918 р. фейлетон «Воспоминание»²². Харківська міська дума прикрила також місцеву газету «Голос Юга» за те, що, на думку членів Думи, газета намагалася підірвати в очах населення авторитет і значення міської думи, обраної на широких демократичних засадах²³. Крім цього, за розпорядженням австрійсько-німецького командування було закрито харківську газету «Волна»²⁴ і миколаївську «Власть труда»²⁵. У липні 1918 р. полтавська адміністрація припинила вихід газети «Вільний голос»²⁶.

У серпні 1918 р. німецьке командування звернулося до гетьманського уряду з вимогою заборонити ввіз російських газет, де вміщувалися матеріали, спрямовані на порушення спокою і нормального життя в Україні²⁷. За Директорії теж поширюється і встановлюється жорстка цензура. Була розроблена і розіслана для цензорів інструкція щодо контролю за діяльністю періодичних видань. Згідно з нею заборонялася агітація проти української самостійності, а також критика трудящих класів²⁸. Для контролю за діяльністю друкованих органів було створено Цензурну колегію при Міністерстві преси і пропаганди Директорії. У її обов'язки входила попередня перевірка матеріалів періодичних і неперіодичних видань (газет, журналів, книг, брошур, мап та інших видів друку)²⁹. Крім цього, Колегія мала вивчати настрої преси, її ставлення до урядових установ Директорії УНР. Так, у звіті Цензурної колегії про характер публікацій української періодики з 15 по 21 вересня 1919 р. відзначалося, що «Робітничка газета», «Трудова громада», «Село» ставляться до уряду Директорії прихильно, «Хліборобська справа» та «Дніпровська хвиля» – лояльно, «Україна» і «Стрілець» – опозиційно³⁰. Відзначала цензура також опозиційність газети «Воля України», в матеріалах якої критикувалися Директорія та головний отаман Симон Петлюра³¹. Характерно, що більшість друкованих органів, і навіть прихильних до політичного режиму Директорії, виступали з

гострою критикою проти цензурних обмежень свободи друкованого слова³².

За Директорії були закриті газети «Боротьба», «Відродження», «Киевлянин», «Киевская мысль», «Нова Україна» та ін. Зокрема, газета «Киевская мысль» була закрита головним чином з метою реквізиції приміщення редакції для потреб нової влади та за антиукраїнську пропаганду.

Чимало видань припинили діяльність під час денікінської влади. Так, за наказом № 120 командувача військами Київського округу генерала Драгомирова від 19 листопада 1919 р. співробітників газети «Кіевское эхо» С. К. Лінцера, О. С. Кузьминського і М. М. Евреїнова за антиденікінську пропаганду було віддано до військово-польового суду, створеному при Управлінні коменданта м. Києва³³.

Особливо багато газет припинили свій вихід за більшовицької влади. Зокрема, за більшовицького режиму припинили діяльність газети «Южный край» (Харків), «Новости дня» (Київ), «Новая жизнь» і «Южный рабочий» (Одеса)³⁴. З утворенням у 1919 р. Всеукраїнського державного видавництва всі українські газети, які перебували не на більшовицьких позиціях, були закриті.

Слід окремо сказати про пресу України 20-х років ХХ ст. З утвердженням більшовицької влади кількість газет в Україні значно зменшилася: видання, які не перебували на платформі радянської влади, закривалися. Україномовна періодика на початку 20-х років ХХ ст. практично зникла. Лише з проголошенням курсу на українізацію справи українськомовної преси дещо поліпшилися. Розглянемо кількісні показники органів друку з 1921 по 1930 рр. (табл. 1)³⁵.

Як бачимо, в Україні до 1927 р. україномовні видання не випереджали російські, а за тиражністю навіть значно поступалися. Крім того, на території України широко розповсюджувалися загальносоюзні російськомовні видання тиражем 400 тис. примірників³⁶.

Найбільше газет видавалося в 1930 р. – 555, найменше їх виходило 1923 року – 28. Газети розповсюджувалися в усіх регіонах підрадянської України. Найбільше газет видавалося на Київщині і Харківщині. Широка палітра функціонування як соціальної, так і масової української радянської періодики безпосередньо впливала на процеси індустріалізації, перебудови сільського господарства, культурної революції.

Як свідчить аналіз, наприкінці 20-х років помітно зростає потенціал радянської української преси. Засновуються нові видання, українізуються

Таблиця 1

Рік	ГАЗЕТИ					
	Українською мовою	Разовий тираж, тис.	Річний тираж, тис.	Російською мовою	Разовий тираж, тис.	Річний тираж, тис.
1921	45	99	11223	95	199	28866
1922	30	83	9741	102	353	55367
1923	28	80	14373	86	492	100440
1924	36	176	21195	95	752	96938
1925	31	275	36729	78	1031	133762
1926	81	560	53387	84	689	121392
1927	94	779	72745	90	566	119953
1928	117	946	111098	105	642	123096
1929	298	1850	208080	124	649	113935
1930	552	3358	349290	75	514	85080

російські. З-поміж них виділимо загальноукраїнську масову газету «Вісті ВУЦВК». Крім добре налагодженого інформаційного відділу, в ній були широко представлені наука, освіта, література, мистецтво, бібліографія. Чимало сприяв підвищенню інформативності та змісту газети, її популярності редактор, відомий український діяч і поет, боротьбист Василь Блакитний (справжнє прізвище Елланський). Також популярними українськими виданнями були газети «Більшовик» (Київ), «Комуніст» (Харків), «Селянська правда» (Харків). Окрім оглядів партійного руху на місцях сторінки видань містили популярні статті на тему громадсько-політичного та культурно-освітнього характеру. Помітне місце серед них посідали проблеми впровадження української мови, освіти, культури.

У 1929 р. загальна кількість газет, які видавалися українською мовою, сягнула 298 назв, що становило 68 % їхньої загальної кількості. За разовим тиражем частка україномовних видань складала 70 %. 1930 р. українські газети вже становили 83 % загального разового тиражу. Того ж року лише кілька великих газет ще видавалися російською мовою: «Луганская правда» і «Вечерние известия» в Одесі та періодичні видання в Сталіно (Донецьку) і Маріуполі.

У цілому попри ідеологічний і адміністративний тиск навіть серед робітничої преси стали переважати україномовні газети. Зокрема, заводські багатотиражки в 1930 р. на 63,4 % були україномовними³⁷.

Відзначимо, що в українській пресі відбулися не тільки кількісні, але й якісні зміни. Перед редакціями центральних і міських газет ставилося завдання довести, що українські видання повноцінні, що вони не другорядні версії союзних видань, а «українізація не означає селянізації»³⁸.

Також важливо з'ясувати динаміку періодичності українських видань. З 1921 по 1930 рр. серед центральних газет переважав тип тижневиків і щоденників – 41. 15 видань виходили двічі або тричі

на тиждень. Найменше було місячників – 3. За основними типами переважали робітничі та селянські газети. Перед журналістами цих видань ставилося завдання обов'язково висвітлювати як робітниче, так і селянське життя. У зв'язку з цим часто в одній місцевості видавалися і робітничі, і селянські газети («Харьковский пролетарий» – орган Харківського окружкому КП(б) України та оргвиконкому, окрпрофради та міськради; «Селянин Харківщини» – орган Харківського окружкому КП(б) України та окрвиконкому; «Кременчугський робітничий» – щоденна робітничі газета окрпрофради та окрвиконкому; «Радянський селянин» – газета Кременчуцького окрпарткому та окрвиконкому).

Виникає новий тип газет – фабрично-заводські багатотиражки, що стали своєрідною трибуною громадської думки. Багатотиражки слугували значною джерельною базою для центральних і місцевих газет, котрі не тільки залучали до роботи в редакціях найактивніших авторів таких низових органів друку, а й використовували їхні матеріали у власних публікаціях. Однак згодом фабрично-заводська преса втратила своє значення в колективі як неформального прискорювача робітничої ініціативи, була повністю підпорядкована державно-партійному контролю.

У досліджуваний період широко практикуються і такі форми роботи преси, як участь у її діяльності так званих робітничих і селянських кореспондентів (робкорів і сількорів), тобто тих, хто активно співробітнічає у мас-медіа на громадських засадах. Слід відзначити, що самодіяльні кореспонденти постачали редакціям значний аналітичний матеріал. Позаштатні кореспонденти виступали на сторінках газет зі своїми повідомленнями і пропозиціями, сміливо критикували номенклатурних працівників, висвітлювали найактуальніші проблеми суспільного життя.

Таблиця 2

Рік	ГАЗЕТИ					
	Українською мовою	Разовий тираж, тис.	Річний тираж, тис.	Російською мовою	Разовий тираж, тис.	Річний тираж, тис.
1931	980	4104	464642	80	369	37448
1932	1278	5379	950295	169	388	48948
1933	1721	4521	661495	293	407	40266
1934	1860	3303	480611	458	406	45480
1935	1960	3973	675768	478	941	150813
1936	1389	4278	756193	389	913	113018
1937	982	4021	845698	334	954	213954
1938	933	3860	817480	341	1441	351075
1939	937	4389	854968	366	1752	390237
1940	950	4520	918285	387	1789	424244

Отже, республіканська і місцева преса, незважаючи на суперечливість, непослідовність і короткочасність процесів українізації, стала помітним явищем суспільно-політичного і духовного життя України.

На початку 30-х років ХХ ст. українізацію почали поступово згортати, а остаточно її було згорнуто в 1938 р. Тоді українську пресу було остаточно перетворено на інструмент радянського ідеологічного впливу на маси. Набираючи силу, радянська тоталітарна держава не була зацікавлена в розвитку свободи слова, вільної преси. Посилюється цензура, дозування та уніфікація інформації, нетерпимість до будь-яких незалежних видань. Згідно з настановами комуністичної партії преса оголошується пропагандистом і організатором соціалістичного будівництва. Газети мали інформувати народні маси про партійні рішення та пропагувати виробничі досягнення. Періодика також брала активну участь у кампаніях проти «українського буржуазного націоналізму», була дієвим інструментом політичних репресій.

У цей період відбувається процес реорганізації періодичних видань у зв'язку зі змінами адміністративно-територіального поділу: ліквідація округів, утворення з лютого 1932 р. областей. Всі окружні газети реорганізуються в районні та обласні. У великих промислових центрах утворюються міські газети – органи місцевих партійних комітетів і Рад народних депутатів. Згодом утворюються видання політвідділів МТС та радгоспів, які наприкінці 1934 р. перетворюються на районні газети або залишаються як багатотиражки, у 1938–1939 рр. майже всі багатотиражки МТС і радгоспів припинили своє існування.

У 1932 році українізація преси досягла 87,5 %, але загальне співвідношення залишалося на користь російськомовної періодики за рахунок більших накладів³⁹.

Кількісно-мовний склад преси України в 30-ті роки ХХ ст. висвітлено у табл. 2⁴⁰.

З наведених даних видно, що у цей період кількість радянських газет та їх тиражі продовжують стрімко зростати. Так, у 1940 р. в Україні виходило 1113 газет разовим тиражем 6279 тис. примірників, у тому числі: республіканських – 22 газети, обласних – 63, міських і районних – 603, фабричних, заводських і вишівських багатотиражок – 623. 72,5 % усіх газет видавалися українською мовою⁴¹. Найбільше україномовних газет видавалося в 1935 р. – 1960, 1934 р. – 1960. Найменше їх виходило в 1938–1940 рр. – відповідно, 933, 937 і 950.

Найбільших успіхів українізація преси досягла в 1932 р. – 87,5 %. Проте, з середини 30-х років починає звужуватися соціально-політичний простір для розвитку української періодики і посилюється процес її русифікації. Якщо в 1931 р. в Україні видавалися російською мовою 80 газет, то в 1935 р. їх виходило вже 478.

Процеси згортання коренізації значно посилилися після того, як для здійснення колективізації з Росії в Україну було надіслано багато партійних функціонерів. Крім того, з 1933 р. проти української інтелігенції стали широко здійснюватися репресивні та інші антиукраїнські заходи. Чимало періодичних видань, які видавалися раніше українською мовою, наприкінці 30-х років або припинили свій вихід, або ж русифікувалися. Серед них газети: «За культурну революцію», «Пролетарій»; журнали: «Літопис революції», «Соціалістична громада», «Літературний призов і революція», «Друг дітей», «Архів Радянської України», «Масовий театр», «Кіно», «Кадри», «Під контроль мас», «За громаду», «Самоосвіта», «За масову комуністичну освіту», «Червоний шлях» та ін.⁴²

У цілому ж пресова система дедалі більше втрачала властивий періоду 20-х років ХХ ст. са-

мостійний пошуковий характер, набуваючи рис державного монополізму на інформацію. Починається період утиску україномовних видань, денационалізації їх змісту, тотальної ідеологізації преси. Перед засобами масової інформації було поставлено головне завдання – бути масовим психологічним і ідейним зняряддям русифікації українського суспільства за допомогою друкованого слова. Таким чином, аналіз розвитку тогочасної радянської української преси певною мірою віддзеркалює хід «українізації» 20-х – 30-х років та її вплив на суспільно-політичне й культурне життя України.

Отже, залежно від умов виходу газет можна оцінити цінність інформації, що доходила до нас через пресу. На підставі джерелознавчого аналізу доходимо висновку, що найбільш сприятливі обставини склалися для розвитку української періодики в період Центральної ради. Найменш об'єктивною у висвітленні суспільно-політичних процесів і культурно-мистецького життя в Україні є радянська преса 30-х років ХХ ст.

Примітки

¹ Романюк М. На шляху створення репертуару української періодики (Науково-дослідному центру періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України – 9 років) // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повідомл. сьомої всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17–18 трав. 2002 р. / За ред. М. М. Романюка. – Львів, 2002. – С. 14–18.

² Варшавчик М. А. Источниковедение истории КПСС: Учебник для вузов по спец. «История КПСС». – К., Высш. шк., 1989. – С. 185.

³ Солонська Н. До історії української періодичної преси // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 3. – С. 29–32.

⁴ Сурай Ю. І. Роль «Солдатской правды» в інтернаціональному згуртуванні солдатських мас // Український історичний журнал. – 1977. – № 12. – С. 57–64.

⁵ Дмитрієнко М. Ф. Большевицька преса України 1917–1918 рр. як історичне джерело. – К.: Наук. думка, 1967. – С. 8.

⁶ Джинчарадзе Н. Г. Інформаційна культура особистості. – К., 1996. – С. 45.

⁷ Медушевская О. М. Теоретические проблемы источниковедения: Учебное пособие. – М., 1973. – С. 76–77.

⁸ Животко А. П. Історія української преси. – К.: Наша культура і наука, 1999. – С. 257.

⁹ Рудий Г. Я. Преса України 1917–1920 рр. як об'єкт дослідження української культури: джерелознавчий і методологічний аспекти. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – С. 65.

¹⁰ Преса України: Газети 1917–1920 рр. : Бібліо-

графічний покажчик / Укл. Г. Я. Рудий. – К.: Хрещатик, 1997. – С. 2.

¹¹ Рудий Г. Я. Вказана праця. – С. 67.

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Газети Радянської України 1917–1920 рр. (За матеріалами газетних фондів ЦНБ АН УРСР) : Бібліографічний покажчик. – К., 1979. – С. 3.

¹⁶ Рудий Г. Я. Вказана праця. – С. 69.

¹⁷ Удушение печати // Рабочая жизнь. – Киев, 1918. – 11 апреля.

¹⁸ Приостановление газеты «Южный край» // Земля и воля. – Харьков, 1917. – 9 декабря.

¹⁹ ЦДАВО України. Ф. 1184, оп. 1, спр. 5, арк. 19.

²⁰ Там само. Оп. 2, спр. 6, арк. 1–2.

²¹ Там само. Оп. 1, спр. 5, арк. 37.

²² Закрытие газеты «Наш Юг» // Волна. – Харьков, 1918. – 19 июня.

²³ Голос Юга. – Єлисаветград, 1918. – 6 декабря.

²⁴ Закрытие газеты «Волна» // Возрождение. – Харьков, 1918. – 21 июля.

²⁵ Губа П. І. Українське відродження: спроба джерелознавчої оцінки вітчизняної преси 1917–1920 рр. – Черкаси, 2002. – С. 30.

²⁶ Лохвицкое слово. – Лохвиця, 1918. – 19 липня.

²⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1184, оп. 1, спр. 7, арк. 86–87.

²⁸ Про становище преси // Наша справа. – Катеринослав, 1919. – 7 січня.

²⁹ ЦДАВО України. Ф. 1113, оп. 1, спр. 9, арк. 3.

³⁰ Там само. Спр. 15, арк. 9–11.

³¹ Там само. Оп. 2, спр. 125, арк. 19.

³² Там само. Оп. 1, спр. 15, арк. 3.

³³ Віддання під воєнно-політичний суд співробітників «Кіевское эхо» // Слово. – Київ, 1919. – 26 листопада.

³⁴ Голинков Д. Крушение антисоветского подполья в СССР (1917–1925). – М., 1975. – С. 98.

³⁵ Таблицю складено автором на базі окремих таблиць, які наводяться у довіднику: Преса Української РСР. 1917–1966. Статистичний довідник. – Харків, 1967. – С. 112–113.

³⁶ ЦДАГО України. Ф. 1, спр. 2260, арк. 61.

³⁷ Українізація 1920–30-х рр: передумови, здобутки, уроки. : Колективна монографія / За ред. В. А. Смоля. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – С. 140.

³⁸ Вісті ВУЦВК. – Харків, 1925. – 17 січня.

³⁹ Енциклопедія історії України. Т. 2 / Гол. ред. кол. В. А. Смолій. – К., 2004. – С. 17.

⁴⁰ Таблицю складено автором на базі окремих таблиць, які наводяться у довіднику: Преса Української РСР. 1917–1966. Статистичний довідник. – Харків, 1967. – С. 112–113.

⁴¹ Періодичні видання УРСР. 1917–1960 рр.: Газети. Бібліографічний довідник. – Харків, 1965. – С. 10.

⁴² Українізація 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки. – С. 337.

Н. КУШНАРЕНКО,

завідувачка кафедри книгознавства та фондознавства,
проректор з наукової роботи ХДАК, д-р пед. наук, професор

Вагомий внесок у розвиток документознавства

(Швецова-Водка Г. М. Документознавство: Навч. посібник / Г. М. Швецова-Водка. –
К.: Знання, 2007. – 398 с. – (Вища освіта XXI століття))

Курс «Документознавство» – фундаментальна навчальна дисципліна, яка забезпечує підготовку фахівців зі спеціальностей «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія», «Документознавство та інформаційна діяльність». Зміст рецензованого посібника побудований на системі поглядів, що трактують документ як доволі широке теоретичне поняття, наукову категорію, що є головною для дисциплін, які вивчають систему документних комунікацій суспільства. Курс спрямований на розвиток широкого професійного мислення майбутніх фахівців документно-комунікаційної сфери, на підготовку кадрів, здатних вільно орієнтуватися в розмаїтті документів, що функціонують в інфосфері, кваліфіковано управляти документними ресурсами суспільства. Знання про загальні властивості будь-яких видів документів сприятимуть розширенню світогляду майбутніх фахівців документно-комунікаційної сфери.

Змістове наповнення посібника – закономірний результат активізації документознавчих досліджень представників української наукової школи, їх пошуків щодо формування теоретико-методологічних засад узагальнювальної науки про документ в усіх його проявах.

Структура посібника логічна, спрямована на послідовне ознайомлення студентів з теоретичними питаннями документознавства, загальним та частковим у функціонуванні об'єкта пізнання. Навчальний посібник складається з двох частин: «Основи теорії документа» і «Книга як вид доку-

мента»; перша частина поділена на вісім тем, друга – на п'ять.

Перша частина посібника присвячена розкриттю таких важливих аспектів документознавства, як визначення поняття «документ» та інших складових соціальної інформаційно-комунікаційної системи, а також соціальних функцій, властивостей та ознак документа, його інформаційної, знакової та матеріальної складових, класифікації документа. Тема «Класифікація документа» в узагальненому вигляді знайомить студентів із великим розмаїттям документів, що розрізняються за знаковою системою запису інформації, особливостями її матеріального носія, характеристиками інформаційної складової документа, обставинами його побутування у зовнішньому середовищі. Перша частина закінчується характеристикою документознавства як науки: основні етапи його розвитку, об'єкт, предмет і структура, місце документознавства в системі наук, методи документознавства.

Друга частина посібника містить характеристику книги як виду документа, з урахуванням викладених у попередньому розділі уявлень про систему соціальної інформаційної комунікації, функції, властивості та види документа і порівнянням з ними визначень книги, її функцій та властивостей. Органічною складовою розділу є виклад типології книги – від її загальних понять до характеристики типів і жанрів літератури та видів друкованих видань.

Слід відзначити, що посібник Г. М. Швцової-

Водки «Документознавство» відбиває певні досягнення у дослідженнях вітчизняних фахівців, що має важливе значення для підвищення якості підготовки кваліфікованих кадрів інформаційних посередників у системі соціальних комунікацій. Змістове наповнення посібника свідчить про наявність багатьох теоретичних новацій, які дають певний імпульс для подальшого розвитку цієї навчальної дисципліни і заслуговують на осмислення й засвоєння студентами.

Посібник має розгалужений допоміжний довідковий апарат. Кожний його розділ закінчується «Завданнями та запитаннями для самоконтролю». Згадування прізвищ тих чи інших науковців або цитованих праць супроводжуються підрядковими бібліографічними посиланнями, що значно полегшує ознайомлення з ними студентів, залучає останніх до осмисленого сприйняття тих чи інших наукових положень, входження у процес наукових пошуків і свідомого вироблення власної позиції. Крім підрядкових посилань посібник містить окремий список літератури на допомогу вивченню курсу «Документознавство».

Орієнтуванню в основному тексті посібника сприятимуть предметний та іменний допоміжні покажчики. Перший з них практично замінює термінологічний словник, бо відсилає до визначень термінів, поданих в основному тексті посібника. Другий допомагає швидко знайти посилання на різних авторів, згадуваних у посібнику, що надзвичайно важливо при розгляді теоретичних питань.

Основний текст посібника супроводжується таблицями і рисунками, які унаочнюють викладений матеріал. «Зміст» посібника чітко структурований, що сприяє орієнтуванню в основному тексті. Видавниче оформлення посібника (наявність колонтитулів) також підвищує його дидактичні та довідкові можливості.

Загалом навчальний посібник Г. М. Швецової-Водки відображає досягнення загального документознавства останнього десятиріччя. Він містить багато нового матеріалу, а також того, що вже пройшов апробацію у попередніх публікаціях автора. Виявлено і проаналізовано багато джерел,

висловлена власна думка. Разом з тим, дозволимо собі висловити деякі зауваження, можливо, дискусійні.

Найперше – посібник не відображає всього змісту документознавства. Він не містить детальної (а не тільки класифікаційної) характеристики неопублікованих документів, у тому числі управлінських і наукових, а також опублікованих нормативних, патентних, електронних документів тощо. Можна сказати, що зі всього змісту документознавства посібник відображає тільки загальне документознавство, залишаючи поза увагою спеціальне документознавство. Навіть із загального документознавства відображена тільки теорія документа. Не розглянуто багато аспектів, що становлять сутність нової науки про документ у всіх його проявах, зокрема основні процеси життєвого циклу документа, особливості документних потоків і ресурсів.

Недостатньо обґрунтованим є детальний виклад визначення і типології книги, зокрема типів і жанрів літератури. Бажано більш аргументовано розглянути співвідношення документознавства і книгознавства.

Дискусійним є твердження про співвідношення понять «інформація» і «знання», а також їх визначення. Невдало, на нашу думку, визначено головну функцію документа – «соціально-комунікаційно-інформаційна». Дискусійним є також твердження про те, що п'ять загальних функцій документа (у тому числі управлінська і меморіальна) притаманні всім видам документів. Ознаки і властивості документа часто-густо дублюють одне одного, збігаються.

Стиль викладу матеріалу здебільшого монографічний, а не навчальний, хоча є частини, де переважає інструктивний стиль. Цитування і посилання значно утруднюють сприйняття матеріалу. Серед багатьох порівнянь губиться сутність, яку треба чітко донести до студента.

Незважаючи на висловлені зауваження вважаємо, що навчальний посібник Г. М. Швецової-Водки буде корисним як викладачам, так і студентам.

Восьма загальноросійська науково-практична конференція «Сучасні користувачі автоматизованих інформаційно-бібліотечних систем: проблеми обслуговування, вивчення та навчання»

Конференція відбулася в Санкт-Петербурзі, 23–25 жовтня 2007 року в Російській національній бібліотеці (РНБ) (організатори: РНБ, Російська бібліотечна асоціація).

У конференції взяли участь понад 100 науковців та фахівців з бібліотек (національних, універсальних обласних, університетських, публічних) різних регіонів Російської Федерації, а також представники з Білорусі та України.

Особливістю даної конференції, яка під такою назвою проходила вже увосьме, була участь зацікавлених фахівців, науковців, практиків в обговоренні важливих питань розвитку обслуговування користувачів в умовах електронного середовища*.

Під час конференції було обговорено проблеми розвитку сучасного інформаційного середовища, трансформації функцій бібліотек, інформаційних технологій як основи реалізації процесів обслуговування в бібліотеках. Розглядалися проблеми опису електронних мережевих ресурсів, їх виявлення, облік, реєстрація та їхнє використання в бібліотеках; питання організації навчання користувачів бібліотек та персоналу бібліотек, зокрема у вищих навчальних закладах і на базі спеціальних центрів, корпора-

тивної взаємодії бібліотек різної типологічної приналежності при створенні і використанні електронних ресурсів, організаційно-змістові аспекти створення віртуальних довідкових служб.

Зі вступним словом до учасників конференції звернувся В. Р. Фірсов, заступник генерального директора РНБ, який наголосив на важливості даного зібрання, зацікавленого спілкування фахівців бібліотечно-інформаційної галузі, спрямованого на його інноваційний розвиток. Тенденції обслуговування користувачів в електронному середовищі було висвітлено у ключовій доповіді О. Д. Жабко, д-ра пед. наук, начальника Управління інформаційного обслуговування РНБ. Вона визначила тенденції розвитку електронного середовища, що впливають на систему інформаційного обслуговування (ІО) в універсальній науковій бібліотеці: зміни структури аудиторії локальних користувачів бібліотек, трансформація ресурсної бази у напрямі збільшення електронного складника, широке використання у суспільстві телекомунікацій – та представила напрями відповідної реакції системи ІО на виклики суспільства, моделі оптимізації та розвитку ІО.

Проблеми надання послуг в електронному середовищі, права користувачів щодо їх отримання, проблеми якості пошуку інформації в електронних каталогах розглянула О. В. Серова, директор з бібліотечно-інформаційного обслуговування Російської державної бібліотеки (РДБ).

Систему обслуговування користувачів Національної бібліотеки Білорусі в електронному інформаційному середовищі висвітлила О. В. Долгополова, заст. директора з інформаційно-бібліотечного обслуговування цієї бібліотеки.

К. О. Шапошников, зав. відділу Державної публічної історичної бібліотеки Росії, докладно зупинився на питаннях створення та використання власних електронних ресурсів бібліотеки при обслуговуванні користувачів, програмі поцифрування важливих довідкових видань. Питання корпоративної взаємодії бібліотек знайшли висвітлення у доповідях О. І. Племнека, виконавчого директора Асоціації регіональних бібліотечних консорціумів (АРБІКОН) («Проекти АРБІКОН – новий етап розвитку»), Р. Т. Усманова, заст. директора Інституту корпоративних бібліотечно-інформаційних систем Санкт-Петербурзького державного політехнічного університету («Інтеграційні рішення для бібліотек, бібліотечних проєктів і консорціумів»), Е. Г. Разумової, гол. бібліографа РНБ, координатора Віртуальної довідкової служби (ВДС) («Основні принципи роботи ВДС Корпорації універсальних наукових бібліотек (КОРУНБ)»).

* Див. докладніше: Современные пользователи автоматизированных информационно-библиографических систем: проблемы обслуживания, изучения и обучения: Материалы науч.-практ. конф., 25–26 марта 1997 г. / Рос. библ. ассоц.; Рос. нац. б-ка / Сост. и ред.: Е. Д. Жабко, Т. В. Соколова. – СПб.: Изд-во Российской нац. б-ки, 1997. – 108 с.; Современные пользователи автоматизированных информационно-библиотечных систем: проблемы обслуживания, изучения и обучения: Материалы 2-й науч.-практ. конф., 25–27 марта 1998 г. / Рос. библ. ассоц.; Рос. нац. б-ка / Сост. и ред.: Е. Д. Жабко, Т. В. Соколова. – СПб., 1999. – 128 с.; Современные пользователи автоматизированных информационно-библиотечных систем: проблемы обслуживания, изучения и обучения: Материалы 3-й науч.-практ. конф., 25–27 окт. 1999 г. / Рос. библ. ассоц.; Рос. нац. б-ка / Сост. и ред.: Е. Д. Жабко. – СПб.: Изд-во Рос. нац. б-ки, 2000. – 80 с.; Современные пользователи автоматизированных информационно-библиотечных систем: проблемы обслуживания, изучения и обучения: Материалы 4-й и 5-й науч.-практ. конф. / Рос. библ. ассоц.; Рос. нац. б-ка / Сост. и ред.: Е. Д. Жабко, Т. В. Соколова. – СПб., 2003. – 144 с.; Современные пользователи автоматизированных информационно-библиотечных систем: проблемы обслуживания, изучения и обучения: Материалы 6-й и 7-й науч.-практ. конф. / Рос. библ. ассоц.; Рос. нац. б-ка / Сост. и ред.: Е. Д. Жабко. – СПб.: РНБ, 2006. – 174 с.

М. Ю. Нещерет, зав. відділу РДБ, докладно висвітлила питання впровадження Віртуальної довідкової служби у бібліотеці, підбила підсумки першого півріччя її діяльності в експериментальному режимі.

Організаційно-змістові аспекти створення віртуальних довідкових служб знайшли відображення у доповіді К. П. Здрелюк, зав. сектору, адміністратора Служби віртуальної довідки ЦДПБ ім. В. В. Маяковського. Проблеми використання програмного забезпечення з відкритим вихідним кодом у бібліотеках порушила Н. В. Соколова, директор інституту корпоративних бібліотечно-інформаційних систем Санкт-Петербурзького державного політехнічного університету.

Зацікавила колег розповідь Т. В. Добко, зав. відділу НБУВ, про розвиток інформаційного обслуговування в електронному середовищі, формування та використання електронних ресурсів, аналіз використання віддаленими користувачами доступу до баз даних провідних світових виробників.

Учасники конференції ознайомилися з можливостями використання в інформаційному обслуговуванні баз даних компанії Ovid Technologies (Н. Г. Вершиніна, виконавчий директор ЗАТ «КОНЕК»), презентаціями «Blackwell Publishing – Partnerships in Learning, Research and Professional Practice», «Knowledge for Generations» (Р. Шульке, менеджер видавництва Wiley InterScience і Blackwell Synergy). Цікавим досвідом обслуговування читачів абонементів в умовах комплексної комп'ютеризованої бібліотеки поділилася Н. Г. Сапожнікова, зав. абонементу Бібліотеки-читальні ім. І. С. Тургенева.

М. О. Яцевич, декан факультету інформаційно-документних комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв, розповів про підготовку «фахівця з АБІС» в умовах ВНЗ культури і мистецтв. Питання навчання персоналу бібліотек, самоосвіти знайшли відбиття у доповідях А. М. Маркар'ян, керівника медіатеки Бібліотеки-читальні ім. І. С. Тургенева («Медіатека – центр навчання інформаційним технологіям співробітників

бібліотеки»), О. В. Панкової, заст. директора Санкт-Петербурзького бібліотечно-технічного («Освітній процес як спосіб просування професійних інформаційних ресурсів»), Л. С. Беркутової, викладача Санкт-Петербурзького бібліотечно-технічного («Інновації в освітньому процесі середнього спеціального навчального закладу») та ін.

Організація доступу до мережевих електронних ресурсів, аналіз статистики їхнього використання читачами бібліотеки знайшли відбиття у доповіді М. В. Поганих, зав. відділу Фундаментальної бібліотеки Санкт-Петербурзького державного політехнічного університету. О. В. Стрелкова, зав. відділу цієї ж бібліотеки, зробила аналіз статистики відвідувань як засобу розвитку мережевого бібліотечно-видання. Питання практичного застосування ресурсів корпоративної мережі МАРС в умовах малого міста висвітлила Н. В. Лапіна, зав. відділу ЦБС м. Оленегорськ.

Усі зацікавлені мали можливість взяти участь у тренінгу «Технологія корпоративної взаємодії віртуальних довідкових служб універсальних наукових бібліотек». Було висвітлено технологію обслуговування віддалених користувачів у ВДС КОРУНБ, висловлено сподівання та здійснені практичні кроки до розширення кола учасників, розвитку корпоративного довідкового обслуговування (Е. Г. Разумова); розглянуто практичні питання професійного пошуку у мережі інтернет (А. Г. Беглік, провідний бібліограф РНБ); висвітлено питання бібліографічного опису мережевих ресурсів (С. Д. Мангутова, зав. групи літератури і мистецтва РНБ).

Підсумовуючи, зауважимо, що професійне спілкування було корисним для усіх учасників та доповідачів. Під час роботи конференції відбувся обмін досвідом роботи бібліотек, встановлено професійні контакти з колегами з довідково-бібліографічних служб провідних бібліотек РФ.

Т. Добко,

зав. відділу НБУВ, с. н. с., канд. іст. наук

Стан та перспективи розвитку системи науково-інформаційного забезпечення освітнянської галузі України

У Києві 7–9 листопада 2007 р. у Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського (ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) відбулася всеукраїнська науково-практична конференція «Стан та перспективи розвитку системи науково-інформаційного забезпечення освітнянської галузі України».

У конференції взяли участь представники МОН України та АПН України, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Національної наукової медичної бібліотеки України, Національної бібліотеки України для

дітей, Державної сільськогосподарської бібліотеки України, Державної науково-педагогічної бібліотеки імені К. Д. Ушинського Російської академії освіти, Львівської обласної науково-педагогічної бібліотеки, Миколаївської науково-педагогічної бібліотеки, Науково-технічної бібліотеки ім. Г. І. Денисенка Національного технічного університету України «КПІ», Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, директори наукових бібліотек ВНЗ педагогічного та інженерно-педагогічного профілю III–IV рівнів акредитації, завідувачі бібліотек установ АПН України та обласних

(міських) інститутів післядипломної педагогічної освіти, бібліотекарі професійно-технічних й загальноосвітніх навчальних закладів, методисти з бібліотечних фондів.

На науково-практичній конференції було виголошено 56 доповідей.

Директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського П. І. Рогова у своїй вступній доповіді зазначила, що значну роль у реформуванні та модернізації освіти в Україні відіграють наукові дослідження. З огляду на це для ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського – структурної складової АПН України – здійснення фундаментальних і прикладних наукових проєктів з питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства й інформаційної діяльності є однією з головних її функцій, що сприяє розвитку бібліотечної справи освітянської галузі та інноваційному поступу бібліотек у реалізації їхньої головної мети і завдань щодо інформаційного забезпечення розвитку педагогічної науки, освіти і практики. На цюгорічній всеукраїнській науково-практичній конференції оприлюднюються результати НДР «Науково-інформаційне забезпечення освітянської галузі України» (2003–2007 рр.), у межах якої колектив ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського вперше у бібліотечній галузі держави розробив наукові, науково-методичні та організаційні засади цілеспрямованої системи науково-інформаційного забезпечення сучасної педагогічної науки, освіти і практики, втілюючи впродовж 5-річчя цю систему у практику роботи бібліотек системи МОН України та АПН України, що є вагомим науковим і практичним здобутком колективу головної освітянської бібліотеки.

Узагальнені результати проведеної НДР були висвітлені у спільній доповіді Т. В. Добко, канд. іст. наук, с. н. с. НБУВ, В. І. Лутовинової, професора Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв, П. І. Рогової, директора ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, канд. іст. наук, «Роль Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського у формуванні та розвитку системи інформаційних ресурсів для забезпечення педагогічної науки, освіти і практики». Доповідачка Т. В. Добко зазначила, що мету та завдання цієї наукової роботи виконано, зокрема, розроблені науково-теоретичні, науково-методичні та організаційні засади системи науково-інформаційного забезпечення інформаційних потреб спеціалістів галузі та працівників освітянських бібліотек відповідно до основних положень «Національної програми інформатизації України». Розроблено модель галузевої системи вторинних документних ресурсів, яка складається з бібліографічних, реферативних та оглядово-аналітичних документів щодо забезпечення фахових інформаційних потреб користувачів бібліотек освітянської галузі, суттєво розширено її жанрово-типологічний складник. Т. В. Добко окреслила широкий спектр бібліографічної діяльності, яку виконували науковці бібліотеки у межах НДР. Впродовж п'ятиріччя її колективом підготовлено 48 різноматимичних бібліографічних покажчиків з актуальних психолого-педагогічних питань: 4 науково-допоміжні бібліографічні покажчики, 8 рекомендаційних ретроспективних покажчиків, 36 біобібліографічних по-

кажчиків, що вийшли у трьох серіях («Видатні педагоги світу», «Академіки АПН України» та «Ювіляри АПН України»). Щорічно з 2002 р. виходить «Календар знаменних і пам'ятних дат в галузі освіти і педагогічної науки», започаткований ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, поточні бібліографічні покажчики «Нові надходження до ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського» та інша продукція. Зазначені посібники систематично надходять до фондів національних, державних бібліотек та книгозбірень освітянської мережі, а також оприлюднювалися на сторінках фахових видань «Освіта України», «Сільська школа», «Шкільна бібліотека плюс», «Шкільний світ», на веб-сайті бібліотеки (www.library.edu-ua.net).

Було підкреслено, що вперше в освітянській галузі України, а саме у ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, розпочато створення сегменту галузевого представлення наукової літератури з психолого-педагогічних питань в загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова» та її паперовому варіанті – українському реферативному журналі (УРЖ) «Джерело». Перший блок рефератів надруковано в УРЖ «Джерело», серія 3 «Соціальні та гуманітарні науки. Мистецтво» у № 3 за 2007 р. Галузева реферативна інформація також є доступною на веб-сайті ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського у однойменній рубриці. У межах даної НДР у бібліотеці створено відділ науково-аналітичної обробки і поширення інформації у сфері освіти. Фахівці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського впродовж 2006–2007 рр. підготували прогнозно-аналітичну інформацію, яка відображає актуальні питання розвитку освіти в Україні та світі.

Науково-теоретичні засади та практику створення системи бібліографічних видань у ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського висвітлила у своїй доповіді Л. О. Пономаренко – зав. відділу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вона підкреслила, що ця система в цілому сформувалася і значною мірою задовольняє потреби фахівців усіх ланок освітянської мережі. У перспективі передбачається участь бібліотеки у створенні галузевого сегменту національної бібліографії та поступовий перехід від бібліографічних покажчиків у традиційному вигляді до створення проблемно орієнтованих баз даних.

Проблемам формування системи реферативного забезпечення з актуальних психолого-педагогічних питань був присвячений виступ І. Й. Коваленко – зав. відділу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вона повідомила присутніх, що з 2006 р. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського подає реферати статей з п'ятнадцяти наукових часописів психолого-педагогічної тематики до бази даних «Україніка наукова» та її друкованого варіанту УРЖ «Джерело», серія 3 «Соціальні та гуманітарні науки. Мистецтво». З 2008 р. бібліотека планує розширити галузевий спектр реферативної інформації шляхом включення рефератів публікацій з іноземних галузевих періодичних видань, залучення до співпраці спеціальних науково-педагогічних бібліотек та бібліотек педагогічних університетів щодо подання ними рефератів публікацій із їхніх періодичних видань та збірників наукових праць.

Актуальність підготовки інформаційно-аналітичних до-

кументів висвітлила у своєму виступі О. І. Виговська – зав. відділу науково-аналітичної обробки і поширення інформації у сфері освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, яка підкреслила, що такі документи конче необхідні на сучасному етапі розвитку освіти в Україні і є найскладнішими в системі інформаційних видань. Тому перед бібліотекою стоїть завдання у подальших НДР не тільки поглиблювати цей напрям, а й забезпечити його кадрами, видавничою базою тощо.

Питанням оптимізації бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів, впровадженню інформаційно-комп'ютерних технологій у цей процес, розширенню асортименту послуг сучасних вітчизняних і зарубіжних бібліотек була присвячена доповідь Б. Н. Сизова, директора Державної наукової педагогічної бібліотеки імені К. Д. Ушинського Російської академії освіти, канд. пед. наук, і Т. С. Маркарової, заст. директора цієї ж бібліотеки, канд. філол. наук. У доповіді, зокрема, мова йшла про інтеграцію електронних інформаційно-освітніх ресурсів на базі Державної наукової педагогічної бібліотеки імені К. Д. Ушинського Російської академії освіти. Відмічалося, що достатньо об'ємним й інформативним національним електронним освітнім ресурсом є сайт бібліотеки, який містить електронний каталог, повнотекстові БД авторефератів з педагогіки, анотований каталог «Освітні ресурси інтернету», електронний журнал «Освіта: досліджено у світі», російсько-англійський тезаурус з педагогіки, БД «Праці РАО», «Нові надходження». Цей електронний освітній ресурс дає змогу здійснювати цільову інформаційну підтримку науково-освітньої діяльності та задовольняти інформаційні потреби фахівців різних галузей науки і освіти.

Проблемам використання інформаційних ресурсів у інших державних бібліотеках та наданню оперативного доступу до них були присвячені виступи В. В. Дерлеменка – заст. директора Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук, д-ра пед. наук, Т. І. Роскіної – директора Миколаївської науково-педагогічної бібліотеки, Л. Г. Петрової – зав. кафедри Київського національного університету культури і мистецтв, Н. А. Горбенко – н. с. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, О. А. Шульги – директора бібліотеки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка та ін.

Видавнича діяльність провідних бібліотек України як невід'ємний складник їхньої науково-інформаційної роботи була висвітлена у виступах Л. І. Бейліса – зав. відділу Національної парламентської бібліотеки України, канд. іст. наук, і В. П. Здановської – н. с. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, яка, зокрема, зазначила, що копітка праця науковців бібліотеки з підготовки, популяризації і розповсюдження інформаційних матеріалів серед бібліотек освітньої мережі сприяють реалізації одного з головних завдань ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського – створенню умов загальнодоступності інформації з психолого-педагогічних питань в усіх регіонах нашої держави.

Даному процесу сприятиме налагодження координації не лише у видавничій, а й у науково-інформаційній та на-

уково-методичній діяльності бібліотек освітньої галузі. Про це йшлося у виступі І. І. Хемчан – зав. відділу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, яка зауважила, що налагодження координації між бібліотеками освітньої мережі забезпечить її функціонування як єдиної системи завдяки: єдиному науково-методичному керівництву, єдиній нормативно-правовій та інструктивній базі, координації і кооперації бібліотечно-бібліографічного обслуговування користувачів галузі, підготовці зведеного координаційного плану науково-методичної, науково-дослідної та інформаційно-видавничої діяльності, застосуванню єдиних підходів до створення й використання інформаційного ресурсу освітніх бібліотек в електронній формі та його входженню до вітчизняного інформаційного простору.

Організація координації та взаємодії між бібліотеками освітньої мережі здійснюється ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, Бібліотечно-інформаційною Радою при президії АПН України, яку очолює О. Я. Савченко, віце-президент АПН України, д-р пед. наук, професор, та Науково-методичною радою з питань удосконалення діяльності мережі освітніх бібліотек України, яку очолює П. І. Рогова – директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, канд. іст. наук. На щорічних засіданнях обговорюються стратегічні напрями діяльності освітніх бібліотек, приймаються рішення щодо вирішення проблемних питань їхнього розвитку тощо.

Для здійснення координації між бібліотеками освітньої галузі у даній НДР науковцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського розроблено «Зведений план інформаційно-видавничої діяльності та основних заходів з підвищення кваліфікації бібліотечних працівників освітньої галузі», метою якого є уникнення дублювання в цій роботі, узагальнення та розповсюдження серед бібліотек освітньої мережі інформації про заходи, спрямовані на створення повноцінних документально-інформаційних ресурсів з психолого-педагогічних питань та заходи з підвищення професійного рівня бібліотечних працівників освітньої галузі України. Учасниками Зведеного плану є: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, Львівська та Миколаївська науково-педагогічні бібліотеки, наукові бібліотеки ВНЗ III–IV рівнів акредитації педагогічного та інженерно-педагогічного профілю, бібліотеки обласних ППО, ЦППО АПН України, установ АПН України. З метою оприлюднення Зведеного плану надсилається до цих книгозбірень, а також розміщений на веб-сайті ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, де фахівці освітніх книгозбірень можуть з ним ознайомитися.

Важливу роль в оптимізації координації освітніх бібліотек відіграють інформаційно-комп'ютерні технології.

Питанням формування та використання електронних ресурсів було присвячено чимало виступів на конференції. Зокрема, Н. В. Варахсіна, зав. відділу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, зазначила, що з метою реалізації завдань, поставлених перед бібліотекою як головним науково-дослідним, науково-інформаційним, науково-методичним та ресурсним центром освітньої галузі

держави, з 2003 р. користувачам надається доступ до мережі інтернет, створено веб-сайт, у 2006 р. відкрито Медіацентр, придбана автоматизована бібліотечно-інформаційна система «ІРБІС», створено електронний каталог бібліотеки, яким вже користуються освітяни, виконуються віртуальні довідки, поцифровуються раритетні документи, що становлять національне надбання України, формується БД авторефератів та дисертацій з психолого-педагогічних питань, БД праць видатних педагогів України і світу, повнотекстова БД праць В. О. Сухомлинського. Наприкінці 2007 р. користувачам буде наданий доступ до галузевої реферативної БД. Великою подією для бібліотеки стало відкриття на базі її Медіацентру інформаційно-освітнього ресурсного центру, в якому надається доступ до 8,5 тис. книг та повнотекстових статей британських та інших іноземних журналів і газет. Також центр пропонує електронні програми для вивчення англійської мови. Підсумовуючи здобутки бібліотеки у формуванні власних електронних ресурсів, доповідач наголосила, що вся ця діяльність ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського сприяє підвищенню якості інформаційного забезпечення національної освіти.

Однією з важливих складових інформаційної діяльності освітянських бібліотек України є створення веб-сайтів, які забезпечують якісно нові можливості реалізації завдань бібліотек щодо надання користувачам широкого доступу до інформаційного ресурсу та представлення бібліотеки у єдиному світовому інформаційному просторі. Саме про це йшлося у виступі Л. В. Савенкової – директора Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, канд. пед. наук, яка, проаналізувавши сайти бібліотек освітянської мережі і, зокрема, педагогічних університетів III–IV рівнів акредитації, повідомила, що діяльність бібліотек не відображена на сайтах більшості з цих університетів. Лише 10 з 28 бібліотек цих навчальних закладів представлені на сторінках веб-сайтів університетів і не є досконалими. З огляду на це, на думку доповідачки, необхідно провести наукову та науково-методичну роботу та підготувати відповідні рекомендації, спрямовані на розвиток й удосконалення сайтів бібліотек педагогічних університетів.

З досвідом використання інформаційно-комп'ютерних технологій в роботі сучасної бібліотеки ознайомив присутніх І. Г. Торлін – заст. директора Національної бібліотеки України для дітей (НБУД). Зокрема, він висвітлив питання щодо створення на сайті НБУД віртуальної довідки, яка сьогодні розглядається як один з найперспективніших напрямів інформаційно-бібліографічного обслуговування віддалених користувачів.

Про створення першої в Україні регіональної системи інформаційно-ресурсної підтримки освітянських бібліотек шляхом застосування програмних продуктів АБІС «Славутич» повідомив С. В. Сорока – фахівець Центру інформаційних технологій «Максофт» (м. Черкаси), підкресливши, що програма передбачає формування електронних каталогів шляхом запозичення каталожних записів з інтернету, підтримки систем міжбібліотечного абонементу і електронної доставки документів та доступу

користувачів освітянських бібліотек до баз даних провідних вітчизняних та зарубіжних бібліотек.

Увагу учасників конференції привернув виступ Л. Й. Костенка – керівника центру комп'ютерних технологій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, який представив цікавий проект мережевої бібліотеки «Наукова спадщина України» і запропонував ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського й іншим освітянським бібліотекам взяти у ньому участь.

Окремий блок питань на конференції був присвячений питанням функціонування шкільних бібліотек, їх місцю і ролі у соціокультурному і освітньому просторі держави. Так, про проблеми функціонування шкільних бібліотек у сільській місцевості розповіла Н. В. Атахаджасва – методист з бібліотечних фондів Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, наголосивши, що їх розв'язання можливе лише за умови підтримки органів управління освітою та консолідації зусиль освітянських бібліотек і громадських організацій. Цю ідею підтримала у своєму виступі Л. А. Колосай – методист з бібліотечних фондів методичного центру міського відділу освіти м. Славутич, яка поінформувала учасників про створення Асоціації шкільних бібліотек м. Славутич, її основні завдання і напрями роботи.

Детальний огляд діяльності бібліотек ВНЗ III–IV рівнів акредитації педагогічного та інженерно-педагогічного профілю прозвучав у виступі Т. Е. Кучері – н. с. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, яка проаналізувала основні напрями роботи цих книгозбірень. З метою покращання бібліотечно-інформаційної роботи бібліотеки педагогічних університетів, на думку доповідачки, повинні активніше включитися у процес створення галузевого сегменту вторинних бібліографічних, реферативних й оглядово-аналітичних документів, розпочатих ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Здобутки бібліотек педагогічних університетів у системі науково-інформаційного забезпечення навчально-виховного процесу висвітлювалися у виступах О. Б. Конончука – директора бібліотеки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка, В. С. Білоус – директора бібліотеки Вінницького державного університету імені Михайла Коцюбинського, Т. П. Ткаченко – директора наукової бібліотеки Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Тугана-Барановського та ін.

Деякі особливості науково-інформаційного супроводу педагогічної науки, освіти і практики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського були висвітлені у виступах фахівців бібліотеки: зав. відділу О. К. Тишковець, н. с. Л. І. Самчук, н. с. В. П. Здановської, н. с. В. В. Вербової, н. с. Л. І. Ніколюк.

Окремий блок питань був присвячений практичним аспектам використання інформаційно-комп'ютерних технологій у роботі наукових освітянських бібліотек, про що йшлося у виступах Д. В. Соловяненка – м. н. с. центру бібліотечно-інформаційних технологій НБУВ, О. С. Непляхи – м. н. с. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, О. В. Пекур – зав. відділу наукової бібліотеки Національ-

ного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, Ж. Л. Колесник – заст. директора наукової бібліотеки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, С. В. Дудченка – заст. директора Центру інформаційних технологій міжвузівського центру «Крим».

Досвід російських колег з розвитку шкільних бібліотек презентувала Є. М. Зуєва – зав. відділу Державної наукової педагогічної бібліотеки імені К. Д. Ушинського Російської академії освіти.

Актуальним проблемам діяльності шкільних бібліотек були присвячені також виступи Н. І. Дяченко – методиста кабінету виховної роботи Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Л. М. Конавалюк – зав. шкільної бібліотеки Клавдіївської ЗОШ І–ІІІ ступеня Бородянського р-ну Київської області та Н. П. Крупинки – зав. шкільної бібліотеки Білогірської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступеня Черкаської області.

На необхідності консолідації шкільних бібліотек наголосила у своєму виступі Т. Є. Ярова – завідувачка бібліотеки ЗОШ № 1 м. Славутич. Вона підкреслила, що завдяки об'єднанню шкільних бібліотек м. Славутич в асоціацію стало можливим представити на сайті Міжнародної асоціації шкільних бібліотек українські шкільні бібліотеки світовій спільноті. Крім того, асоціація шкільних бібліотек м. Славутич привертає увагу до їхніх проблем і вітчизняної громадськості, широко відзначивши, наприклад, цього року Міжнародний день шкільних бібліотек. Доповідачка висловила сподівання, що у подальшому ініціативу бібліотекарів м. Славутич підтримують й інші шкільні бібліотеки України.

Особливе зацікавлення учасників секції викликали виступи, в яких було приділено увагу використанню сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у роботі шкільних бібліотек, які забезпечують принципово новий рівень отримання та розповсюдження інформації, зокрема, Т. А. Рябішук – методиста з інформатизації шкільних бібліотек Черкаського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, І. Г. Лобановської – зав. відділу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, О. П. Кислової – заст. директора фірми «Матрікс-прес», Н. В. Атахаджаєвої – методиста з бібліотечних фондів Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

В умовах розвитку інформаційного середовища особливого значення набуває формування інформаційної культури користувачів освітніх бібліотек. Обґрунтування важливості цього процесу знайшло своє відображення у виступі А. І. Рубан – н. с. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, яка наголосила на доцільності впровадження в навчальні плани освітніх закладів усіх типів обов'язкової спеціальної навчальної дисципліни «Основи інформаційної культури».

На необхідності реформування системи підвищення кваліфікації шкільних бібліотекарів наголосила Л. В. Зініченко – методист Київського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти педагогічних кадрів. На її думку, в умовах трансформації шкільних бібліотек у бібліотечно-інформаційні центри потребують особливої уваги питання професійного зростання бібліотекарів, нау-

ково-методичний супровід їхньої діяльності. До навчальних програм слід увести курс «Впровадження та використання комп'ютерних технологій у шкільних бібліотеках». Широкі можливості для розвитку системи підвищення кваліфікації бібліотечних фахівців Київської області та науково-інформаційної підтримки навчально-виховного процесу надає співпраця з Державною науково-педагогічною бібліотекою України ім. В. О. Сухомлинського.

Підтвердженням тому була інформація Г. М. Яценко – м. н. с. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського – про діяльність обмінно-резервного фонду бібліотеки щодо безкоштовної передачі літератури до фондів шкільних бібліотек.

У рамках науково-практичної конференції відбулося чергове засідання Науково-методичної ради з питань удосконалення діяльності мережі освітніх бібліотек, створеної при ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Членами Ради є методисти з бібліотечних фондів обласних управлінь освіти і науки, обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, директори Львівської та Миколаївської науково-педагогічних бібліотек, бібліотек ВНЗ III–IV рівнів акредитації педагогічного та інженерно-педагогічного профілю, завідувачі бібліотек обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, науковці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Члени Ради обговорили документи, розроблені Міністерством культури і туризму України про агестацію працівників закладів культури, облік документів, що надходять до бібліотек. Занепокоєння фахівців освітньої галузі викликає неможливість впровадження цих документів у практику роботи у зв'язку з неузгодженістю дій зазначеного міністерства з МОН України щодо розроблення, затвердження й впровадження цих документів. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського було доручено врегулювати це питання.

Крім того, члени Ради запропонували створити робочі групи з членів Науково-методичної ради для вирішення нагальних питань, таких як: розробка єдиних підходів до впровадження АБІС в роботу освітніх бібліотек, оновлення нормативно-інструктивних документів, створення Асоціації шкільних бібліотек України.

Підсумком всеукраїнської науково-практичної конференції стали рекомендації щодо подальшого розвитку системи інформаційного забезпечення освітньої галузі України. Зокрема, з питань впровадження новітніх інформаційно-комп'ютерних технологій та інтернету в роботу освітніх бібліотек України різних типів і видів; створення вторинних документних інформаційних ресурсів бібліотек освітньої мережі України; науково-методичного забезпечення бібліотек освітньої мережі України.

П. І. Рогова, директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, канд. іст. наук

І. І. Хемчян, зав. відділу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

В. П. Здановська, н. с. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Вітаємо ювіляра – бібліотекознавця і книгознавця Таїсію Іванівну Ківшар

30 жовтня 2007 року виповнилось 60 років українському бібліотекознавцю і книгознавцю, доктору історичних наук, професору, заслуженому працівнику культури України Таїсії Іванівні Ківшар.

Вона народилась 1947 року в селищі міського типу Якимівка Запорізької області в родині службовців. Після здобуття середньої освіти у 1965 році вступила на книгознавче відділення Харківського державного інституту культури – єдиного на той час в Україні вищого навчального закладу, що забезпечував сферу культури кваліфікованими фахівцями і був фундатором вітчизняної бібліотекознавчої та книгознавчої освіти, в якому тоді викладали провідні вітчизняні вчені: Н. Я. Фрідьєва, І. Я. Каганов, І. І. Корнейчик, В. Т. Витязков, Є. П. Тамм. Здобувши кваліфікацію книгознавця і бібліографа, у 1969 році трудову діяльність розпочала на посаді товарознавця-книгознавця Запорізької обласної контори книжкової торгівлі. Практична робота сприяла формуванню наукового інтересу щодо удосконалення інформаційно-бібліографічного забезпечення фахівців галузі. На початку наукової діяльності Т. І. Ківшар зосередилась на узагальненні практичного досвіду, який вона висвітлювала на сторінках всесоюзних та республіканських періодичних видань. у 1973 році Державний комітет у справах видавництва, поліграфії та книжкової торгівлі України направив її до цільової стаціонарної аспірантури Московського поліграфічного інституту за спеціальністю «книгознавство». Навчання проходило на кафедрах редагування та книжкової торгівлі, у провідних фахівців книгознавчої галузі (А. Г. Шицгал, О. О. Говоров, М. Г. Малихін, Ф. О. Кузін, Л. М. Кастрюліна, О. В. Шлюпер, Б. Г. Тяпкін, В. О. Осіпов, А. О. Беловіцька, О. А. Гречихін).

У 1979 році в Московському поліграфічному інституті Т. І. Ківшар захистила кандидатську дисертацію «Розвиток книговидавничої справи Української РСР (1946–1970 рр.)».

Після закінчення аспірантури Таїсія Іванівна за направленням у 1976–1980 роках працювала в одному з підрозділів Державного комітету у справах поліграфії, видавництва та книжкової торгівлі України – Українському об'єднанні книжкової торгівлі «Укркнизі» на посаді інспектора відділу організації книжкової торгівлі, де вивчала основні принципи та методи організації вітчизняного книгорозповсюдження, узагальнюючи цей досвід.

З 1980 року Т. І. Ківшар за конкурсом була обрана на посаду викладача кафедри бібліотекознавства Київського державного інституту культури, де майже за чверть століття пройшла шлях від викладача до провідного професора, завідувача кафедри до часу її ліквідації у 2003 році, сформувалась як досконалий педагог і наполегливий дослідник. У процесі викладацької діяльності вона читала профільюючі бібліотекознавчі навчальні курси «Організація та управління бібліотечною справою», «Бібліотекознавство», «Історія бібліотечної справи світу», «Історія бібліотечної справи України», «Бібліотечне джерелознавство», розробляла навчальні та робочі програми цих курсів, оновлюючи їх відповідно до розвитку історичної та бібліотекознавчої думки з урахуванням власних концептуальних засад, здійснювала

керівництво курсовими і дипломними роботами студентів, студентськими науковими гуртками, виступала з доповідями на українських та зарубіжних наукових конференціях. У 1988 році отримала вчене звання доцента, а у 1996 – професора кафедри бібліотекознавства. Свій книгознавчий потенціал вона реалізовувала при викладанні дисципліни книгознавчого циклу, працюючи за сумісництвом доцентом, пізніше професором кафедри організації видавничої справи, поліграфії та книгорозповсюдження Національного технічного університету України «КПІ» з 1992 по 2003 рік.

Наукові інтереси Т. І. Ківшар зосередились на вивченні методологічних аспектів історії бібліотечної справи України, її взаємозв'язків з книжковою справою, соціальною функцією бібліотек.

Дослідниця провела значну пошукову роботу з історії створення Національної бібліотеки України, ґрунтовно проаналізувавши діяльність першого державного органу керівництва бібліотечною справою в Україні – Бібліотечно-архівного відділу Міністерства народної освіти УНР, підготовлених ним законопроектів про заснування Національної бібліотеки Української держави, а також висвітлила роль Олександра Грушевського у розробленні цих документів.

У 90-х роках ХХ ст., коли особливо усвідомлювалась потреба українського суспільства в концептуальних ідеях, теоріях, які б гармонійно увійшли у контекст пошуків методології, а також постала необхідність визначення цінності наукового доробку українських вчених та бібліотекознавців для розвитку бібліотекознавчої думки, Т. І. Ківшар розпочала вивчення наукової спадщини діячів бібліотечної справи, визначних особистостей, вчених, в доробку яких були й праці бібліотекознавчої проблематики, проте з різних причин не знайшли об'єктивного висвітлення, були замовчувані чи незаслужено забуті. Дослідниця на основі виявлених нею документів і матеріалів написала низку статей щодо бібліологічного доробку таких визначних українських діячів, як Симон Петлюра, Олександр Грушевський, Іван Стешенко, Софія Русова, а також бібліотекознавців і книгознавців – Юрія Меженка, Степана Сірополка, Левка Биковського, Ярослава Стешенка, Василя Короліва-Старого. Ці дослідження сприяли подальшому розвитку української бібліотекознавчої біографістики.

Особлива увага Т. І. Ківшар була зосереджена на реконструкції наукової біографії визначного українського бібліотекознавця, книгознавця і бібліографознавця Степана Сірополка – автора першого україномовного підручника з бібліотекознавства, чий науковий доробок за радянської доби був вилучений із наукового вжитку на його батьківщині, але який не лише не втрапив значення з плином часу, а становить ґрунтовні підвалини вітчизняного бібліотекознавства. Цьому значною мірою сприяла її участь у безоплатному переданні великого приватного архіву унікальних документів з історії України та української культури кінця ХІХ – 1-ої половини ХХ століття та рукописів праць і особистої бібліотеки Степана Сірополка (близько 5 тис. назв) в Україну. Коли у 1993-95 роках Т. І. Ківшар неодноразово виїжджала до Праги для вивчення документів архі-

вів і бібліотек, пов'язаних з книжковою діяльністю української еміграції, то їй вдалося переконати доньку С. Сірополка Олександрю, яка ретельно зберігала родинний архів та бібліотеку, про значно більшу доцільність передавання їх не у Францію до Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі, як вона планувала, а саме в Україну. Після смерті О. Сірополка, у 1997 році, Т. І. Ківшар як експерт Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей разом зі співробітниками Посольства України в Чеській Республіці брала участь в організації та перевезенні в Україну особистого архіву та бібліотеки Степана Сірополка для постійного їх зберігання в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України та Національній парламентській бібліотеці України, де вони стали доступними вітчизняним науковцям.

Зокрема, документи цієї колекції сприяли вивченню, доповненню та уточненню біографій багатьох діячів національної науки і культури, визначних українців, дослідженню їхньої епістолярної спадщини, серед яких і Леся Петлюра. Основні відомості про її життя і діяльність було введено Т. І. Ківшар у науковий обіг в Україні та поза її межами.

Багаторічне вивчення різних аспектів українського книговидання та книгопоширення дало змогу Т. І. Ківшар здійснити комплексне монографічне дослідження «Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.)», ґрунтовну джерельну базу якого становлять переважно архівні документи та літературні джерела, що стали доступними після відкриття радянських спецсховищ архівів і бібліотек в Україні, а також матеріали приватних і державних архівів та інформаційних установ Чехії. Реконструкція історії українського книжкового руху в період Української національно-демократичної революції та національного державотворення (1917–1923) сприяла розробленню нової історико-книгознавчої концепції у вивченні книговидання та книгорозповсюдження як цілісного соціокультурного явища, що формує духовну культуру шляхом створення національного інформаційного середовища на етнічних землях та поза їх межами.

Крім історичних аспектів Т. І. Ківшар у своїх дослідженнях також аналізувала питання сучасної бібліотечної справи, висвітлюючи проблеми взаємовідносин між органами законодавчої та виконавчої влади і бібліотеками, розглядаючи проблеми бібліотечного законодавства в Україні, продовжуючи вивчення соціальних функцій бібліотеки, зумовлених особливостями суспільного розвитку для збереження стабільного функціонування та якісного удосконалення бібліотеки в системі закладів соціальної комунікації.

Наприкінці 90-х років, коли усвідомлювалась необхідність організації підготовки фахівців книжкової справи, Т. І. Ківшар була ініціатором створення кафедри книгознавства та видавничої діяльності в КНУКіМ. Вона розробила перший навчальний план для підготовки книгознавців, складеного з урахуванням міжнародного досвіду, в якому передбачалось надання фундаментальної гуманітарної освіти у поєднанні з освоєнням новітніх інформаційних технологій у галузі книговидання та книгорозповсюдження.

Заслуги Т. І. Ківшар у підготовці фахівців були відзначені тим, що Головна вчена рада КНУКіМ у 1999 році присвоїла їй звання Почесного професора Київського національного університету культури і мистецтв.

На початку XXI століття сталися зміни у змісті та організації підготовки працівників бібліотек, у бібліотечній про-

фесії, що було зумовлено посиленням та підвищенням ролі бібліотек у забезпеченні доступу до світових інформаційних ресурсів. З огляду на роль бібліотек в інформатизації суспільства відбувалась перебудова навчального процесу на кафедрі бібліотекознавства у 2000–2003 роках, яку очолювала Т. І. Ківшар. Кафедрою було розроблено новий навчальний план за спеціальністю «Бібліотекознавець – менеджер бібліотечно-інформаційних систем і технологій», яким передбачалась фундаментальна підготовка фахівців, обізнаних з менеджерською і маркетинговою діяльністю, основами фінансів, технологічними процесами, особливостями комплектування і збереження фондів, каталогізацією в автоматизованому режимі, застосуванням сучасних технологій для задоволення інформаційних потреб користувачів. Викладачами кафедри, аспірантами та студентами здійснювалось дослідження комплексної наукової теми «Бібліотечна Україна», вивчались основні напрями і тенденції розвитку вітчизняної бібліотечної справи та бібліотекознавства, в тому числі й замовчувані сторінки історії, наукові праці незаслужено забутих і реабілітованих бібліотекознавців, здійснювалась підготовка підручників, навчальних посібників та хрестоматій з бібліотекознавчих дисциплін. Високий науковий рівень кафедри став підставою для визнання її ВАК України однією з провідних наукових установ для атестації дисертаційних досліджень в галузі книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства. Але 2003 р. чергова реорганізація у КНУКіМ, не зважаючи на великий науковий потенціал кафедри бібліотекознавства, призвела до ліквідації її як самостійної одиниці.

В той же час, усвідомлюючи необхідність підготовки фахівців для галузевих бібліотек, зокрема освітянських і шкільних, Т. І. Ківшар стала одним з ініціаторів відкриття у 2003 р. спеціальності «Учитель української мови і літератури-бібліотекар» у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова. Вона брала участь у розробленні навчального плану нової спеціальності та навчально-методичного забезпечення і кілька років викладала курс «Бібліотекознавство», що відображав сучасну специфіку бібліотечної науки і практики.

Т. І. Ківшар входила до складу робочої групи Міністерства освіти і науки України, утвореної при КНУКіМ із книгознавців, бібліотекознавців та бібліографознавців, з розроблення державного Стандарту вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» за спеціальністю 6.020102 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографія», яка запропонувала для обговорення проект цього документа, спрямований на інтеграційний напрям підготовки інформаційних фахівців.

У науково-педагогічній діяльності Т. І. Ківшар одночасно з навчанням студентів здійснювала підготовку наукових кадрів у галузі книгознавства і бібліотекознавства, зокрема здійснювала керівництво кандидатськими дисертаціями.

З 2002 року важливою складовою наукової та науково-педагогічної діяльності Т. І. Ківшар є робота в Експертній раді з історичних наук ВАК України.

Активну громадську діяльність здійснювала Таїсія Іванівна як експерт Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України. Як керівник секції «Історія книжкової і бібліотечної справи» Української бібліотечної асоціації (УБА) вона проводила науково-практичні конференції з історії вітчизняних бібліотек, що активізували регіональні дослідження цього спрямування, а також круглих столів,

присвячених співпраці українських і зарубіжних бібліотек, представляла УБА на міжнародних наукових конференціях у Амстердамі, Мюнхені, Празі. Разом з іншими членами УБА сприяла удосконаленню бібліотечного законодавства, зокрема, брала участь у підготовці матеріалів до слухань у Комітеті з питань культури та духовності Верховної Ради України щодо внесення змін та доповнень до Закону України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» (1995), які було враховано Верховною Радою України при підготовці Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (2000).

Т. І. Ківшар є членом редколегій часописів «Бібліотечна планета», «Вісник КНУКіМ» (Серія історичні науки), наукового збірника «Українська біографістика», видань УБА «Бібліотека. Інформація. Суспільство», «Професійний бібліотечний рух: назустріч змінам бібліотечно-інформаційного середовища» тощо.

За вагомий особистий внесок у розвиток культури України та за значні досягнення у професійній діяльності, багаторічну сумлінну працю Указом Президента України у травні 2004 року Т. І. Ківшар було присвоєно почесне звання «Заслужений працівник культури України», її нагороджено грамотами та відзначено подяками Міністерства культури і мистецтв, Київського міського голови.

З 2004 року Т. І. Ківшар працює на посаді старшого наукового співробітника інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, де продовжує дослідження в галузі методологічних проблем історії бібліотечної справи України, зокрема регіонального аспекту вивчення історії бібліотечної справи України в роки Другої світової війни, джерельної бази бібліотечно-знавчої біографістики, вивчаючи бібліотечнознавчий доробок Івана Огієнка, Степана Сірополка, Дмитра Балики, Надії Фрідьєвої, Бориса Боровича, Віри Шенфінкель, Івана Вугмана. Вона упорядкувала збірник документів і матеріалів про життєвий та творчий шлях С. З. Заремби, написавши вступну статтю та уклавши бібліографію праць українсько-го історика, який передчасно пішов із життя, а також є ав-

тором біографічного нарису про історика та археолога С. М. Ляшко. Як досвідчений науковець вона здійснювала наукове редагування монографічних досліджень з різних аспектів книжкової справи. Вона є керівником наукового російсько-українського проекту «Російсько-українські культурні зв'язки: біографічний аспект», присвяченого дослідженню біографій визначних вчених, громадських і політичних діячів, а також науковим редактором проекту «Українці у світі», в якому йдеться про основні біографічні відомості українців, які вплинули на розвиток світової цивілізації. За результатами праці в інституті біографічних досліджень НБУВ Т. І. Ківшар нагороджено Почесною грамотою Президії НАН України.

Наукова діяльність Т. І. Ківшар сприяла розвитку історії і теорії бібліотечної та книжкової справи України розробленням теоретичних аспектів вітчизняної книжкової справи, висвітленням забутих імен науковців, доповненням сторінки історії української книжності, розширенням переліку наукових спеціальностей, спрямованих на розвиток української історичної науки. Повернення архіву та особистої бібліотеки С. Сірополка в Україну сприяло поповненню вітчизняної архівної та книжкової спадщини, виконанню державної програми «Повернуті імена».

Багаторічна освітньо-педагогічна праця Таїсії Іванівни сприяла підготовці практичних працівників, які успішно працюють у галузі бібліотекознавства та книгознавства в Україні та за її межами.

Усі ми, її колеги та друзі, хочемо відзначити, що своїм науковим досягненням та педагогічним успіхам Таїсія Іванівна зобов'язана не лише природному таланту та цілеспрямованістю, а й таким якостям її характеру, як небайдужість, працелюбність, порядність і доброзичливість. Таїсія Іванівна завжди сповнена енергії, творчих планів та задумів.

Вітаючи Таїсію Іванівну з ювілеєм, від щирого серця бажаємо нашій колезі доброго здоров'я, подальших успіхів у її науковій та громадській діяльності, реалізації усіх її творчих планів.

Ювілей Павли Рогової

2 листопада 2007 р. у колі бібліотекарів і освітян відсвяткувала ювілейну дату директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського Павла Іванівна Рогова, кандидат історичних наук, доцент, яка пройшла плідний, наповнений досягненнями й турботами шлях від бібліотекаря до директора державної бібліотеки.

П. І. Рогова закінчила Київський державний педагогічний інститут імені М. Горького (нині Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова) і розпочала свій шлях на бібліотечній ниві у 1970 р. у бібліотеці Київського інституту іноземних мов. З 1972 р. по 1989 р. вона працює у Державній республіканській бібліотеці УРСР імені КПРС (нині - Національна парламентська бібліотека України). Тут, поруч із відомими ук-

раїнськими фахівцями з бібліотечної справи, зокрема В. С. Бабичем, Є. К. Бабич, І. В. Шажко, В. І. Приходько, П. О. Кружаєвою, П. І. Рогова проходила етапи свого становлення як професіонал.

У 1972 р. Павла Іванівна очолює сектор відділу рекомендаційної бібліографії цієї бібліотеки, де під керівництвом завідувачки відділу бібліографії Є. К. Бабич упродовж 17 років працювала як бібліограф, створюючи такі рекомендаційні бібліографічні покажчики, як «Митці Радянської України», «Письменники Радянської України – лауреати», дворічник «Художня література. Критика. Літературознавство» (спільно з Є. К. Бабич), що видані у видавництві «Дніпро», та інші, яких у її доробку майже 20. Ці покажчики надходили до бібліотек України й були неодноразово схвально оцінені як

бібліотекознавцями України, так і читачами. У травні 1989 р. П. І. Рогова приймає пропозицію очолити спеціальну педагогічну бібліотеку при Київському будинку вчителя, фонди якої тільки-но перевезли до нового приміщення після двадцяти років складування. Бібліотека потребувала великих зусиль щодо її організації й розвитку. Саме тут, у напруженій організаційній і науково-методичній роботі, П. І. Рогова розпочинає свій шлях як керівник. Завдяки таким рисам молодого директора бібліотеки, як широка ерудиція, постійний творчий пошук, любов до справи і відповідальність за неї, вміння працювати з людьми, професійна майстерність, за короткий час було піднято цю бібліотеку, яку відразу полюбили київські вчителі. Згодом на базі цієї книгозбірні, розвиваючи ідеї керівників УНР (1917–1920 рр.) щодо розвитку національної освіти, державні мужі вже незалежної України – міністр освіти П. М. Таланчук, його заступник А. Г. Погрібний, очільник Головного управління освіти м. Києва А. І. Тимчик та інші – ініціювали створення вперше в Україні центральної спеціалізованої педагогічної бібліотеки. Отже, у 1993 р. згідно із спільною угодою між МОН України, Головним управлінням освіти м. Києва, Київським будинком учителя, Інститутом психології АПН України та Профспілкою працівників освіти і науки України у Києві на базі фондів педагогічної бібліотеки Будинку вчителя було засновано всеукраїнську галузеву книгозбірню – Центральну освітянську бібліотеку (ЦОБ) Інституту змісту й методів навчання Міністерства освіти України, яка надалі повинна була розбудуватись у «національну освітянську бібліотеку з наданням їй окремої будівлі». Директором цієї бібліотеки було призначено П. І. Рогову. Завдяки енергії і наполегливості, гострому розуму, вимогливості передовсім до себе та тих, хто працював поруч, вмінню застосовувати в роботі сучасні методи керівництва, вдалому поєднанню професійних знань педагога й бібліотекаря, а головне – розумінню потреби у такій спеціалізованій педагогічній бібліотеці, у непрості 90-ті роки їй вдалося розбудувати всеукраїнську освітянську книгозбірню та започаткувати головні напрями її бібліотечно-інформаційної діяльності задля розвитку національної освіти.

ЦОБ успадкувала 80 тис. прим. видань із фонду педагогічної бібліотеки Київського міського будинку вчителя, яку було засновано у 1923 р. при Київському будинку працівників народної освіти (у 1934 р. реорганізованого в Будинок учителя). Активна діяльність колективу бібліотеки під керівництвом директора сприяла подвоєнню фондів книгозбірні, у 2000 р. її фонд уже становив близько 150 тис. прим., 40 % яких складала галузева фахова література, а репертуар фонду періодичних видань України та країн СНД у той складний час нараховував понад 300 назв. Саме в ЦОБ Павла Іванівна з невеликим штатом (19 співробітників) закладає основи системи інформаційної діяльності для освітян м. Києва й України та науково-методичної роботи з освітянськими бібліотеками держави, сприяє об'єднанню бібліотек галузі довкола ЦОБ. І хоча ця бібліотека проіснувала всього шість

років, але її діяльність була справді вагомою – вона заклала фундамент майбутньої державної галузевої книгозбірні України і за короткий час своєю активною діяльністю підтвердила, що така профільна установа конче потрібна Україні.

Наприкінці 90-х, коли в нашій державі повсюди масово закривалися публічні та профспілкові бібліотеки, скорочувалися бібліотечні кадри, до фондів бібліотек не надходила нова література, П. І. Рогова звертається з листом до тодішнього міністра освіти України В. О. Зайчука, в якому обґрунтовує потребу створення в молодій незалежній державі спеціальної державної педагогічної бібліотеки, яка, маючи юридичний статус, зможе розширити напрями своєї діяльності для більш вагомої і системної роботи в освітянській галузі України. У цей час президент АПН України В. Г. Кремень порушує питання про створення бібліотеки в очолюваній ним установі. Зустріч П. І. Рогової із В. Г. Кременем – це сама доля: ідея створення державної галузевої книгозбірні набула реального розвитку. Отже, за ініціативою Академії педагогічних наук та Міністерства освіти і науки України, наприкінці 1999 р. на базі фондів Центральної освітянської бібліотеки та наукової бібліотеки Інституту педагогіки АПН України вперше в нашій державі у структурі АПН України згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 1999 р. № 2018 на базі наукової бібліотеки Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України та Центральної освітянської бібліотеки було засновано Державну науково-педагогічну бібліотеку України (ДНПБ України), а її директором-організатором призначено Павлу Іванівну Рогову.

Очолити авторитетну бібліотечну установу, Павла Іванівна стикнулася з низкою проблем, які вимагали розв'язання у стислі строки: це і набір штату (150 осіб), і визначення напрямів роботи новоствореної бібліотеки, труднощі з фінансуванням, комплектуванням фонду, ремонтні роботи та вирішення багатьох інших організаційних питань. А з наданням ДНПБ України статусу науково-дослідної установи постала ще й необхідність розробити напрями її наукової діяльності. Ці складні питання вирішувалися директором спільно з Президією АПН України, особисто з президентом В. Г. Кременем, віце-президентами д-ром пед. наук О. Я. Савченко, д-ром пед. наук В. М. Мадзігоном, академіком-секретарем відділення д-ром пед. наук О. В. Сухомлинською та іншими провідними вченими АПН України, які були опорою й надійними «батьками» в розбудові головної книгозбірні галузі.

Поставивши за мету створити сучасний бібліотечно-інформаційний центр, який має бути помічником кожного освітянина у світі інформації, повноцінно забезпечувати реформаційні процеси в освітянській галузі України, П. І. Рогова закінчила аспірантуру Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського без відриву від виробництва і у 2004 році захистила кандидатську дисертацію на тему «Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.)».

Це перше в Україні дослідження, в якому висвітлено

складну історію педагогічних бібліотек України в означений хронологічний період, визначено етапи їх становлення, соціальне призначення й функції як книгозбірень спеціального типу, розроблено термінологічні поняття тощо. Історичне дослідження П. І. Рогової вплинуло на актуалізацію діяльності сучасних педагогічних бібліотек, їхню мету, завдання й, зокрема, напрями діяльності головної педагогічної книгозбірні держави. Тепер уже задуми Павли Іванівни вийшли за рамки однієї, нехай і головної педагогічної бібліотеки – вона усвідомила, що повноцінне інформаційне забезпечення галузі можливе тільки тоді, коли цілеспрямовану діяльність вестимуть усі бібліотеки галузі, об'єднані в єдину мережу, що підтверджує і «Закон України про бібліотеки і бібліотечну справу», в якому зазначено, що державна бібліотека має очолювати відповідну галузеву мережу книгозбірень. Відтак колектив ДНПБ ім. В. О. Сухомлинського під керівництвом директора в межах першої НДР бібліотеки розробляє наукові, науково-методичні та організаційні засади галузевої бібліотечної мережі АПН і МОН України, головною метою якої є цілеспрямована науково-інформаційна діяльність щодо забезпечення розвитку вітчизняної педагогічної науки, освіти і практики, забезпечення фахових потреб освітян, виховання молоді, що навчається. Нині П. І. Рогова продовжує історико-бібліотечно-дослідження розвитку освітянських бібліотек, працюючи над монографією.

Суспільним визнанням діяльності ДНПБ України, а отже й роботи її директора, стало присвоєння бібліотеці імені видатного українського педагога В. О. Сухомлинського (розпорядження Кабінету Міністрів України №664-р від 5 листопада 2003 р.). Передання родинною В. О. Сухомлинського до фондів ДНПБ України понад 3 тис. праць видатного українського педагога, надрукованих тридцятьма мовами світу, великої колекції кіно-, фотоматеріалів про педагога-гуманіста, його листів є виявом великої довіри колективу, очолюваному П. І. Роговою. У 2003 р. у ДНПБ України створено меморіальну кімнату – читальний зал Фонду В. О. Сухомлинського, який є лабораторією вивчення ідей видатного педагога науковцями і практиками України і світу.

Потужно розвивається науково-інформаційна діяльність бібліотеки, цілеспрямовано здійснюється бібліографічне, реферативне та оглядово-аналітичне забезпечення освітянської галузі держави.

Інформаційно-комунікативні технології в діяльності бібліотек – інноваційний шлях їх перспективного розвитку на сучасному етапі. Тож під керівництвом П. І. Рогової колектив, долаючи проблеми, активно впроваджує сучасні технології в бібліотечні процеси. У ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського діє локальна комп'ютерна мережа, парк комп'ютерів становить 45 машин. Через веб-портал бібліотеки надано доступ користувачам до електронного каталогу книгозбірень, через навігатор – до баз даних інших бібліотек світу. Створюються повнотекстові бази даних, бібліографічна й реферативна інформація з актуальних психолого-педагогічних питань. На базі медіацентру ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського відкрито Ресурсний інформаційно-освітній центр,

який надає користувачам доступ до повнотекстових статей з англійських книг, журналів та газет, виданих у Великобританії та інших країнах. Центр пропонує також і електронні програми для вивчення англійської мови. Про динамічний розвиток бібліотеки, що розпочала свою діяльність власне з чистого аркуша, і попри всі труднощі становлення в часи економічної нестабільності держави, кадрові та інші об'єктивні проблеми, сформувалася й утвердилася як науково-дослідний, науково-інформаційний, науково-методичний і координаційний центр освітянських бібліотек АПН України та МОН України, свідчать не тільки кількісні та якісні показники, а й численні публікації, інноваційна, інформаційна та науково-дослідна робота бібліотеки, якою керує П. І. Рогова. Вболіваючи душею за кадровий склад бібліотечних установ, зокрема освітянських, Павли Іванівна зініціювала підготовку в Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова фахівців із інтегрованою спеціальністю «педагог-бібліотекар». З 2003 року проводиться набір студентів на цю спеціальність, де П. І. Рогова викладає курси «Історія бібліотечної справи», «Бібліотекознавство», «Книгознавство», передаючи студентам не тільки знання, а й любов до справи.

Плідну науково-дослідну і практичну діяльність П. І. Рогової у галузі бібліотекознавства та бібліографознавства неодноразово було відзначено нагородами і грамотами, список яких є чималий, але назвемо останні: у 2007 р. за вагомих особистий внесок у забезпечення розвитку освіти і науки в галузі бібліотекознавства, книгознавства та інформаційної діяльності, високий професіоналізм П. І. Рогова нагороджена Почесною грамотою Кабінету Міністрів України та медаллю АПН України «Ушинський К. Д.».

На шляху Павли Іванівни було чимало труднощів, проблем, перемог, радощів від втілення задуманого та все ж найголовнішим є результат – за короткий період розбудовано ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, яка утвердилася як науково-дослідна установа з питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, науково-інформаційний, координаційний і науково-методичний центр мережі освітянських бібліотек МОН і АПН України, посіла своє місце в інформаційному просторі держави. Бібліотека є визаним лідером педагогічних бібліотек, національним галузевим книгозбірем, головним науково-інформаційним центром забезпечення педагогічної науки, освіти і практики. І в цьому є безперечна заслуга творчого колективу, який очолює П. І. Рогова.

Часом дивуєшся працездатності Павли Іванівни, ентузіазмові, енергійності, з якими вона долає усі труднощі, що об'єктивно постають на шляху творчої особистості. Так працювати можна лише з великою любов'ю до життя, до бібліотечно-просвітницької справи. Побажаємо, щоб Зірка Павли Рогової світила довго й натхненно, освітлювала її високий шлях і дарувала тепло людям, які її оточують.

**Олексій Онищенко,
Тетяна Добко**

SUMMARY

Serbin O. **Konglomeration of Informational and Searching Languages as a Consolidated Model of a General Mechanism for Systematizing and Searching of Bibliographic Information**

New and traditional forms of ordering are considered and analysed. The conceptual model of ISL index conglomerate it is formed and on this basis it is presented the general conditions of maintenance of hospitableness of classification systems. The value of the electronic catalogue formation process with collective intelligence harness is highlighted. The definition of this process is presented.

Mischuk S. **The library of Historic and Philological Institute of Prince Bezborod'ko in Nizhyn and its Manuscript Collection (second part XIX – 10 years of XX c. c.)**

The Scientific library of the Historical-philological institute in Nizhyn contained valuable editions and collection of manuscripts and oldprinted books. The strong cell of scientific research and bibliographic description of the handwritten sights of slavonic and greek origin was there formed. Basic payment belongs to the professors of this institute and his pupils, which such scientists-philologists and historians which executed the functions of librarians – professors Lileev, Petukhov, Kachanovsky, Speransky, Zabolotsky, Muzichenko and Derzhavin, Burzi. It is separately necessary to mark Lileev and Speransky, Petukhov, which left a considerable contribution to development of methods of scientific description of the handwritten books and accepted the direct participating in drafting of the Library catalogue.

Shustova Yu. **Sources of Book Sales in the Second Half of 1760th and First Half of 1770th Kept in the Lviv Stauropegon Fraternity Archives.**

The article is an attempt to perform an in-depth study of the records of book sales in the second half of 1760th and first half of 1770th kept in the Lviv Stauropegon Fraternity archives.

The article contains a detailed analysis of the first known merchants catalogue of Lviv Fraternity books published in 1671, registers of books issued for sale from the book storehouse and a document about book storehouse auditing. The author examines the mechanisms of book pricing and trade and determines the area of distribution and the circle of buyers and readers of the books printed in the Lviv Stauropegon Fraternity printing-house.

Rudy H. **Periodicals of Ukraine in 1917–1940 as a Historical Source**

In the article Ukrainian periodicals is considered as a mass historical source. The notion «newspaper source study» is uncovered. The general tendencies of forming and functioning of Ukrainian periodicals at the period of Central Council, Hetmanate, Directory, UPR (Ukrainian Peoples Republic), USSR (Ukrainian Socialist Soviet Republic and Ukrainian Soviet Socialist Republic) are discussed, methodological and methodical aspects of their research are described. Systematization and classification of issues, in particular those, which stayed during a long time in specialized vaults and were inaccessible for researchers, was made.

У «Бібліотечному віснику» № 4 за 2007 рік у статті Є. Корнілової

«Корпоративні технології у наукових бібліотеках»

на с. 11 (перша колонка, останнє речення третього абзацу згори)

з вини автора допущено помилку.

Замість «бібліотекою Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова»

має бути:

«Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського».